

ISSN 2535-0358

ПОЛИТИКА И СИГУРНОСТ

POLITICS & SECURITY

ГОДИНА II • БРОЙ 3 • 2018

YEAR II • ISSUE 3 • 2018

Издание на Висшето училище по сигурност и икономика - Пловдив

Edition of Higher School of Security and Economics - Plovdiv

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

проф. д.п.н. Георги МАНОЛОВ – *главен редактор*; чл.-кор. акад. проф. д.с.н. Димитър ДИМИТРОВ – *заместник главен редактор*; проф. д-р Илин САВОВ – *заместник главен редактор*; доц. д-р Блага БЛАГОЕВА – *заместник главен редактор*; доц. д-р Петър НЕНКОВ – *научен секретар*; проф. д.п.н. Трендафил МИТЕВ; проф. д.т.н. Стамен СТАМОВ; проф. д-р Томо БОРИСОВ; проф. д-р Милена ТЕПАВИЧАРОВА; проф. д-р Никифор СТЕФАНОВ; доц. д-р Валентина АЛЕКСИЕВА

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

чл.-кор. проф. д.с.н. Димитър ДИМИТРОВ, чл.-кор. проф. д.с.н. Стоян МИХАЙЛОВ, проф. д.п.н. Трендафил МИТЕВ, проф. д-р Дончо ГРАДЕВ, проф. д.п.н. Георги МАНОЛОВ, проф. д-р Никифор СТЕФАНОВ, проф. д-р Томо БОРИСОВ, проф. д-р Ненко ДОЙКОВ, проф. д.т.н. Стамен СТАМОВ, проф. д-р Димитър РАДЕВ, проф. д-р Нели БЕНЧЕВА, проф. д.и.н. Димитър КОСТОВ, проф. д-р Атанас ЛЬОНДЕВ, проф. д-р Гарабед МИНАСЯН, проф. д-р Александър МАРИНОВ, проф. д.и.н. Димитър ЙОНЧЕВ, проф. д-р Франсоа БЛАН (Франция), проф. д.и.н. Динара ПЕСКОВА (Русия), проф. д-р Любиша МИТРОВИЧ (Сърбия), проф. Никос ГУСГУНИС (Гърция), доц. д-р Блага БЛАГОЕВА, доц. д-р Мария СЕРАФИМОВА, проф. д-р Милена ТЕПАВИЧАРОВА, проф. д-р Илин САВОВ, доц. д-р Валентина АЛЕКСИЕВА, доц. д-р Петър НЕНКОВ, доц. д-р Пламен СЛАВОВ

EDITORIAL ADVISORY BOARD

Prof. Georgi MANOLOV, DPS – *Chief editor*; Corr. mem. Acad. Prof. Dimitar DIMITROV, DSS – *Assistant editor*; Prof. Ilin SAVOV, PhD – *Assistant editor*; Ass. Prof. Blaga BLAGOEVA, PhD – *Assistant editor*; Ass. Prof. Petar NENKOV – *Scientific secretary*, PhD; Prof. Trendafil MITEV, DPS; Prof. Stamen STAMOV, DTS; Prof. Tomo BORISOV, PhD; Prof. Milena TEPAVICHAROVA, PhD; Prof. Nikifor STEFANOV, PhD; Ass. Prof. Valentina ALEKSIEVA, PhD

EDITORIAL BOARD

Corr. mem. Prof. Dimitar DIMITROV, DSS; Corr. mem. Prof. Stoyan MIHAYLOV, DSS; Prof. Trendafil MITEV, DPS; Prof. Doncho GRADEV, PhD; Prof. Georgi MANOLOV, DPS; Prof. Nikifor STEFANOV, PhD; Prof. Tomo BORISOV, PhD; Prof. Nenko DOYKOV, PhD; Prof. Stamen STAMOV, DTS; Prof. Dimitar RADEV, PhD; Prof. Neli BENCHEVA, PhD; Prof. Dimitar KOSTOV, DES; Prof. Atanas LYONDEV, PhD; Prof. Garabed MINASYAN, PhD; Prof. Aleksandar MARINOV, PhD; Prof. Dimitar YONCHEV, DES; Prof. François BLANC, DSS (France); Prof. Dinara PESKOVA, DES (Russia); Prof. Ljubiša MITROVIĆ, PhD (Serbia); Prof. Nikos GUSGUNIS (Greece); Ass. Prof. Blaga BLAGOEVA, PhD; Ass. Prof. Maria SERAFIMOVA, PhD; Prof. Milena TEPAVICHAROVA, PhD; Prof. Ilin SAVOV, PhD; Ass. Prof. Valentina ALEKSIEVA, PhD; Ass. Prof. Petar NENKOV, PhD; Ass. Prof. Plamen SLAVOV, PhD

Редакционният съвет и Редколегията на списанието не носят отговорност за изказаните тези и цитати на източници от различните автори.

© Списание „Политика и сигурност“, година II, брой 3, 2018

© Издание на Висшето училище по сигурност и икономика, Пловдив, 2018

© Печат и подвързия: Издателски комплекс ВУСИ, 2018

ISSN 2535-0358

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЛАСТ И ПОЛИТИКА

Акад. чл.-кор. проф. д.с.н. Димитър В. Димитров

ПОЛИТИЧЕСКИЯТ ЕЛИТ И НЕГОВОТО ПОВЕДЕНИЕ..... 7

Проф. д.п.н. Георги Л. Манолов

НАЙ-УСПЕШНИТЕ БЪЛГАРСКИ ПРЕМИЕРИ (1879 – 2009 г.)..... 26

Доц. д-р Минчо Христов

ИКОНОМИЧЕСКИТЕ И СОЦИАЛНОПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПРЕДПОСТАВКИ
ЗА ВОЕННИЯ АВТОРИТАРИЗЪМ В ЮЖНА АМЕРИКА..... 37

ИКОНОМИКА И ФИНАНСИ

Проф. д-р Атанас Льондев

ПРИСЪЕДИНЯВАНЕ НА БЪЛГАРИЯ КЪМ ЕВРОЗОНАТА..... 51

Доц. д-р Десислава Костова-Пикет

ФИНАНСОВИ ПАЗАРИ И ИНСТИТУЦИИ..... 61

НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ И ОБЩЕСТВЕН РЕД

Проф. д-р Илин Савов

ЕДИН ПОГЛЕД ВЪРХУ ПОЛУЧАВАНЕТО НА ИНФОРМАЦИЯ
ЧРЕЗ СПЕЦИАЛНИ ТЕХНИЧЕСКИ СРЕДСТВА И КАНАЛИ 84

Доц. д-р Павел Николов

КОНТРАРАЗУЗНАВАТЕЛНА ОПЕРАЦИЯ ПО ДЕЗИНФОРМИРАНЕ 97

НАУЧЕН ЖИВОТ

ПРЕДСТАВЯНЕ НА НАУЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ
ЗА НАЙ-УСПЕШНИТЕ БЪЛГАРСКИ ПРЕМИЕРИ (1879 – 2009 г.)..... 108

ПРИЗНАНИЕ _____

Бившият ректор на ВУСИ избран за академик.....110

НОВИ КНИГИ _____

Гл. ас. д-р Тодорка Кинева

Рецензия на юбилеен сборник „Антропология на изток от рая“114

ИЗДАНИЯ НА ВУСИ _____

CONTENTS

POWER AND POLITICS

Acad. Corr.-mem. Prof. Dimitar V. Dimitrov, DSS

THE POLITICAL ELITE AND ITS BEHAVIOR.....7

Prof. Georgi L. Manolov, DPS

THE MOST SUCCESSFUL BULGARIAN PREMIERES (1879 – 2009) 26

Assoc. Prof. Mincho Hristov, PhD

ECONOMIC AND SOCIO-POLITICAL PRECONDITIONS
OF MILITARY AUTHORITARIANISM IN SOUTH AMERICA 37

ECONOMY AND FINANCE

Prof. Atanas Lyondev, PhD

ACCESSION OF BULGARIA TO THE EUROZONE 51

Assoc. Prof. Desislava Kostova-Pickett, PhD,

FINANCIAL MARKETS AND INSTITUTIONS..... 61

NATIONAL SECURITY AND PUBLIC ORDER

Prof. Ilin Savov, PhD

A LOOK AT RECEIVING INFORMATION
THROUGH SPECIAL TECHNICAL MEANS AND CHANNELS 84

Assoc. Prof. Pavel Nikolov, PhD

COUNTERINTELLIGENCE DISINFORMATION OPERATION 97

SCIENTIFIC LIFE

PRESENTATION OF THE RESEARCH FOR THE MOST SUCCESSFUL
BULGARIAN PREMIERES (1879 – 2009).....108

RECOGNITION _____
FORMER RECTOR OF THE HSSE ELECTED AS AN ACADEMIC110

NEW BOOKS _____
Chief Ass. Todorka Kineva, PhD
JUBILEE COLLECTION „ANTHROPOLOGY EAST OF PARADISE“114

EDITIONS OF THE HSSE _____

ПОЛИТИЧЕСКИЯТ ЕЛИТ И НЕГОВОТО ПОВЕДЕНИЕ

*Димитър В. ДИМИТРОВ**

The article discusses the essence and classification of the political elite as the theoretical phenomenon of contemporary political science and sociology. Special attention is paid to the peculiarities of the political elite in the context of its behavior in the political life of society.

1. СЪЩНОСТ НА ПОЛИТИЧЕСКИЯ ЕЛИТ

Преди да пристъпим към изясняване на специфичните особености на елита, ще направим уточнение защо изследвахме въпросите, свързани с лидерството, с политическите водачи в частта на нашето изследване, свързана с политическите партии, тяхната структура, функции и механизъм на функциониране. Според нас политическите партии играят ролята на инкубатори за елити по пътя на своето включване и реализация в политиката, административното политическо управление чрез институциите в държавата, и най-вече чрез участието си във властта. По този начин се осигурява необходимо равновесие в дейността на елитите и непрекъснато обновяване на техния състав. Две неща ще бъдат предмет

* Авторът е академик, член-кореспондент, професор, доктор на социологическите науки, БАН. Статията на акад. Димитър Димитров е част от последната му монография „Власт и политика“, издание на ВУСИ – Пловдив, 2017.

на нашето изследване на елитите: същност и обхват на елитите и механизмите, свързани с тяхното движение.

За постигането на тази цел ще започнем нашия анализ с изясняване на понятията „елит“, „елити – не-елити“ и „класа“. Отговорът на въпроса какво представлява елитът всъщност, както отбелязва социологът Александър Маринов, е свързан със същността на възгледите за обществото, неговата структура, а така също и с основните механизми на неговото управление. Този отговор според споменатия автор е сравнително лесен, ако се тръгне от монолитно и строго йерархично общество, което, погледнато исторически, може да се проследи до нашия век. Според Александър Маринов „Има един елит, една „управляваща класа“: това е „върхът на пирамидата“, където се съсредоточават едновременно властта, знанието, богатството, отговорностите, вземането на решения. В модерните (да не говорим за постмодерните) общества това понятие за единен елит се разрушава. Днес световният елит е странна смесица, в която съжителстват Нобелови лауреати и звезди на шоубизнеса, интелектуалци и спортни знаменитости, възпитаници на най-реномираните учебни заведения и самоизградили се (self-made) бизнесмени, популярни телевизионни водещи и интервюирани от тях политици, американски милиардери, арабски петролни шейхове и руснаци – собственици на славни футболни клубове, светски „лъвове“ и носители на „Оскар“ и т.н.“¹. Този пътър състав на съвременния световен елит поставя редица методически въпроси: от къде идва този елит (от кои социални, професионални и други групи) се рекрутира, кои са критериите за неговия подбор. Очевидно, в този разнороден състав не присъстват само хора, които имат изключителни лични качества и върхови постижения в своята област. Наред с тях намират своето място самосъздадите се личности (self-made), бизнесмени, хора на науката и изкуството и т.н. Разширяването на обхвата на елитите крие опасност от замъгляване на строгите критерии за подбор, свързани с целта на участието на елитите във властта. През последните години като че ли тази опасност беше преодоляна в известна степен с въвеждането на понятието „стратегически елити“, които участват в ръководенето на съвременните общества. По този повод Александър Маринов допълва,

¹ **Маринов**, Александър. Обществени елити и лидерство в страните в преход. София: Сиби, 2004, с. 68 – 69.

че „Стратегическите елити се състоят от висшия ръководен слой на водещите организации в стратегически важни сектори на обществото и се дефинират като „малцинства от индивиди“, отговорни за поддържането на функционирането на обществото“². Това се отнася особено за онези случаи, свързани с преодоляването на кризи от най-различно естество – политически, управленски, свързани с упражняването и разпределението на властта и др.

„Когато се опитаме да определим националния елит – добавя споменатият автор, – трябва да отчетем факта, че той също се състои от „сумата на стратегическите елити“, но на това ниво тези елити нямат способността да притежават единно самосъзнание, както хомогенната и самовъзпроизвеждаща се управляваща (висша) класа.“³

Кризата във функционирането на елитите е своеобразен сигнал за нарушаване на тяхното нормално съществуване. Ето защо в тези случаи е необходимо да се осигури следното:

„• Възстановяване на загубената легитимност, защото без това доверие самият институционален статут става непълноценен и уязвим.

• Създаване на необходимите условия за превръщане на елитите не в механичен сбор, а в „устойчиви социални общности“, състоящи се от солидарни помежду си и взаимозаменяеми членове.

• Изграждане, създаване на примерни модели (образци на подражание), които в условия на криза да не позволяват на елитите да изглеждат ненужни и остарели“⁴.

Както вече споменахме, целта на елитите, преминали през механизмите на функциониране на „предприятието с две лица – политическата партия“ (някои оприличават това състояние на образа на „двуликкия Янус“), е да стигнат до упражняване на власт и влияние над другите. В новите съвременни условия все по-често се утвърждава необходимостта от „нови стратегически елити“, участващи във властта и упражняващи влияние чрез символи и информация – елитите на медиите, аудиовизуалното производство и неправителствения сектор.⁵

² Пак там, с. 69.

³ Пак там, с. 69.

⁴ Пак там, с. 70 – 71.

⁵ Пак там, с. 72.

Връзката между елити и не-елити (маси) е обект на задълбочен анализ от изследователи на демокрацията, като С. Липсет, К. Болен, А. Пшеворски и други автори. По-особено място тази връзка намира в средите на съвременните транзитолози. По този повод Александър Маринов споделя, че транзитолозите в повечето случаи признават следното правило: „Елитите са основните действащи лица в процеса на демократизация, докато не-елитите („масите“) остават на заден план. Те просто биват мобилизирани в съответствие със специфичните социалнополитически обстоятелства, за да подпомогнат постигането на целта – стабилна и развиваща се демокрация“⁶. Транзитолозите обаче винаги са настоявали за внимателно проверяване на тази хипотеза, което според тях преминава през три етапа: по-детайлно разделение на понятията „елити“ и „не-елити“ в рамките на по-цялостна теоретична схема; разкриване на специфичната роля на елитите и масите в зависимост от характера на прехода; и накрая определяне на ролята на елитите и масите за консолидиране на силите, които имат решаващо значение за крайните резултати от прехода. Сърцевината тук се състои в анализиране на елитите като колективни субекти, устремени към влиянието и властта, за да окажат решаващо влияние върху развитието на прехода. За реализирането на тази цел М. Бъртън и Дж. Хигли предлагат едно динамично определение за „елити“, което би изяснило по-добре смяната на политическите режими. „Според тях – отбелязва Александър Маринов – елитите са просто групи хора, които чрез позициите си във влиятелни организации са способни да оказват лично, постоянно и съществено влияние върху националното политическо развитие. Елитите се състоят от висшите лидери на науката във всички сектори – политиката, правителствената администрация, бизнеса, синдикатите, въоръжените сили, медиите, религията, образованието и културата; тук трябва да се имат предвид както представителите на официалните институции, така и специфичните групи на „контраелитите“.“⁷ Преди да пристъпим към анализ на класификациите на политическите елити съобразно целите, които си поставихме в нашето монографично изследване, ще се спрем по-подробно върху някои основни разсъждения и констатации за същността на елитите и тяхното движение,

⁶ Пак там, с. 73.

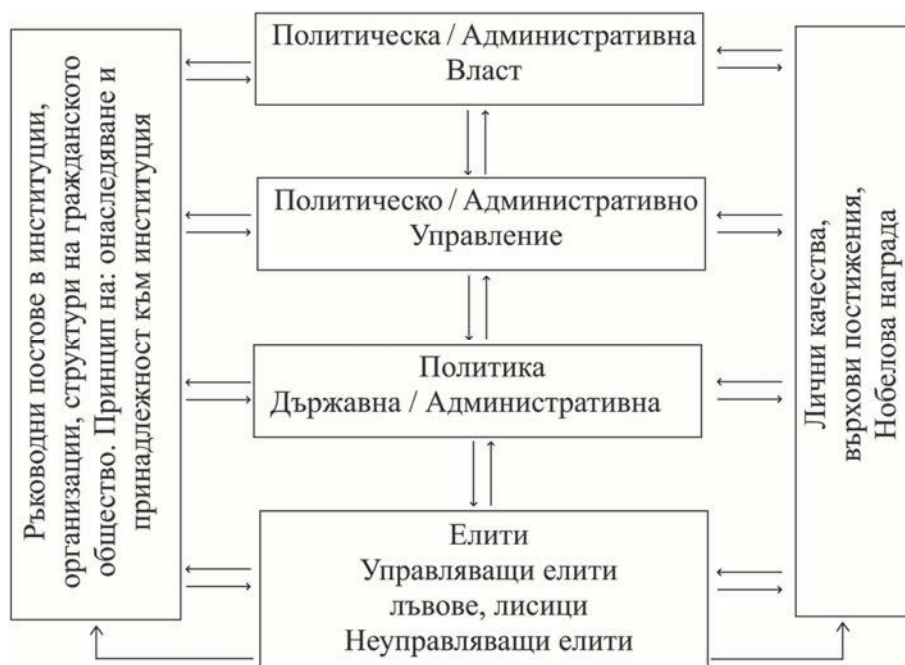
⁷ Пак там, с. 73 – 74.

видени през очите на френския социолог Морис Дюверже. По-подробно отношение към споменатите от Дюверже теории за елитите на Вилфредо Парето, Гаetano Моска, Райт Милс и други изразихме в първата част на нашето монографично изследване „Социология на властта“, в раздела „Социологически теории за властта“. Ето защо тук ще изясним, следвайки Морис Дюверже, как различните видове елити осъществяват движение вътре в тях и по пътя към завладяване на властта. Като констатира факта, че схващането на Вилфредо Парето за елитите не е „съвсем еднозначно“, Дюверже търси аргументи как Парето стига до „класата на елитите“ чрез използването на система от индекси. За да обясни понятието „социално равновесие“ обаче, В. Парето предлага класата на елитите да се раздели на две – управленски и неуправленски елит, докато долният слой от населението е класа, чужда на елита, и той я оставя извън своя обсег на изследването на елитите. За разлика от Карл Маркс, Парето, както отбелязва Морис Дюверже, влага друг смисъл в категорията „движение на елитите“, която е една от основните категории в теорията за елитите. „Щом принадлежността към елита е основана върху лични качества – споделя М. Дюверже, – тя по принцип не е наследствена, тъй като децата нямат задължително качествата на своите родители. Следователно се извършва постоянна подмяна на старите елити с нови, които произхождат от долните слоеве на населението. Това е „движението на индивидите между две групи – елита и останалата част от населението, казва Парето.“⁸ Изложените дотук съображения на Морис Дюверже имат за цел да ни подсказат, че в тезата на Парето има противоречия, които не бива да се подценяват. Например начинът, по който той извежда формирането на управленския елит. От една страна, са личните качества и индивидуалните способности на определените с „индекс“ членове на елита, а от друга, е характерът на социалните роли, които изпълняват членовете на групата на елита. Съгласни сме с тезата на Парето, че „движението на елитите“ е съществен фактор за социалното равновесие и ако то не функционира нормално, съществува опасност от възникване на сериозни политически трусове и революции в обществото. След подобни революции, както е известно от историята, новата власт издига нов елит и създава условия за ново равновесие в обществото. По-късно тео-

⁸ Дюверже, Морис. Социология на властта. София: Кама, 1999, с. 167.

рията за движението на елитите е подхваната отново от Гаetano Моска, но вече в условия, близки до развитието на съвременните общества, които се отличават със „значително движение между различните социални категории“. На социологически изследвания се подлагат редица тези, като унаследяването на елитите, че социалната подвижност е по-голяма между нисшите и средните слоеве и т.н. Но, както отбелязва Морис Дюверже, социологическите изследвания, на които той се позовава, не подкрепят съвсем или подкрепят много слабо теорията за движението на елитите. В съвременната транзитология, изследваща обществата в преход, са налице обаче по-други тенденции, т.е. в движението на елитите се засилват моменти, свързани с унаследяването на елитите за сметка на личните качества на индивидите, а така също връщането на управляващите елити към социално-професионалните групи, от които са дошли във властта. Не са нужни социологически изследвания за доказването на тези тези. Процесите, за които споменахме, се развиват всеки ден пред нашите очи, обилно гарнирани с пикант-

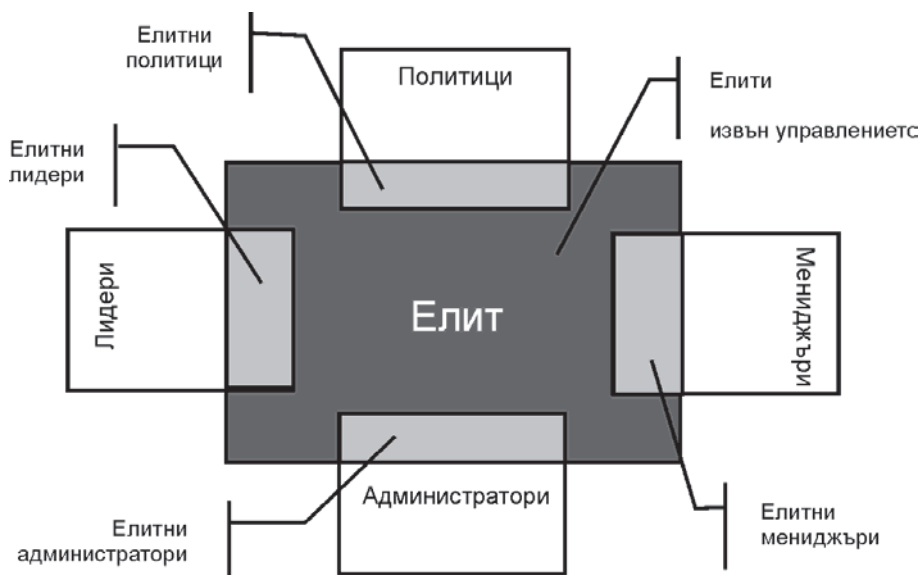
Схема 1. Опит за илюстриране, представяне на движението на елитите по пътя към властта и след излизането от нея

ни случаи на провалили се министри, депутати и елити от други политически нива. Достатъчно е да споменем нашумелия скандал с шефа на Двореца на културата, „Суджук гейт“ и т.н. Ще се опитаме чрез схемата, която предлагаме, да илюстрираме казаното дотук по повод на движението на елитите и споменатите противоречия в теорията за елитите (Схема 1).

Като всяка схема, и представената от нас има в известен смисъл условен характер и ограничителни условия. Например много често един представител на управляващите елити участва едновременно в различни форми на движение, особено когато е носител на повече от една роля и изпълнява различни функции. На практика понякога се срещат случаи, когато ролите и функциите се припокриват до такава степен, че предложената от нас схема може да ги улови трудно, а още по-малко да очертае границите между тях. В българската социологическа литература има и още един забележителен случай, според нас успешен, за представяне на управленския смисъл на елитите и формите на тяхното участие в управлението (Схема 2).

Схема 2. Управленски контекст на елитите⁹

⁹ Ставрев, Светослав. Скенерът. София: Парадигма, 2016, с. 278.

Като изтъква заслугите на Вилфредо Парето за поставянето на основите на научното направление, Светослав Ставрев уточнява, че „става дума за разграничението елит – не-елит, на първо място, и управляващи – неуправляващи, на второ място“¹⁰. Според него разделянето на елита на управляващ и неуправляващ, което е особено важно, ни позволява да проумеем факта, че „не се става елит, когато придобиеш власт, както и не всеки елитен човек заема неизбежно властова позиция“¹¹. Осъзнаването на този факт ще ни позволи да се ориентираме в онези комични случаи на срещи с хора, които са заели високи властови позиции и си мислят, че вече принадлежат на групата на елитите, а така също и за онези, които слизат от властови политически постове след поредния политически скандал или афера, например нашумялата афера, за която вече споменах, станала известна в нашето общество като „Суджук гейт“. Споделям и тревогата на Светослав Ставрев, че „част от антиелитарните настроения в днешно време имат скрита причина в лекомисленото отъждествяване на управляващи, богати и известни с елита“¹². Значителен принос към изследването на връзката между елитите и управлението има и отговорът на споменатия автор на въпроса как да открием елитите и защо трябва да си пазим елитите.

В заключение ще отбележа още веднъж, че споделям разсъжденията на Св. Ставрев за елитите и тяхната връзка с управлението. Да, вярно е, че самото излъчване на елитите, както и тяхното падане от власт има спонтанен и непрекъснат характер. Но именно на това движение въпреки неговия спонтанен характер се дължи и възможността за обновяване на елитите в зависимост от специфичните особености на политическия режим, в който се развиват, и от условията, при които се постига онова, което Парето нарича „социално равновесие“. Колкото и да изследваме елитите, на практика трудно ще срещнем абсолютно чисто колективно формиране, съставено само от елити. Може би такава „животно“ няма или то е само в главата на теоретиците. Подмяната и развитието на елитите става в рамките на индивидуалното участие на елитите в различни форми на движение, които ги съпътстват по пътя към властта.

¹⁰ Пак там, с. 279.

¹¹ Пак там, с. 279.

¹² Пак там, с. 280.

2. КЛАСИФИКАЦИЯ НА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ЕЛИТИ

За да се направи по-точна и по-обоснована класификация на политическите елити, е необходимо преди това да се изяснят и дефинират понятията „класа“, „слой“ и „олигархия“. Подобен подход използва политологът Георги Манолов в своето монографично изследване „Политическият елит“ (2012). След задълбочен анализ на теориите за елита през XX век авторът пристъпва към разкриване на обхвата и съдържанието на понятията „политически елит“, „политическа класа“, „политически слоеве“ и „политическа олигархия“.

От методологическа гледна точка този подход е правилен, защото позволява, от една страна, да се направи разлика между класата и елита, а от друга – да се види мястото на политическата олигархия и нивата на нейното проявление и реализация. Едва тогава може да се пристъпи към анализ на проблемите с класификацията на политическите елити. Преди да пристъпи към дефинирането на понятието „класа“, основателно Георги Манолов се опитва да изясни критериите, необходими за това дефиниране на понятието, а така също неговото съдържание и обхват. След като анализира тезите за елита и политическата класа, критериите за нейното определяне, направени от редица автори, като Ч. Р. Милс, Кристофър Лаш, Джовани Сартори, споменатият автор прави четири предварителни бележки, доста съществени, след което пристъпва към по-разгърнато дефиниране на „съдържателния критерий“ за определяне на „политическата класа“. Елементите на този критерий, отбелязва Георги Манолов, са следните:

„• върхът на властово-институционалната пирамида в държавата, структуриран според вертикалния принцип на плуралистична основа и съставен от различни политически субекти (партии, организации, движения, съюзи) от излъчените представители от тях, както и от съответните лидери, прослойки, слоеве и т.н., пряко участващи във властта;

• начинът на упражняване на властта, т.е. какъв е характерът на управлението – демократичен или недемократичен, рационален или нерационален и пр.;

• пълноценната реализация на всички управленски фази в рамките на политическия процес – поставянето на политическия проблем, предварителната политическа подготовка, вземането на

политическо решение, изпълнението на приетите решения и политическата равностметка за извършеното;

- конкретно функциониране на властовите елити в зависимост от установените „нормативни системи (...) социални норми – юридически, нравствени, политически и други“¹³, които регулират отношенията между хората и социалните общности;

- правото и умението да се контролират ефективно и народополезно в името на всеобщи национални интереси всички властови ресурси от управляващите елити;

- крайните резултати от целокупната дейност на управленските елити – позитивни или негативни, като главно мерило за способността на една или друга политическа класа и нейните потенциални възможности да развива обществото“¹⁴.

Твърдението, че именно използването на този съвкупен критерий може да ни даде отговор на въпроса какво е качеството на всяка управленска класа и елит, е вярно, но има един основен методологически недостатък. Понякога в стремежа към всеобхватност, т.е. разработване на повече критерии, изследователите рискуват да не открият функциониращ на практика субект, определен като класа или елит. Още повече че посочените критерии като дейности се припокриват и преплитат, нямат точно определени граници и зависят от вида на политическия режим – тоталитарен или демократичен, в чиито условия се разглеждат.

Като се спира подробно върху привилегиите на политическата класа и различните виждания за класите на Моска, Д. Минев, П. Кабакчиева и др., Георги Манолов прави определение на политическата класа от гледна точка предимно на нейното участие в политическото управление на обществото. Според него „политическата класа е такава група хора, които пряко (когато са на власт) или косвено (когато са в опозиция) са ангажирани с властта (точно с нейното упражняване и разпределяне – бел. моя, Д. Д.), с взимането на политически решения и с управлението на държавата, притежават определени привилегии и професионални качества, високи лични доходи и добро материално положение. Тази класа освен това има определена структура (...) и включва в себе си раз-

¹³ **Михайлов**, Стоян. Оптимално функциониране на социалното управление. София, 1987, с. 45.

¹⁴ **Манолов**, Георги. Политическият елит – теория, история, лидерство. Пловдив: Паисий Хилендарски, 2012, с. 157 – 158.

лични слоеве“¹⁵. Както се вижда, това определение няма нищо общо с определението на класата, направено от марксистки позиции, а по-скоро се родее с елитистките и плуралистките теории. Неговата специфичност се състои в това, което вече споменахме, че е направено от позициите на теорията за управлението и в частност на политическото управление, особено с включването в структурата на класата и на различните слоеве. Заслужава внимание за целите на нашето монографично изследване и направеното след обстоен анализ определение на политическата олигархия. Основните моменти в това определение са:

- политическата олигархия обхваща ограничен, тесен кръг от ръководния елит, хора, в които е концентрирана цялата политическа власт;

- тя (политическата олигархия) е ядрото на всяка управленска система и класа, от която зависи вземането на важни управленски решения;

- в нейни ръце са съсредоточени значителни властови ресурси и свръхконцентрация на власт“¹⁶.

Като използва основно два критерия за диференциация на елитите, а именно „обществен плурализъм“ и по-общ критерий за типологизация – „власт“, Георги Манолов предлага следната систематична класификация на елитите:

„I. Обща класификация на елитите в социален смисъл

1. Според характера на обществото:

- отворени (демократични) елити;
- затворени (недемократични) елити.

2. Според заслугите в обществото, или т.нар. меритократичен елит (М. Янч и Д. Бел):

- „наследствен елит“ (в доиндустриалните общества);
- „богат елит“ (в индустриалните общества);
- „елит на знанието“ (в постиндустриалните общества).

3. Според легитимността (законността) при формиране на елитите:

- легитимни (официални) елити;
- нелегитимни (неофициални) елити).

¹⁵ Пак там, с. 163.

¹⁶ Пак там, с. 168.

4. Според защитата на националните интереси на държавата и обществото:

- автентични (национално отговорни) елити;
- псевдоелити (национално безотговорни) елити.

5. Според типовете политическа система:

- демократични елити;
- авторитарни елити;
- тоталитарни елити.

6. Според различните обществени сфери:

а) политически елит:

- законодатели, депутати, министри, заместник-министри;
- президент и вицепрезидент;
- членове на ръководствата на съдебната власт – върховен и конституционен съд, прокуратура, следствие;
- щатни ръководители на парламентарни политически сили и на национални синдикати;
- кметове и шефове на съдебната и изпълнителната местна власт;
- дипломати, посланици, секретари на посолства в чужбина.

б) икономически (стопански) елит:

- собственици, директори, мениджъри, президенти и други ръководители на големи частни финансови, търговски, производствени и други фирми;
- директори, мениджъри и други ръководители на големи държавни финансови, търговски, производствени и други фирми;
- висши държавни служители – началник-отдели в министерства, икономически експерти в правителството и президентството;
- членове на управителни съвети, ръководители на бордове и експерти на големи частни и държавни фирми.

в) културен (интелектуален) елит:

- художествено-творчески елит – писатели, продуценти, режисьори, композитори, главни директори и редактори на централни медии, водещи журналисти и др.;
- научно-преподавателски елит – от професор, доктор до академик;
- правен елит – водещи юристи;
- религиозен елит – религиозни лидери на основните вероизповедания.

г) военен елит (генерали):

- висш офицерски състав във ВО;
- висш офицерски състав в МВР;
- висши офицери в националните служби за сигурност, ДАНС,

НСО и др.

7. Според използването на едни или други привилегии:

- привилегировани елити;
- непривилегировани елити.

II. Конкретна класификация на политическите елити

1. Според господството и влиянието (по класификацията на Макс Вебер за типовете господство):

- традиционен елит;
- легитимен (рационален) елит;
- харизматичен елит.

2. Според властта и влиянието:

- политически елит;
- административен елит;
- икономически елит;
- юридически елит;
- военен елит;
- други елити.

3. Според степента и размера на използваните привилегии:

- силно привилегировани елити;
- по-слабо привилегировани елити.

4. Според формата на взаимодействие между елитите (по типологията на Л. Филд и Дж. Хайли):

- разединен (на идеологическа основа) елит;
- обединен (на консенсусна и идейна основа) елит;
- временно обединен елит (междинен тип).

5. Според институционалната структура:

- парламентарен елит;
- правителствен елит;
- елит на съдебната система;
- лобистки политически елит (рекрутиран предимно от средите на парламентарния и правителствения елит).

6. Според участието в политически организации и организации на гражданското общество:

- партиен елит;
- непартиен елит (елит на политическите движения);
- елит на НПО.

7. Според спецификата на отделните политически системи:

- номенклатурен елит (в тоталитарни държави);
- ислямски елит (в авторитарни ислямски държави).¹⁷

Георги Манолов, осъзнал условния характер на представената класификация на елитите и на политическите елити, прави няколко важни уточнения, като се позовава и на мнението на друг политолог – Анна Кръстева, че „структурата на елита трябва да се изяснява като определен тип пряка връзка“, съобразена с използването на властовите ресурси. Да, това е така, но не е достатъчно. Следващата уговорка, която ние ще направим, е свързана с факта, че независимо от „хлъзгавите“ критерии за принадлежност към елита и в частност към политическия „елит“ само „служебната позиция“, която заема лицето, не го прави елит, нужни са и други критерии, например творческо мислене, професионални постижения на национално и световно ниво, стратегическо мислене, мениджърски достижения и др. Освен това, както вече отбелязахме при движението на елитите, процесът на промяна в състава на елитите е по-активен в демократичните отворени общества, където връзките между отделните нива, на които се реализират елитите, са по-здрави, но и по-„шарнирни“ в смисъл на подвижни, в зависимост от целите, които си поставят тези елити, и условията, необходими за тяхната реализация.

3. ОСОБЕНОСТИ НА АДМИНИСТРАТИВНИЯ ЕЛИТ

Като анализира възникването на административния елит и преминаването му през различните етапи на институционализиране, Александър Маринов отбелязва, че този процес е обусловен от два фактора. „От една страна – според него, – това е закономерната еволюция на дадения сектор или дейност, в случая публичната администрация, както и на нейните връзки с останалите сектори и техните елити. От друга страна, както е известно, ролята и промените на елитите по правило са свързани с потребностите от модернизация (първична, вторична, следкризисна и др.) на сектора или на обществото като цяло.“¹⁸

¹⁷ Пак там, с. 180 – 182.

¹⁸ **Маринов**, Александър. Административният елит на XX век. София: Сиби, 2010, с. 66.

Според Александър Маринов анализът на историята на идеите и практиките, свързани с устройството и управлението на държавата, дава възможност да се разграничат три парадигми, разглеждани като три последователни стадия в развитието на публичната администрация. Осмислянето на тези парадигми е в основата на разбирането на съвременния административен елит. Тези три последователни стадия (парадигми) са:

„• традиционни публични администрации (класическа бюрокрация);

• публичен мениджмънт, преди всичко течението, известно като „нов публичен мениджмънт“ (new public management);

• публично управление, обозначаващо често като „отзивчиво управление“ (responsive governance)¹⁹.

Независимо от хронологичната подреденост на трите парадигми те все пак се припокриват донякъде, особено в съдържателно отношение. Трябва да се има предвид и обстоятелството, че последната парадигма – „отзивчивото управление“, погледнато исторически, все още не е завършено. За по-голяма яснота на особеностите на трите парадигми Александър Маринов предлага следната таблица:

Таблица 1. Основни особености на трите парадигми на публичната администрация

	Публична администрация	Публичен мениджмънт	Отзивчиво управление
Отношение между гражданина и държавата	Подчинение	Оправомощаване	Овластяване
Пред кого се отчитат висшите държавни служители	Политици	Клиенти	Заинтересовани страни (граждани, политици, бизнес и др.)
Ръководни принципи	Строго спазване на правилата	Ефикасност, ефективност	Отчетност, прозрачност и участие

¹⁹ Пак там, с. 67.

Критерии за успех	Извършена работа	Постигнат резултат	Качество на взаимодействието
Най-ценно качество	Неутралност	Професионализъм	Отзивчивост

Предложената таблица представлява надеждна илюстрация на условията, при които протича развитието на публичната администрация. Възникването на традиционната публична администрация обикновено се свързва с втората половина на XIX век, когато се създават първите системи на държавната служба в бързоразвиващите се индустриални държави. Тези системи най-често включват съвкупност от правила, които осигуряват прилагането на меритократичния подход към подбора и развитието на служителите в администрацията, особено тяхното кариерно развитие, което се изгражда на принципа на конкурсното начало. Днес всичко това, тези процедури са установени под формата на закони и правила, които се прилагат макар и в различна степен в повечето съвременни държави. Всъщност на практика чрез институционализирането на меритократичния принцип се постигна отстраняване на политиките от управлението на персонала в администрацията. Именно по тази причина сега при смяна на правителствата, съставени от представители на различни политически сили, се извършват все по-малко промени в администрацията по политически причини. Обикновено под натиск на политиките такива промени се извършват предимно във високите етажи на администрацията. Такава е практиката в повечето съвременни демократични държави.

„По отношение на обществото – отбелязва Александър Маринов – администрацията заема позицията на неутрален фактор, прилагащ действащите в момента закони и политики. Именно по този начин държавната служба завоюва статута на безпристрастен защитник на публичния интерес и се превръща в символ на стабилността и приемствеността.“²⁰

Появата на новата тенденция на отделянето на политиката от администрацията се свързва с обособяването на фигурата на професионалния мениджър. По този начин новопоявилният се бизнес мениджмънт се превръща в привлекателен модел и средство за ре-

²⁰ Пак там, с. 69.

формиране на публичния сектор. Публичният мениджмънт, погледнато исторически, се е развил и продължава да се развива върху основата на практиките, които са характерни за частния сектор. Като анализира този процес, Александър Маринов отбелязва, че „именно практиките, развили се в частния сектор, са били основният източник на модела на публичния мениджмънт, често наричан още „мениджърски модел“. Основополагаща е била идеята, че мениджмънтът е органична наука (или изкуство), приложима във всеки контекст – както в частния, така и в публичния сектор“²¹. Основният акцент при мениджмънта е върху ефективността и ефикасността на постигнатите резултати. По този начин се извършва обръщането на мениджмънта към практическата сръчност и инициативност на мениджърите, освободени от сковаващите правила на типичната държавна служба. В литературата се появи и едно ново понятие – „нов публичен мениджмънт“. Ключовите моменти, свързани с неговото утвърждаване, се отнасят до стремежа към нормализиране на статута на държавния служител и до фокуса върху постигнатите резултати и ориентация към потребителите“²².

По-различен подход към изследването на публичния мениджмънт има Светослав Ставрев. В своето монографично изследване „Кризата на публичния мениджмънт“ (2007) той анализира проблемите, свързани с функционирането на публичния мениджмънт, и особено структурирането на публичния мениджмънт. Тук той търси отговор на въпроса как да подредим апарата за управление на държавата. Що се отнася до функционирането на публичния мениджмънт, защитаваната от него теза се изразява в следното: „Полезно би било да се представи функционирането на публичния мениджмънт като верига от логически свързани помежду си причини, проявления, последици, оценявани с набор от критерии за ефективност и индикатори за количеството и качеството на публичните блага, за да се прочистят напластените във времето заблуди, предубеждения и илюзии, изкривяващи образа му от неуместен априорен позитивизъм или пък негативизъм“²³. Тази теза Светослав Ставрев илюстрира по убедителен начин на *Схема 3*. Неговата заслуга на учен тук е, че той създава общ модел на функцио-

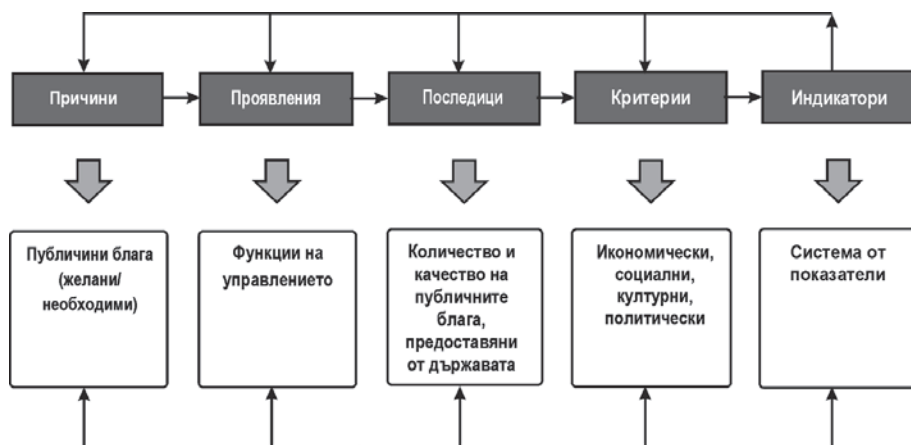
²¹ Пак там, с. 71.

²² Пак там, с. 76 – 78.

²³ **Ставрев**, Светослав. Кризата в публичния мениджмънт. София: Класика и стил, 2017, с. 59.

нирането на публичния мениджмънт и търси отговор на въпроса как заедно да живеем по-добре. Подробният анализ на този евристичен модел надхвърля рамките на нашето монографично изследване и затова ще спрем дотук с представянето на социолога Светослав Ставрев. Ще отбележим само, че споделяме неговото мнение за причините, които правят необходим публичния мениджмънт. Според него „Причините, поради които публичният мениджмънт е необходим, са публичните блага, които държавата сама или по-често със съдействието на пазара и гражданското общество осигурява на гражданите и организациите. Следователно той е толкова нужен на съвместния живот на хората, колкото са и чистите и смесени публични блага в частта им, в която те са припознати като публични“²⁴.

Схема 3. Логика на протичане на публичния мениджмънт²⁵

За да завършим тази част на нашето изложение, свързано с публичния мениджмънт, ще се върнем отново към разсъжденията на Александър Маринов за „отзивчивото публично управление“. След като посочихме предимствата на „новия публичен мениджмънт“, и особено тезата на Светослав Ставрев, накратко ще представим отзивчивото публично управление, като споменем факта, че през последните години се създаде нов модел на публичен мениджмънт, който акцентира върху създаването на „допълнителна

²⁴ Пак там, с. 59.

²⁵ **Ставрев**, Светослав. Кризата... Цит. съч., с. 58.

публична стойност“. Този модел според Александър Маринов се противопоставя на „едноизмерността“ на повечето бизнес модели и отразява особеностите на отзивчивото управление. Според него „значението на посочения нов възглед за публичната администрация е в това, че той не само представлява разумна реакция на някои от крайностите на НПМ (новия публичен мениджмънт), но и носи в себе си зародиша на адекватност спрямо по-широк кръг съвременни промени в мисленето и практиката“²⁶. Като предимство на този нов подход към функционирането на публичната администрация може да се посочи също така фактът, че реформите в публичната администрация, за които споменахме, ще позволят да се изградят нови връзки между държавата и обществото, и най-вече да се реализират на практика нови, многопластови и децентрализирани форми на управление, включително и на ниво институции на Европейския съюз. Именно чрез анализирания дотук възможности на публичния мениджмънт и свързаните с неговото функциониране реформи ще се постигне качествено ново равнище в развитието на административния елит, освободен от опеката на политиците и подкрепян от структурите на гражданското общество.

²⁶ **Маринов**, Александър. Административният... Цит. съч., с. 79.

НАЙ-УСПЕШНИТЕ БЪЛГАРСКИ ПРЕМИЕРИ (1879 – 2009 Г.)

**Стефан Стамболов – с най-високи оценки,
Антон Югов – с най-ниски**

Георги Л. МАНОЛОВ*

The review presents the first ranking of Bulgarian prime ministers from 1879 to 2009. The survey is based on 20 indicators that affect the personal, political, professional and managerial qualities of Bulgarian premieres. The ranking is made by 56 experts (political scientists, historians, sociologists, culturalologists, etc.) – specialists in different fields of the Bulgarian social sciences.

Почти тридесет години след демократичните промени в България най-после беше извършено и първото по рода си изследване на рейтингите на нашите премиери (1879 – 2009 г.).¹ В него със свое мнение са участвали 56 учени от водещи български университети, академии и институти (СУ „Св. Кл. Охридски“, УНСС, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, ЮЗУ „Неофит Рилски“, ПУ „Паисий Хилендарски“, БАН и др.), като от общо 49 министър-председатели за периода са били оценявани 31 – сиреч само тези, които са управлявали държавата около една и повече години. Изследването се опира на експертен анализ, в който респондентите (политолозите, историците, културолозите и др.) са класирали министър-председателите чрез скалата от 1 (най-ниска оценка) до 5 (най-висока оценка) по всеки от предложените 20 критерия, свързани с личните качества, политическите способности и държавните постижения в уп-

* Авторът е професор, доктор на политическите науки, ректор на Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив.

¹ **Янков, Г.** Най-успешните български министър-председатели (1879 – 2009). София: УНСС, 2018, 139 с.

равлението. Освен това анализът значително се обогатява с компетентните статии и коментари на проф. Георги Янков (ръководител на изследването) и акад. Георги Марков (научен консултант), които не просто допълват, а задълбочават в професионално отношение получените резултати.

В системата от индикатори на първо място ще открием „Вашето цялостно мнение“, тъй като оценките, произтичащи от него, имат глобален характер, доколкото в различна степен интегрират в себе си всички останали показатели. Затова тук няма никаква изненада в класирането на челната „петорка“ предимно на държавници от Третото българско царство, а именно: първи е „издигнатият в своеобразен култ на преклонение Стефан Стамболов (оценка 4,45)“; втори – „безупречният и безкористен до удивление Петко Каравелов (4,21)“; трети – „бляскавият с европейската си политическа култура Константин Стоилов (4,14)“; четвърти – „заклетият демократ по дух Александър Малинов (3,99)“; и пети – „гъвкавият майстор на компромисите Андрей Ляпчев (3,89)“ (акад. Г. Марков). Тази класация е напълно реалистична, понеже и петимата изброени премиери притежават видими политикоуправленски качества, благодарение на които са допринесли съществено за бързото изграждане на новата българска държава (след Освобождението). Поинтересното обаче е нещо друго: в първата десетка се „вклиняват“ само двама „небуржоазни“ премиери (Тодор Живков – 3,64, и Иван Костов – 3,26) от всички останали, което не е много добър атестат за дейността на държавниците от по-късните исторически времена. И още нещо отличително: 14 премиери от общо 31, посочени в класацията, са получили оценка под 3,00, което означава, че почти 50 % от българските министър-председатели са „двойкаджии“ в своето управление. Иначе не би могло и да бъде, защото става дума за такива премиери, като Ст. Данев, Р. Петров, Ж. Виденов, Ал. Цанков, Ф. Димитров, Гр. Филипов, Ан. Югов и др., които, макар и при различни исторически обстоятелства, са negliжирали демократичните управленски механизми (докарвайки страната до различни неблагоприятия, кризи и катастрофи).

Сериозен интерес предизвика и градацията на премиерите според това кой как е класиран с най-високи оценки като първи в изготвените таблици по всички индикатори. В случая лидерското място принадлежи на министър-председатели (с най-високи оценки), като Ст. Стамболов – 4,89 (индикатор „Характер и решимост да

изпълни своята мисия въпреки препятствията“); Ст. Стамболов – 4,77 („Поемане на риск“); К. Стоилов – 4,73 („Бекграунд“); К. Стоилов – 4,70 („Защита на националните интереси“); Ст. Стамболов – 4,70 („Партийно лидерство“); а с най-ниски „първи“ оценки са: 4,05 – Ал. Стамболийски („Комуникативни умения“); 4,04 – Андрей Ляпчев („Способност на компромиси“); 3,95 – К. Стоилов („Способност да формира екип“); 3,82 – К. Стоилов („Избягване на съдбоносни грешки“); и 3,77 – Ал. Малинов („Социален интегратор, обединител“). Видно е, че експертите оценяват най-високо онези български премиери, които притежават силен характер и решимост, умение да поемат риск, да проявяват лидерски качества и да защитават националните интереси. На другия полюс в класацията остават премиери с по-ниски оценки и с такива критерии, като „Комуникативни умения“, „Работа в екип“, „Способност на компромиси“ и др., които в днешните реалности придобиват все по-голяма значимост за държавното управление.

На фона на изнесените обобщени данни за общото класиране на българските министър-председатели през изследвания период нека разгледаме накратко получените резултати по няколко изключително важни за управлението критерия.

На преден план е интересно да се отбележат резултатите според критерия „Бекграунд (семейство, образование, опит)“, който се отличава със свой своеобразен оттенък, защото: от една страна, в класацията са дадени едни от най-високите оценки в цялото изследване спрямо останалите индикатори – К. Стоилов (4,73), Ив. Гешов (4,61), Б. Филов (4,45), П. Каравелов (4,29), Л. Беров (4,29) и т.н.; докато от друга – последните пет места са заети само от „пролетарски водачи“ (Г. Димитров – 2,63, Ст. Тодоров – 2,43, Гр. Филипов – 2,39, Ан. Югов – 2,25, и Т. Живков – 2,21). Този интегрален показател е важен и неслучайно респондентите са „отпратили“ на последните места необразованите и полуграмотни български държавници. Очевидно, пропагандното клише „човек от народа“ като фактор за развитие на държавниците вече не е определящо за сметка на качествата на високообразованите български ръководители.

Следва да се подчертае, че класацията по индикатора „Способност да формира компетентен екип и работа в екип“ е с една от най-ниските оценки в цялото изследване. Така например първите пет премиери получават стойности под 4,00 (К. Стоилов – 3,95, Ан.

Ляпчев – 3,89, Ал. Малинов – 3,84, Ст. Стамболов – 3,73, и Ив. Гешов – 3,71), докато при последните пет резултатите са още по-ниски, тъй като всички са под 3,00 (В. Червенков – 2,70, Ан. Югов – 2,64, Ж. Виденов – 2,43, Гр. Филипков – 2,41, и Ф. Димитров – 2,39). Видимо този показател е „ахилесовата пета“ на българските управници, защото освен факта, че няма нито една оценка над 4,00, почти половината премиери (15) получават оценки между 2,39 и 2,98. Сиреч работата в екип за голяма част от българските министър-председатели не е била водеща не само в тяхната дейност, а и в почти цялата ни следосвобожденска политическа история.

При анализа на показателя „Управленски качества и организационен мениджмънт“ резултатите се доближават до цялостната оценка на повечето премиери. Тук първенството отново се води от Ст. Стамболов – 4,34, следван от К. Стоилов – 3,93, Ал. Малинов – 3,86, Ан. Ляпчев – 3,84, и Т. Живков – 3,84. А що се отнася до последните в класирането, те отново са почти същите като тези от предишните критерии (Б. Филов – 2,50, Гр. Филипков – 2,48, Ан. Югов – 2,34, Жан Виденов – 2,27, и Ф. Димитров – 2,16). Отличителното обаче е това, че резултатите на последните петима премиери се характеризират с едни от най-ниските оценки въобще, които варират от 2,16 до 2,50. Сиреч управленските качества и организационният мениджмънт като показател не са били от най-силните качества на нашите премиери.

Според индикатора „Честност и почтеност“ също са се получили не по-малко интригуващи оценки, въпреки че става дума за диаметрално противоположни исторически времена. Така е, защото номер едно в тази класация е П. Каравелов – 4,57 (наричан още Безсребърника), следван от Ж. Виденов – 4,34, К. Стоилов – 4,11, Ал. Малинов – 4,04, и Л. Берков – 4,02. А класирането на последните петима се води от Ан. Луканов – 2,50, С. Сакскобургготски – 2,45, Ив. Костов – 2,32, В. Радославов – 2,21, и Р. Петров – 2,09. И независимо от опасността от значителна доза субективизъм в оценките (политически пристрастия, партийни ориентации, личностни симпатии) при този показател ясно се очертават двата типа политици, които според М. Вебер са: такива, които живеят ЗА политиката (почтени, честни, некорумпирани), и такива, които живеят ОТ политиката (непочтени, нечестни, корумпирани). В този смисъл експертните мнения са напълно обективни и максимално коректни.

Когато тълкуваме критерия „Защита на националните интереси и престижа на страната“, тутакси ще отбележим, че имаме дублиране с някой от другите индикатори като класация (например „Вашето цялостно мнение“). Ето защо с просто око е видно, че строителите на българската държава от края на XIX и началото на XX век убедително водят в класацията, както следва: 4,70 – Ст. Стамболов, 4,21 – П. Каравелов, 4,05 – К. Стоилов, 3,89 – Ал. Малинов, и 3,73 – Ан. Ляпчев. И съответно „на дъното“ са последните петима класирани премиери: 2,32 – Ф. Димитров, 2,27 – В. Червенков, 2,21 – В. Радославов, 2,13 – Гр. Филипов, и 2,07 – Ан. Югов. Самият факт, че начело отново са изведени ключовите политици от първото поколение държавници (Ст. Стамболов, П. Каравелов, К. Стоилов), доказва недвусмислено тяхната огромна воля и умения за защита на българските национални интереси (след османското робство) за разлика от съвременността. Наред с това може да се оспорва както седмата позиция на Т. Живков (3,54), така и осемнадесетата на Ив. Костов (2,96), доколкото първият искаше да ни направи шестнадесета република на СССР, а вторият – да ни превърне в раболепен сателит на водеща западна държава. Нещо, което въобще не се вписва в тезата за защита на националните ни интереси, а да не говорим за изграждане на престижа на българската държава...

Анализът на тази рейтингова класация би загубил твърде много, ако не разграничим дейността на българските министър-председатели (отново по индикатора „Вашето цялостно мнение“) според историческите епохи, в които те са управлявали. Тези епохи условно ще наречем „капиталистическа“, „социалистическа“ и „демократична“, тъй като става въпрос за различни исторически времена, всяко от които има свои собствени закономерности и особености на развитие (политически, икономически, културни и др.).

През капиталистическата епоха (1879 – 1944 г.) в класацията са включени общо 16 премиери, чиито оценки изобщо не се различават от изложеното вече, защото първата петица пак е същата (Ст. Стамболов, П. Каравелов, К. Стоилов, Ал. Малинов и Ан. Ляпчев). По-любопитна обаче е класацията на последните петима премиери през този период (Ст. Данев – 2,98, Ал. Цанков – 2,81, Б. Филев – 2,72, Р. Петров – 2,67, и В. Радославов – 2,65), чиито резултати са между 2,50 и 3,00 и които реално отразяват неблагоприятията на техните управления. И все пак ще кажем, че всички тези оценки са

по-високи в сравнение със следващите два исторически периода, което говори за това, че строителите на съвременна България тогава са положили значителни усилия като политически елит за нейното пълноценно изграждане.

По време на т.нар. „социализъм“ (1945 – 1989 г.) са били оценени общо 10 министър-председатели, като техните рейтинги се движат в следния диапазон: на първите места от 1 до 4 са Т. Живков (3,64), К. Георгиев (3,23), Г. Димитров (3,02) и Ст. Тодоров (2,71), а на последните – В. Червенков (2,60), Г. Атанасов (2,50), Гр. Филипов (2,18) и Ан. Югов (2,16). Тук прави впечатление фактът, че оценките и на първите, и на последните в класацията са много ниски и само с едно изключение (на Т. Живков) се движат в границите между 2,00 и 3,00. Особено негативна е класацията на последните четирима премиери, чиито оценки до една са под 3,00, т.е., направо казано, са най-слаби. А всичко това свидетелства за реализма на анкетирания експерти, защото не са редки случаите, когато се надценяват възможностите на ръководните кадри на социализма било поради тоталитарния характер на политическата система, било поради прекомерната концентрация на власт в ръцете на вожда.

Любопитни резултати се получават и през т.нар. „демократичен период“ (1990 – 2009 г.), в който са оценени 8 премиери, въпреки че той е най-кратък като исторически отрязък от време. По разглеждания индикатор челната тройка се води от Ив. Костов (3,26), С. Сакскобургготски (3,18) и С. Станишев (3,04), докато на последните три места се нареждат Л. Беров (2,82), Ж. Виденов (2,50) и Ф. Димитров (2,39). Тези резултати са повече от красноречиви и са почти толкова ниски, колкото и данните през останалите две исторически епохи. Такива отчайващи оценки са плод на неумението на българските политически елити на прехода да решат същностните проблеми на държавата, и най-вече да излъчат ерудирани и компетентни министър-председатели, които да отстояват българските национални интереси.

И най-накрая ще представим една класация на най-неуспешните премиери в зависимост от това колко пъти са били посочени на последните места (от респондентите) различните лидери по всичките 20 индикатора. При това подреждане отзад напред най-много на последните места са били класирани: Ан. Югов – 16 пъти, Гр. Филипов и Ф. Димитров – 14 пъти, и В. Радославов – 12 пъти.

След тях се нарежда Ж. Виденов, който получава 9 негативни класации, което обаче не променя отрицателния му имидж като премиер-министър на страната заради жестоката финансово-икономическа криза по негово време (1996 – 1997 г.). Тази класация наистина е стряскаща, защото посочените министър-председатели имат по повече от половината индикатори само ниски оценки, което е меродавен показател, че не са се справили с предизвикателствата на съответното историческо време.

От рейтинговата класация на премиерите през различните епохи натрапчиво се откроява един очебиен и противоречив факт: и през трите исторически периода първите места в класацията убедително се заемат от министър-председатели, които имат авторитарен стил на управление, каквито безспорно са Ст. Стамболов, Т. Живков и Ив. Костов. Нещо повече, и тримата посочени премиери заемат твърде престижни места в първата десетка (Ст. Стамболов – 1., Т. Живков – 6., Ив. Костов – 10.), което е друго доказателство, че по време на тяхното властване авторитарните им методи на управление са били водеща доминанта при реализацията на една или друга политика. Това е интересен феномен от представената класация, тъй като той влиза в дълбоко противоречие с други важни индикатори, какъвто е например показателят „Честност и почтеност“, при който Ст. Стамболов, Т. Живков и Ив. Костов са класирани съответно на 22., 23. и 29. място (от общо 31 премиери). Следователно дори и да е вярна максимата, че обикновено авторитарните водачи са непочтени и корумпирани, без реални доказателства такова нещо изобщо не може да се твърди. Разбира се, този въпрос не е поставен в класацията, тъй като е предмет на други размишления и изследвания.

Не можем да не отбележим и още нещо съществено: рейтинговата класация на нашите премиери не е просто лидерско подреждане, а преди всичко важна аргументация за това как се е формирала и развивала българската държавност след Освобождението. Защото индикаторите, чрез които са класирани министър-председателите, недвусмислено показват зигзагообразния политически ход при изграждане на българската държава (величие, падения, подем, кризи) независимо от превратностите на историческото време. Това – едно. И друго, извършената класация говори за точността и комплексността на избраните индикатори, които в значителна степен дават реална яснота за качествата на нашите

премиери (положителни, отрицателни) без значение дали са били партийни лидери или безпартийни водачи.

В този контекст може да се открие още една характеристика на представеното изследване, която е свързана с формирането, развитието и дейността на българската политическа класа и елит. Това, макар и косвено, все пак ярко прозира от съответните оценки на различните премиери и е друго доказателство за висотата и равнището на управляващата класа в България. Нещо повече – от високите или ниските оценки на министър-председателите действително може да се съди за качеството на управленските елити, особено в периоди на тежки социални трудности, преходи и катаклизми – с други думи в периоди, когато лидерите действително трябва да се проявяват като „пастири на човешкото стадо“ (Платон), или като истински водачи на собствения си народ.

Едни от най-характерните черти на това изследване са неговият обективен характер, безпристрастност и непартийност. То изобщо не робува на добре познатия ни „черно-бял подход“ при оценката на различни български държавници. Напротив, обективността на изследването е гарантирана от използването на богата система от индикатори, въз основа на която са анализирани и обобщени получените резултати. Тези показатели не са тривиални и палиативни, а включват цял комплекс от личностни, политически и социални качества за оценка на българските министър-председатели. Това е голям принос в развитието на българската социалнополитическа мисъл в нашето съвремие, понеже подобен род класации теоретично и реалистично осветляват дейността на водещите български държавници. В този смисъл целият екип на настоящото изследване заслужава адмирации за своята блестяща работа по това пионерско за българската политическа наука дело.

Полезността на подобно изследване на рейтингите на българските премиери не се определя само от обстоятелството, че то наистина се прави за първи път у нас, а най-вече от факта, че има интердисциплинарен характер, защото неговите резултати са достатъчно впечатляващи и могат да се използват от редица обществени и хуманитарни науки. Този модел на политическа класация може да стане фундамент за бъдещи изследвания на близки помежду им социални науки, които се занимават с еволюцията на политическите елити в страната. Нещо повече, крайните резултати от анализа на премиерските рейтинги могат да се ползват от ши-

рок кръг общественици и въобще от всички субекти, интересуващи се от политическото управление на България, – учени, експерти, студенти, граждани, институции и др. И последно – със своята прецизност тази рейтингова класация в цялата ни следосвобожденска политика решително разчупва както редица догми на прехода, така и множество лидерски митове в българската политическа история.

ИНДИКАТОРИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Класацията се прави на основата на следните 20 индикатора за оценка на качествата и постиженията на министър-председателите:

1. Бекграунд (*семејство, образование, опит*);
2. Партийно лидерство (*лидер на партия, място в партийната йерархия, отношение с управляващата партия и опозиционните партии и др.*);
3. Отношение с парламента (*отговор на устни и писмени питання, участие в дебати, вотове на доверие/недоверие, приемане или отхвърляне на правителствени законопроекти и др.*);
4. Управление на българската макроикономика (*осигуряване на макроикономическа стабилност и икономически растеж, ръст на БВП, значими стопански инициативи и др.*);
5. Комуникативни умения;
6. Способност да прави компромиси (*„Изкуство на компромиса“; „Изкуство на възможното“*);
7. Поемане на риск;
8. Способност да формира компетентен екип и работа в екип;
9. Политическа интуиция (*политически усет, проникателност, „верен поглед“ – Макс Вебер*);
10. Честност, почтеност, морен авторитет (*„да притежава високи нравствени и граждански качества“ – Цицерон; да не злоупотребява с власт за лично благодетелстване и др.*);
11. Интелигентност и *virtus* (*обаяние, чар*);
12. Постигания във вътрешната политика (*освен в макроикономическата област*);
13. Реализирани успехи във външната политика;

14. Управленски качества и организационен мениджмънт (*да съчетава умело лидерство с грамотен мениджмънт; лидерство и мениджмънт – две отделни, допълващи се системи на действия*);

15. Избягване на съдбоносни грешки и кризисни ситуации;

16. Социален интегратор (обединител), умение да ползва потенциала на нацията;

17. Умение да поставя приоритети (*„Поставянето на приоритети е част от смисъла на политическия живот“ – Вили Бранд*);

18. Характер и решимост да изпълни своята мисия въпреки препятствията;

19. Защита на националните интереси и престижа на страната, укрепване на националното самочувствие, грижа за българите, живеещи извън територията на страната, и др.;

20. Вашето цялостно виждане (обща оценка на качества и постиженията на съответния министър-председател).

Класация по индикатора „Вашето цялостно мнение“

№	Министър-председатели	Бална оценка	Нормирана бална оценка в граници:	
			0 – 1	0 – 100
1.	Стефан Стамболов	4,45	0,8900	89,00
2.	Петко Каравелов	4,21	0,8420	84,20
3.	Константин Стоилов	4,14	0,8280	82,80
4.	Александър Малинов	3,99	0,7980	79,80
5.	Андрей Ляпчев	3,89	0,7780	77,80
6.	Тодор Живков	3,64	0,7280	72,80
7.	Александър Стамболийски	3,51	0,7020	70,20
8.	Иван Гешов	3,41	0,6820	68,20
9.	Никола Мушанов	3,29	0,6580	65,80
10.	Иван Костов	3,26	0,6520	65,20
11.	Кимон Георгиев	3,23	0,6460	64,60
12.	Драган Цанков	3,21	0,6420	64,20
13.	Георги Кьосеиванов	3,19	0,6380	63,80
14.	Симеон Сакскобургготски	3,18	0,6360	63,60
15.	Сергей Станишев	3,04	0,6080	60,80
16.	Георги Димитров	3,02	0,6040	60,40
17.	Димитър Попов	3,00	0,6000	60,00
18.	Андрей Луканов	2,95	0,5900	59,00
19.	Любен Беров	2,82	0,5640	56,40

20.	Станко Тодоров	2,71	0,5420	54,20
21.	Стоян Данев	2,69	0,5380	53,80
22.	Вълко Червенков	2,60	0,5200	52,00
23.	Рачо Петров	2,57	0,5140	51,40
24.	Георги Атанасов	2,50	0,5000	50,00
25.	Жан Виденов	2,50	0,5000	50,00
26.	Александър Цанков	2,45	0,4900	49,00
27.	Васил Радославов	2,43	0,4860	48,60
28.	Филип Димитров	2,39	0,4780	47,80
29.	Богдан Филов	2,38	0,4760	47,60
30.	Гриша Филипов	2,18	0,4360	43,60
31.	Антон Югов	2,16	0,4320	43,20

1. Класация на първите петима министър-председатели по индикатора „Вашето цялостно мнение“

№	Министър-председатели	Бална оценка	Нормирана бална оценка в граници:	
			0 - 1	0 - 100
1.	Стефан Стамболов	4,45	0,8900	89,00
2.	Петко Каравелов	4,21	0,8420	84,20
3.	Константин Стоилов	4,14	0,8280	82,80
4.	Александър Малинов	3,99	0,7980	79,80
5.	Андрей Ляпчев	3,89	0,7780	77,80

2. Класация на последните петима министър-председатели по индикатора „Вашето цялостно мнение“

№	Министър-председатели	Бална оценка	Нормирана бална оценка в граници:	
			0 - 1	0 - 100
27.	Васил Радославов	2,43	0,4860	48,60
28.	Филип Димитров	2,39	0,4780	47,80
29.	Богдан Филов	2,38	0,4760	47,60
30.	Гриша Филипов	2,18	0,4360	43,60
31.	Антон Югов	2,16	0,4320	43,20

ECONOMIC AND SOCIO-POLITICAL PRECONDITIONS OF MILITARY AUTHORITARIANISM IN SOUTH AMERICA

*Mincho HRISTOV**

През шейсетте и седемдесетте години на XX век в Южна Америка се установяват военни режими, носители на по-дългосрочен структурен проект за национално развитие. Суспендират се граждански права, законни норми, партии с оглед на провеждането на предварително набелязаната политика и реализирането на поставените от военната институция задачи.

Факторите, които обуславят посочената тенденция, са многопластови и взаимно свързани. Между тях са неблагоприятните за държавите от Латинска Америка промени в икономически план, и особено обезценяването на основните им експортни продукти след Втората световна война, необходимостта от закриване или реструктуриране на нерентабилни държавни предприятия и провеждането на непопулярни в социално отношение стъпки, липсата на национално отговорен политически елит, силно развита и проникнала в институциите корупция. Към икономическите фактори могат да се добавят и външнополитически.

Кубинската революция през 1959 и обвързването ѝ със Съветския блок е една от причините да бъде преосмислена външната политика на САЩ към целия латиноамерикански регион. По времето на президента Кенеди е приета стратегическата доктрина „Алианс за прогрес“, където се обръща сериозно внимание на новите предизвикателства, както и на начините на тяхното преодоляване. Идеологическата база на военните режими е доктрината за национална сигурност. Именно взаимовръзката между болезнените социално-икономически реформи и репресивната същност на военните диктатури е част от настоящото изследване.

Due to the effects of the social and economic structure that has been imposed in Bulgaria over the last 20 years, many researchers and

* Авторът е доцент, доктор на науките, Технически университет – София.

political observers have begun to make comparisons of the situation to the relevant phenomena in the Latin American region. The strong social contrasts in the latter, the lack of a significant middle class, the huge external debts and the transformation of the countries into net exporters of capital, the establishment of small comprador classes that actually work against the interests of the masses and the widespread corruption, are well-known features of the Latin American societies. In the times prior to and immediately after the World War II, because of their geographical and economic characteristics and because of being able to use the advantages of the international situation, some of the Latin American countries, in particular Argentina, Brazil, Uruguay and Chile, managed to turn their main agricultural goods into a major source of capital from abroad. This source of profit had such a significant impact that it changed the previously established economic and political realities for a relatively short period. Quite often, the participants (especially Europeans) in the Second World War were forced to pay the high monopoly prices in gold. The wealth which has been accumulated in this way empowered the state to have an enhanced economic and social activity. A powerful industrial sector was emerging, a policy known in the economic literature as „an industrialization through substitution of the import“. This industrialization has often been regarded by some supporters of „national“ and „independent“ developments as one of the most significant achievements of Argentina's „Peronism“, of the „Vargasism“ in Brazil, or of the „Batllismo“ in Uruguay. All the terms are derived from the names (and imbedding therein the charisma and popularity) of three historical figures, who were heads of state of respectively Argentine, Brazil and Uruguay: Juan Perón, Getúlio **Vargas** and José Batlle.

The industrialization succeeded in making the Southern Cone economically the most advanced region of Latin America. However, the extent to which this industrialization is a result of „nationally responsible“ political decisions and strategic projections or simply a result of the absence of an industrial import of the traditional economic partners of these countries because of these partners being exclusively engaged in military production, is not the subject of our research. Anyway – a powerful and strongly funded state sector has been created. This is particularly typical for Argentine, for example, where the share of the state sector in the national GDP is more than 40%. Although these numbers don't cover the respective values which are characteristic for the so-called „developed“ or „mature“ socialism, the similarity of the latter with

this kind of a state-dominated economy is obvious. Actually, General Perón has repeatedly emphasized the „anti-capitalist“ character of his regime and the policy of the so-called „third way“ of development as well, that „is neither capitalism nor socialism“. Free education and free healthcare, the higher payment for the workforce and the guarantee of many social benefits, including the right to a thirteenth salary, are a truly unprecedented case in Latin American history. Before its painful collapse, the „state of prosperity“ appeared to be close to accomplishment and very real with its apparent socio-economic dimensions and concrete projects.

In the case of Latin America we are witnessing a wide-scaled redistributive policy, characterized by its social focus. These redistributed resources are essentially „external“ in character. The scheme here is deliberately simplified, but more importantly, there was a painful socio-economic collapse after the termination of the flow of the „external“ revenue. The significant role of populism as a policy that is inconsistent with the economic realities is a particularly important feature of the analyzed societies. Here is also the place to express our essential point: Populism as an economic and political approach enjoys enormous support until the state is able to reallocate a significant public wealth. It collapses when this scheme is deprived of its economic base. The forms which this collapse takes in Argentina and Brazil – the unreliability of the political structures, the need for painful structural reforms, the economic and political anarchy and the unbridled crime are quite similar to what we see in Southeast Europe after the collapse of the socialist economic models. The political formulas that were imposed alongside the essentially structural neoliberal ones are very interesting as well.

In this study, I have attempted to determine the historical place of the military dictatorships and the role of the subsequent democratization in the Southern Cone of Latin America. Were the political consequences unavoidable after the collapse of the formally democratic and populist regimes? What really did determine their misfortune? Why did the military circles occupy the political scene and after a certain period – more or less long – leave it? How did they ideologically legitimize their intervening in matters of politics? What did their governments change? Despite the specificity of each of them, all of these countries demonstrated development of similar economic and political processes. In the seventies, in all of them, the military was at the top of the governments.

In the eighties, namely the military circles organized their withdrawal from power, restoring parliamentary democracy.

In the sixties and seventies of the 20-th century, several military regimes in South America were established, carrying out long-term structural projects for the national development. Initially the presence of the military in politics has been institutionalized through the parliamentary democracy mechanisms, but afterwards, the military itself, on the basis of its long-term and strategic project, began to change the institutional framework of society. Legal norms, parties, or even the constitution were suspended in order to conduct the pre-determined policy of the military. The factors that determine this tendency are multi-layered and interconnected and could therefore be separated only implying certain simplifications. The main ones are the economic changes unfavorable to the Latin American countries, especially the devaluation of their main export products, the need to close down or restructure unprofitable state-owned enterprises, the implemented unpopular policies, the lack of a nationally responsible political elite, the institutionalized corruption and so on.

The Cuban Revolution of 1959 and the engagement of Cuba with the Soviet bloc is one of the reasons for rethinking the US foreign policy towards the entire Latin American region. At the time of President Kennedy, the Strategic Doctrine „Alliance for Progress“ was adopted, where the new social challenges and the ways to overcome them were taken seriously. The doctrine of continental security from a point of view of foreign policy is a continuation of the Monroe doctrine formulated by the American President James Monroe in 1823, whose main thesis was that America must be only for the Americans. Furthermore, according to him, „the American continent... can no longer be considered a subject of a future colonization by any European force“ (Castro 1972: 339).

In the 60-70s of the 20th century, the Doctrine of the Homeland Security aimed at overcoming the subversive and anti-state activity of the world communism and its supporters. This doctrine took the leadership within the surveyed countries. Its major difference from the Monroe Doctrine is, that, according to the latter, the world is now generally divided not on a geopolitical but on an ideological basis, borrowed from the basic principles, established during the Cold War. The military dictatorships in the Southern Cone were a reaction to a certain historical conjuncture, both external and internal. The new international division of labor clearly obliged national elites to carry out painful economic re-

forms. The present paper is not intended to return to the old discussion of the decisiveness or insignificance of the so-called. external factors. We mention only that the official report of the United Nations Economic Commission for Latin America and the Caribbean (UNECLAC) for 1987 emphasises „the decisive burden that the external factors have on the economic evolution of the region“ (CEPAL 1987).

Were the military dictatorships the only way out of the situation or other decisions would also have been possible? How realistic were the alternatives in those times and could we anyway state another special ones – populism, socialism, or just some kind of a more democratic development? From an economic point of view, the postulates of neoliberalism related to the rationalization of the economy on the basis of comparative advantages seem to be unshakable. The closure of unprofitable enterprises seems inevitable but this is so mainly due to the state's inability to continue its redistributive functions. This raises the question of whether it is possible for a government to conduct market reforms in the frame of a parliamentary-representative system. And whether the authoritarian rule is not, in fact, the only way to impose the social price of reforms on the population. Quite often the paying of this price is associated by some researchers with the objective impossibility for the government to use milder forms of political coercion.

After using all of the economic mechanisms of policy, the government is compelled to implement non-economic or power tools as well. Authoritarian governments in Latin American countries are initially attuned to significant reduction of the real incomes of the population and to suppression of the various forms of organized resistance of the laborers. The more one have to take away from the already existing standard of living, the more authoritarian pressure is applied. It seems therefore reasonable that in Argentina the repression of the syndicate leaders is many times greater than that of the Communists. By dramatically reducing the consumption of the population and transferring the accumulated share to the sphere of capital, the macroeconomic stabilization characteristic for most of the authoritarian regimes in the region is reached. Could this stabilization have a more humane image in the social sphere? In our opinion, this is hardly possible for purely economic reasons. Huntington noticed that in the poor countries democracy is always an exception, not a rule (ХЪНТИНГЪН 1994: 36).

Typically and according to the common sense, the notions of „dictatorship“ and „democracy“ are opposed to each other as absolutely in-

compatible. Dictatorship is identified as reactionary and even inhumane, while democracy is considered progressive, a symbol of justice and even of prosperity. Similar is the case of the „revolution“. It is possible for all sorts of socialized and „antisocial“ regimes, so it can hardly be a criterion for this analysis. In fact, almost all military governments in South America identify themselves as „revolutionary“ and „nationally oriented“. Almost all of them are perceived as rescuers of the state and of the traditional national values. In many cases, they are regarded as saviours by a significant number of people. „The military saved Chile and all of us“, the former Chilean President Eduardo Frey said, shortly after the success of the military coup d'état against Allende in 1973. When a government acts like this, the right to uprising is becoming an obligation, he adds (Frei 1973).

It is a fact that the military was making significant changes. It is also true, however, that these changes have been made together with gross violations of human rights, repressions often even accompanied by torture and murder. „We are not insensitive to what is happening,“ a Deputy Minister of Economy of a Latin American country explains. „But we are in front of the most beautiful revolution that we could have“ (Weigert, Sanchez 1977: 419). The context of this utterance appears to be clear: the goal justifies the means. Such statements let a number of researchers to believe that the military dictatorships have a negative impact, both in political and economic terms, on societies. The question of the essence of the changes made by the military is in fact very much debatable. If one argues that we should consider the processes of concentration and centralization of capital and the explosive growth of the financial capital, typical for the development of any economy, as negative, the actual argumentation of this would be quite difficult. From a moral point of view, the changes are negative because they lead to a growing social inequality, and hence to an increase of the contradictions in society. Do the two points of view actually contradict? According to Samuel Huntington, for example, the economic liberalization can be carried out more easily by an authoritarian regime (ХЪНТИНГТЪН 1994: 53-68). Although this evaluation refers especially to the reforms in Eastern Europe, this can be equally applicable to the military reformers in Latin America.

The constant replacement of the military dictatorships with parliamentary-democratic and populist regimes is a common phenomenon in Latin American history. Many even consider dictatorships a normal

political regime in the region. According to them, dictatorships are so prevalent in the Third World that they should be considered as „a normal type of government“ (Roy, Carranza 1978: 117-129). The supporters of such a view believe that if up to two decades ago the military had intervened temporarily and flexibly in the political affairs, retaining the outline of the political structure and handing over the power after a relatively short period to civilian politicians, often elected by them, now, the military intervention is characterized by a relatively longer period of direct control, and more importantly, it is bound to a structural project of economic and political reform. This trend is becoming increasingly apparent in the 1960s and 1970s, when President Kennedy's administration declared their strategic concept of a Continental Alliance of Progress, where the outdated concept of continental defense from external opponents was replaced by the idea of joint action against the revolutionary and subversive movements and elements. The new concept was developed after the Cuban revolution and aims at avoiding the repetition of certain analogous processes in other parts of the subcontinent. Along with the aspects of purely military co-operation, then, for the first time, elements of intentional economic and technological assistance from the United States were foreseen in order to eradicate or at least to soften some social contrasts.

The newly emerging authoritarian regimes in Latin America in the sixties without exception received ideological support according to the so-called Doctrine of national security, regardless of their specificity. Its essence is concentrated in two key words – security and development. In any case, the ideologies of the above-mentioned regimes remind us of what is the real purpose of the new authoritarian power – the return of democracy. Indeed, some of them are talking about a „new“ democracy, different from what they believe has led the society to collapse. This tendency is reflected in a rather successful way by the professor of geopolitics at Santiago's Higher Military School Augusto Pinochet. For example, in 1975 he declared: „There can be no liberal-democratic government. It must be democratic, but at the same time very authoritarian“ (Vasconi 1978: 55).

The anti-inflationary and the restrictive policy are some of the first steps that the new military rulers make in the economic sphere. It is true that inflation is one of the main mechanisms for redistributing public wealth, diminishing the savings of the population, and reducing real incomes. After a certain limit, however, it hinders the formation of the

profit or the accumulation of capital. But there is another point as well. Inflation is convenient as a redistributive economic mechanism as long as there are accumulations of public wealth that can be redistributed through it. Once the bank savings and the economic accumulations disappear, inflation ceases to be a real redistribution mechanism. Then a restrictive and deflationary economic policy is imposed, often having a much more painful social dimension than the inflationary process itself. Inflation is treated by the new economic teams of the military governments as an effect of excessive demand versus limited supply. It is also seen as a result of the „artificial“ increase in real wages, a legacy of populism. Artificial in their opinion is the disproportion between the real wages and the overall social productivity. The Argentinian Minister of Economy of the Military Junta, declared, in July 1976, when real wages were cut about 40 percent compared to the first years of the same decade, that „the desired balance had been reached, and hence the real wage must grow according to the overall productivity of the economy“ (Shvaizer, Oz 1980: 205-234).

The statement above is a part of the economic justification for the existence of the dictatorships. The decrease in real wages according to different sources varied between 30-40%. Considering the specific economic realities in the region, it would hardly be possible to balance supply and demand in one of the societies with the traditionally strongest social policy otherwise than forcefully. In Southern Latin America, laborers, especially in the industrial sector, are well-organized and enjoy significant social privileges. It is noteworthy that where the level of organization of laborers and the standard of living are higher (such as in Argentina, for example), the activity of the repressive system is also higher. During the dictatorship in Argentina, the number of missing persons, according to the data of human rights organizations, exceeds 25 000, while in Brazil, Uruguay and even Chile, countries with a relatively lower standard of living, this figure is significantly lower. This fact has much significance. In spite of the variety of ideological and political analyzes of it, it alone poses the question of whether it would be possible to reduce the living standards of big groups of society without repression and without cruel authoritarian regimes, able to suppress the reaction of these groups of preserving their social, economic and political rights.

The „Dependency Theory“, launched by many Latin American economists (so-called dezauroism), was created by a number of Latin American economists and sociologists grouped around the Argentinian

economist Raul Prebisch from the Economic Commission for Latin America to the United Nations (CEPAL) and gained special popularity and influence in the sixties. In their view, economically developed countries are imposing a certain kind of dependent development on developing countries and, in particular, on Latin America. Overall, according to supporters of this theory, Latin America has become the „economic application“ of the industrialized countries by providing them with raw materials and some supportive productions. According to them, this dependent development can only be overcome through structural reforms and economic modernization imposed by the state itself.

Particular attention is paid in this respect to the so-called industrialization through import substitution. The intention of this type of industrialization is to reduce the import of industrial goods and especially the means of production from the developed countries and to lay the foundations for a more balanced economic development. Therefore they look for ways in which to overcome the dependence of Latin America (the periphery) of the industrialized countries (the center). The purpose of their strategy is the creation of social capitalism developed through active government intervention. Some „deserters“ do not exclude the help of the United States and the developed European countries in this direction.

Analysts of military dictatorships in Latin America quite often address the issue of the decisive influence of the United States on the economic, political and military development of Latin America. Among the arguments in support of this are the strong American presence, as well as the tens of thousands of Latin American officers who have passed courses through special American schools and trained in anti-terrorist and anti-superstitious techniques. Without denying this connection, it would be exaggerated to bind the actions of the armed forces with external influences or ideological persuasions. The doctrine of „continental protection“, under the auspices of the United States, has been characteristic for a fairly long period – from the proclamation of the Monroe doctrine in 1823 to the 1950s. In the sixties, it quickly transformed itself into the Doctrine of Homeland Security, in relation to the new rebellious realities of Latin America. Robert McNamara, one of the architects of this US doctrine and secretary of defense, stated in 1967: „The lack of a significant external threat to our continent allows us to concentrate the energies of the Rio Treaty member states (a treaty involving most Latin American states and the United States, aimed at protecting the US

mainland) on the common problem of guerrilla warfare. Another important change in our politics is a consequence of the need to counter the threat of guerrilla actions inspired from outside. This danger is quite serious for some of our Latin American allies and we are trying to help them materially, with counselors, equipment and anti-subversive techniques“ (McNamara 1968: 29).

Although the US policy towards Latin America is similar, it is striking that not everywhere the effect of their ideological impact is the same. In some countries, such as Peru, Panama, Bolivia, the military hold an anti-American and anti-imperialist position. Velasco Alvarado, for example, is one of the thousands of Latin American officers trained by the United States in Anti-Partisan combat techniques. This does not prevent him to lead the proclaimed by himself „Peruvian anti-imperialist revolution“ in 1968 and to establish close ties with the Soviet Union, by buying a huge amount of Soviet weapons and inviting hundreds of Soviet military instructors. It becomes clear that in some countries the Doctrine of National Security acquires strictly domestic and anti-subversive dimensions, while in others it is rather economic and foreign-political. The key to this question could be found in the degree of development of public relations, the productive forces, the specific problems facing the respective national economies and the correlation of political forces nationwide. The policy pursued by some military regimes in the 1960s and 1970s has some resemblance to populist rhetoric. Many researchers, therefore, speak of a national „military de-arrhythmism“ which, at certain times, solves immediate tasks related to the modernization of the national economy. These researchers have not accidentally noted that Latin American military feel like „the true liberators of the state by the bourgeoisie“ (Carranza 1978: 38).

In fact, no war in general and in principle. They always fit into a specific time and space, into a specific historical, political, social and economic problem. Too often, the military can be the authors of unbelievable atrocities firmly convinced that they are doing the best for the country and its people. This is clearly proved by the investigations of human right violations throughout the military dictatorships at question. We should also not forget the serious political support that the military receive in their actions. Shortly after the Chilean coup, the president of the National Party said bluntly in an interview: „It's a pity indeed that so many Chileans were killed, but many more do die in an earthquake“ (Harpa 1973: 10). It is noteworthy that in the Latin Ameri-

can region, sometimes the national project of the armed forces and the project of some international financial groups are almost identical. In this case, the military can hardly be accused of being an elemental instrument of foreign financial and economic interests. Given the economic realities, both internationally and nationally, opportunities for political maneuver are often very limited.

Besides the economic aspect, the Doctrine of National Security has another significant element – the national security itself. This is the power of the state to subordinate all enemy forces and thus to achieve national goals (Gomblin 1977: 41). The rule is in full force – the purpose justifies the means. According to military developments, the methods for achieving national goals, whether they are democratic or not, are not particularly important. What is important is the result. As General Augusto Pinochet explains briefly the essence of the government, led by him in 1973 – „the situation of the internal war is introduced to restore peace and order“ (Pinochet 1973). But what are the enemy forces referred to in the Doctrine of National Security? They are well-defined by General Bruno Borges Fortes, chief of the Brazilian Army General Staff in 1973. „The enemy is indefinite, uses mimicry, adapts to any environment, and uses all means legitimate or not to achieve his goals. He may attire to be a priest, a student or a peasant, a defender of democracy, or an elite intellectual, using uniforms or civilian robes if necessary, assuming any role that allows him to deceive and deceive the naive Western nations“ (Fortes 1973: 10). The enemy in this case is the „international communism“ and its internal agents who attack Western and Christian values. And of course – democracy itself. What is impressive in this case is the deep penetration of this enemy into different social groups and the difficulty for them to be identified. This is hardly accidental.

With such an appearance, the degree of its control over society can be practically unlimited. Every social group, and more importantly, every citizen could be an „enemy“, and could be neutralized if needed, for the sake of national security. This unpleasant, yet – according to them – very patriotic task lies with the armed forces. Here lies the explanation of the rather complex conceptual apparatus of the doctors of the National Security Doctrine. The aim is to explain that there is a particular war – „total“, „psychological“, „absolute“, „permanent“, etc. The idea is that there is no physical boundary here to separate the two battlefields and that the undetermined opponent is far more dangerous than the one in conventional war. According to Gen. Pinochet, for exam-

ple, „Marxism is a constant aggression that serves Soviet imperialism. This new form of aggression gives way to an unconventional war in which the conquest of territories is replaced by the attempt to control the country from within“ (Pinochet 1976: 9-11). How do the military legitimize their actions before society, and in front of themselves? According to Regimiento. Roger Trinkie, a prominent theorist of partisan struggle „the pilot is disposed of by the air defense, the marshal- by the shrapnel. The terrorist should be liquidated through torture. This is the main weapon against the guerrilla war“ (Trinquier 1964: 58-70). It is particularly important that in this war, the aggressors are revolutionary rebels, and the military response is seen as lawful and legitimate. So it shouldn't be strange that the majority of the officers indeed do consider authoritarianism, torture and murder to be legitimate means of self-defense and protection of the general public. For them, this is the only way to save the country and to restore the democracy. In this war of life and death, there are only two possible positions. As one of the representatives of the Chilean military junta before the UN raises the issue unequivocally, the problem is whether „with Chile and its government, or with Soviet Communism. No middle ground. We are either on one side or on the other“ (Jarpa 1974: 3-11; 129).

In the anti-Partisan war, however, military operations and terror are not the only means. So-called „civilian“ shares of economic and social nature are widely covered. Not surprisingly, Robert McNamara, one of the ideologists of the National Security Doctrine argues that „security is development and without development there can be no security“ (Veneroni 1973: 206-228). Perhaps this definition largely synthesises the complex and non-linear relationship between the military dictatorships in Latin America and the economic development of the area under study. Certainly development here is not only perceived to be a mechanical economic one without taking into account the social element. The Brazilian strategist, General Golbery do Couto e Silva, says that the dilemma between prosperity and security has been noted by Göring in his famous phrase: „more cannons – less oil“. In fact, he continues, there is no way to avoid the need to sacrifice prosperity in the name of security, provided this prosperity is indeed threatened. But there is, on the other hand, a „minimal“ prosperity that must be ensured in every possible way (Couto e Silva 1978: 32).

Whether and to what extent the military governments in Latin America fail to provide this minimum welfare is a complex issue that

must be considered on a case-by-case basis. Either way, however, their least sympathy for this problem explains the considerable sometimes support they receive from the society when changing the qualified as infinitely corrupt civilian politicians. Regardless of how well they manage to deal with the problems of „dependent capitalism“, mid-term and long-term development strategies are present in most military governments. In this sense, the so-called „civilian“ actions are at least a structural attempt to diminish social problems in society, and not just pure anti-Partisan tactics, which seek to find support from the population in certain areas, and thus limit the influence of the guerrilla movement itself. In many cases, civilian actions are not limited to drilling a well or building a bridge. These can often be national campaigns for literacy, vaccination, the introduction of new regional economic mechanisms, and so on. In this sense, the National Security Doctrine aims to legitimize the ideological intervention of the military in the political life of the society and serves as a kind of internal soldering of the military structures. Last but not least, this doctrine also serves as an economic legitimacy for the society.

References

1. **ХЪНТИНГЪН**, С. Спектър. Цената на свободата. 1994.
2. **Carranza**, M. Fuerzas Armadas y estado de exepcion en America Latina. Mexico DF, 1978.
3. **Castro**, M. Estados Unidos y America Latina. 1972.
4. **CEPAL**. ONU. Informe anual. 1987.
5. **Couto e Silva**, C. Geopolitica del Brasil. Mexico DF, 1978.
6. **Fortes**, B. Discurso en la decima conferencia de los Comandantes en jefes latinoamericanos. Caracas, 1973.
7. **Frei**, E. 10.10. ABC. 1973.
8. **Gomblin**, J. Le pouvoire militaire en Amerique Latine - L'ideologie de la securite nationale. Paris, 1977.
9. **Harpa**, S. Exelsior. Mexico DF, 1973.
10. **Jarpa**, S. Partido Nacional. Miembro mision diplomatica de la Junta Militar en la ONU. 3-11, 1974.
11. **McNamara**, R. The Escence of Security. Reflections in Office. London, 1968.
12. **Pinochet**, A. Discurso. 11.10. Santiago, 1973.
13. **Pinochet**, A. Discurso televisado. Santiago, 1976.
14. **Roy**, M., M. Carranza. FFAA y estado de exepcion en America Latina. Mexico DF, 1978.

15. **Shvaizer**, J., M. Oz. CISEA La logica politica de la politica economica. Buenos Aires, 1980.
16. **Trinquier**, R. The Modern Warfare. London: Pall Mall Press, 1964.
17. **Vasconi**, T. Gran Capital y Militarizacion en America Latina. Mexico DF, 1978.
18. **Veneroni**, H. EEUU y las FFAA de America Latina. 1973.
19. **Weigert**, E., F. Sanchez. Chile: antecedentes para un analisis. La Habana, 1977.

ПРИСЪЕДИНЯВАНЕ НА БЪЛГАРИЯ КЪМ ЕВРОЗОНАТА

Атанас ЛЬОНДЕВ*

Joining the euro area is a standard procedure. The non-standard is that you now have a pre-condition for specific engagements. Probably the problems in the eurozone in recent years, the relatively low knowledge of the realities in Bulgaria and the caution of the European institutions – because for the first time the issue of the enlargement of the eurozone has been rising for many years – makes them want to be confident that we are ready enough, and not as some countries that have entered less prepared, as a result of which the system has been challenged in times of crisis.

I. БЪЛГАРИЯ НА КРАЧКА ОТ „ЧАКАЛНЯТА“ НА ЕВРОЗОНАТА

1. НЕОБРАТИМОСТ НА ПРИСЪЕДИНЯВАНЕТО НА БЪЛГАРИЯ КЪМ ЕВРОЗОНАТА

Официалните намерения на България за осигуряване на необходимата външнополитическа подкрепа за влизане в еврозоната бяха оповестени още през 2007 г. с договора за присъединяването ѝ към Европейския съюз (ЕС). От момента на приемането ни за член на ЕС до днес рязко се промениха политическата и икономи-

* Авторът е професор, доктор във Висшето училище по сигурност и икономика – Пловдив.

ческа среда в света и ЕС в частност. И докато на изпълнението на поетите задължения за включването ни в Шенген се гледа като на абсолютна необходимост, отношението на експертите към включването ни в еврозоната е противоречиво. България не би могла да представлява какъвто и да бил риск за еврозоната най-малкото заради 20-годишния валутен борд и силните икономически показатели на страната, които отговарят на критериите за членство. Като цяло България получава подкрепа за намеренията си, макар и не всички държави – членки на единния валутен съюз, да се чувстват комфортно с идеята за присъединяването на страната ни. Това е така, защото България има фискален излишък, инфлацията е под контрол и страната е една от най-слабо задлъжнелите държави – членки на ЕС. Въпреки това според дипломати и банкери страната трябва да продължи да реформира малката си икономика, за да доближи ниския стандарт на живот до по-богатите държави в Съюза. Няма конкретна дата, на която България да премине към еврото, но се смята, че присъединяването към ERM-2, известно още като „чакалнята, или преддверието“ на еврозоната, с продължителност минимум две години, ще бъде добър сигнал за общата европейска идея, особено в контекста на брекзит. В този процес се очаква, че към България няма да бъдат отправяни неформални и не по правилата аргументи, които да оставят впечатлението, че сме третирани неадекватно и неравно с другите държави, както се случва с преговорите за включването в зоната Шенген.

Брюксел обвърза влизането ни в „чакалнята“ в пакет с членство и в банковия съюз. Това обвързване би трябвало да го разбираме със смесени чувства. Тоест в първия момент като обида и разочарование, че от години изпълняваме както Маастрихтските критерии, при това в параметри, по-добри от държави – членки на еврозоната, така и всички принципи, залегнали в договора за функциониране на ЕС. И когато с право поискахме да влезем в „преддверието“ на еврозоната, в грубо нарушение на основния принцип на същия този договор, който гласи, че всички членки на ЕС са равнопоставени и трябва да бъдат третирани еднакво, ни поставят допълнителни условия – първо банков съюз, после това, после онова, че и пътна карта за изпълнението им, след което може би „преддверие“ – ERM-2. От дистанцията на времето може би става ясно, че поговорката „всяко зло за добро“ може да се сбъдне в нашия слу-

чай. Защото, макар и да е обидно онова, което ни карат да свършим, в крайна сметка е важно и полезно за България.

2. УСЛОВИЯ, НА КОИТО БЪЛГАРИЯ СЛЕДВА ДА ОТГОВАРЯ ЗА „ЧАКАЛНИЯ“ НА ЕВРОЗОНАТА

Първо. Практическите резултати, които страната ни трябва да постигне преди включването ѝ в еврозоната, е **националната ни икономика да поддържа показатели в съответствие с Маастрихтските критерии** (The Maastricht Treaty 1992). Според последния конвергентен доклад (Convergent Report, 05.2018) на ЕЦБ България се позиционира спрямо Маастрихтските изисквания по начина, показан в обзорната таблица.

С постигането на тези показатели можем да кажем, че страната ни покрива техническите критерии за членство, с което е постигнала минималната задължителна конвергенция с държавите от еврозоната.

Второ. Присъединяването към Европейския банков съюз. Европейският банков съюз има четири основни направления, които възникват поетапно от 2014 г. до днес, а именно:

✓ **Единна нормативна рамка** (Single Rulebook). Единната нормативна рамка представлява набор от правила, които спомагат за сравнителния анализ и контрол върху националните банкови институции. Чрез нея се създават условия за сравнимост при третирането на основните банкови коефициенти, като адекватност, ликвидност и т.н. Те са основа за изграждането на останалите три стълба на банковия съюз.

✓ **Единен надзорен механизъм** (Single Supervisory Mechanism) – ноември 2014 г. С него за първи път в еврозоната се създава мощна наднационална регулация над европейската банкова система. Неин субект е ЕЦБ. Тя има за цел да хармонизира правилата и нормите и да наложи всеобхватен общ подход при управлението на цялата европейска банкова система. Към 1 януари 2016 г. ЕЦБ следи 129 кредитни институции в държавите – членки на еврозоната, или това са 85 % от банковите активи. Като предварителна стъпка по пътя на тези отговорности ЕЦБ заедно с помощта на националните централни банки и одиторски компании проведе одит на активите и стрес тест за банкова устойчивост. Целта беше постигането на по-голяма прозрачност на счетоводните баланси на банките, за да се осигури надеждна отправна точка за прилагане на единния надзорен механизъм.

Обзорна таблица на икономическите показатели за конвергенцията

	Ценава стабилност		Държавен бюджет – динамика и прогнози		Валутен курс		Дългосрочен лихвен процент ⁶⁾	
	ХИПЦ инфлация ¹⁾	Държава с прекомерен дефицит ^{2),3)}	Излишък (+)/дефицит (-) на сектор „държавно управление“ ⁴⁾	Дълг на сектор „държавно управление“ ⁴⁾	Участие на валутата във ВМ ПП ⁵⁾	Валутен курс спрямо еврото ^{2),3)}		
България	2016	-1,3	Не	0,2	29,0	Не	0,0	2,3
	2017	1,2	Не	0,9	25,4	Не	0,0	1,6
	2018	1,4	Не	0,6	23,3	Не	0,0	1,4
Чехия	2016	0,6	Не	0,7	36,8	Не	0,9	0,4
	2017	2,4	Не	1,6	34,6	Не	2,6	1,0
	2018	2,2	Не	1,4	32,7	Не	3,5	1,3
Хърватия	2016	-0,6	Да	-0,9	80,6	Не	1,1	3,5
	2017	1,3	Да	0,8	78,0	Не	0,9	2,8
	2018	1,3	Не	0,7	73,7	Не	0,4	2,6
Унгария	2016	0,4	Не	-1,7	76,0	Не	-0,5	3,1
	2017	2,4	Не	-2,0	73,6	Не	0,7	3,0
	2018	2,2	Не	-2,4	73,3	Не	-0,7	2,7
Полша	2016	-0,2	Не	-2,3	54,2	Не	-4,3	3,0
	2017	1,6	Не	-1,7	50,6	Не	2,4	3,4
	2018	1,4	Не	-1,4	49,6	Не	1,7	3,3
Румъния	2016	-1,1	Не	-3,0	37,4	Не	-1,0	3,3
	2017	1,1	Не	-2,9	35,0	Не	-1,7	4,0
	2018	1,9	Не	-3,4	35,3	Не	-1,9	4,1
Швеция	2016	1,1	Не	1,2	42,1	Не	-1,2	0,5
	2017	1,9	Не	1,3	40,6	Не	-1,8	0,7
	2018	1,9	Не	0,8	38,0	Не	-4,6	0,7
Референтна стойност ⁷⁾	1,9		-3,0	60,0				3,2

Източници: Европейска комисия (Евростат, Генерална дирекция „Икономически и финансови изпроси“) и Европейска система на централните банки.

1) Средногодишно процентно изменение. Данните за 2018 г. се отнасят за периода април 2017 г. – март 2018 г.

2) Отнася се за това дали съответната държава подлежи на решение на Съвета на ЕС за налице на прекомерен дефицит поне за част от годината.

3) Информацията за 2018 г. се отнася за периода до датата, към която са представени статистическите данни (3 май 2018 г.).

4) Като процент от БВП. Данните за 2018 г. са взети от Икономическата прогноза на Европейската комисия от пролетта на 2018 г.

5) Средногодишно процентно изменение. Положителното (отрицателното) число означава поскъпване (поевтиняване) спрямо еврото.

6) Средногодишен лихвен процент. Данните за 2018 г. се отнасят за периода април 2017 г. – март 2018 г.

7) Референтните стойности за ХИПЦ инфлацията и за дългосрочните лихвени проценти се отнасят за периода април 2017 г. – март 2018 г., а за бюджетното saldo и дълга на сектор „държавно управление“ референтните стойности са определени в член 126 от Договора за функционирането на Европейския съюз и в съответния Протокол (№ 12) относно процедурата при прекомерен дефицит.

Източник: Конвергентен доклад на ЕЦБ, май 2018 г., Табл. 3.1., с. 47.

✓ **Единен механизъм за реструктуриране** (Single Resolution Mechanism) – март 2014 г. Това означава, че вземането на окончателно решение за реструктуриране на дадена банка е поверено на един централен орган, наречен „Единен съвет за реструктуриране“ (ЕСП). На оперативно равнище решението се изпълнява в сътрудничество с националните органи по реструктуриране. Създаден е и Единен фонд по реструктуриране (ЕФП), който се управлява от ЕСП. Предвижда се фондът да достигне своето целево равнище от 55 млрд. евро през 2023 г. Това е приблизително 1 % от гарантираните депозити в еврозоната. Целта на механизма е да гарантира, че всяко реструктуриране се финансира основно от акционерите и кредиторите на банката, без участие на държавни средства, а от там и без прехвърляне на финансовата тежест върху данъкоплатците (пример: КТБ).

✓ **Единна схема за гарантиране на депозитите** (Deposit Guarantee Schemes) – ноември 2015 г. Както е известно от националния ни опит, гарантирането на депозитите има за цел възстановяване на определена сума от депозита на неговия собственик при изпадане във фалит на дадена банкова институция. Единната система за гарантиране на депозитите се основава на съществуващите национални схеми за гарантиране на депозитите. С тази стъпка на Европейския банков съюз се цели успокояване на вложителите в случай на банкова финансова нестабилност, предотвратяване на паника и възможна верижна реакция, която би донесла риск за цялата система.

Трето. Предусловия, на които България следва да отговаря. На 23 май 2018 г. излезе доклад на ЕЦБ, който, можем да кажем, е доста обемен и малко разнопосочен. Докладът е много важен документ, който може, за съжаление, да бъде подреден политически, да се спекулира изключително много с това, което е написано вътре, да се играе със статистиката, така че определени политически идеи да намерят аргументация на това, което пише. Ако се погледне по-рационално обаче, той не е позитивен, не е и негативен. От техническа гледна точка това е много важно, защото има политическия момент на наднационално равнище, че от четири основни критерия България спазва три, а четвъртият е относим за държава, намираща се вече в ERM-2, т.е. става политическо решение. Тези, които политически искат да го използват, разпространяват страховити неща за банковата регулация независимо от това, че в

доклада не пише, че има несъвместимости със Закона за БНБ, защото буквално могат да се пипнат и да се сменят текстове. Само че това е правната страна на нещата и технически може да се направи. Въпросът е по същество и аргументите, които вървят, са за това, че България няма конвергенция, да речем, на доходите, и поради това не ни приемат. Конкретно в частта за доходите много позитивна е тази част, че в България например пазарът на труда, безработицата, през 2016 г. е 7,6 %, а през 2017г. е 6 %, т.е. безработицата пада, производителността на труда през последните години само расте. Погледът е откъм финансовата стъпка, която е най-чувствителна. На политическо ниво се говори доколко е независима нашата Централна банка. Това го има в тези членове на Закона за БНБ, че централната банка трябва да стикова с правителството паричната политика, което притеснява европейските законодатели и което трябва да отпадне. Но ние затова сме тръгнали към еврозоната и си даваме сметка, че това е дългосрочен път. Да не говорим, че в условията на валутен борд нашата Централна банка е с много по вързани ръце от Европейската централна банка. Капиталовата адекватност на българската банкова система е 22 %, а в еврозоната е 18 %, т.е. това е **големият залог, че ние трябва да влезем първо в банковия съюз, това е ново условие, играта се променя в движение**, но има параметри, по които ние сме прилични, има регулатори, които трябва да се поправят. България иска да влезе в еврозоната по една проста причина – чуждите регулатори да дойдат тук, при нас, за да се интегрираме на най-висше равнище в европейския конструктор.

От нас се иска участие в банковия съюз, който е задължителен за държавите в еврозоната и препоръчителен за останалите поне в създадените вече два стълба. Чрез Единния надзорен механизъм ЕЦБ контролира пряко големите банки и непряко – всички останали. След случая с КТБ това е задължително за България и носи повече позитиви, отколкото негативи, поради факта, че доверието към нашата банкова система е критично ниско. Вторият стълб – Единният механизъм за реструктуриране на банки, представлява система от правила и действия за намаляване на щетите при фалит на банка и притежава собствен паричен фонд, захранван със средства от банките, който поема част от разходите при фалит. Изисква се да се допълнят вътрешните регулаторни и надзорни мерки на БНБ, като се насочат към цялата банкова система, а не

само към отделни банки, както е досега. По този начин освен капиталовия контрол върху банките БНБ ще засили контрола и върху кредитополучателите. Полезно и необходимо за финансовата ни система е изискването за засилване на надзора върху небанковия финансов сектор – застрахователните, пенсионните фондове и инвестиционните посредници. Наложително е да решим и другите два проблема, посочени от ЕК: законово усъвършенстване на процедурата по несъстоятелност и засилване на мерките срещу прането на пари, както и подобряване на управлението на държавните предприятия, които формират лоши финансови резултати и са постоянни консуматори на публични средства.

II. ПЕРСПЕКТИВИ НА БЪЛГАРИЯ ЗА ЕВРОЗОНАТА

1. ПОЕТИ АНГАЖИМЕНТИ ОТ СТРАНА НА ЕВРОГРУПАТА И НА БЪЛГАРИЯ

На 12.07.2018 г. еврогрупата в присъствието на министъра на финансите Владислав Горанов и управителя на БНБ Димитър Радев **обсъди изпратеното на 29 юни 2018 г. съвместно писмо¹ за намеренията на българските власти за присъединяване към ERM-2 и банковия съюз.** Еврогрупата единодушно подкрепя изразените намерения на България в областта на банковия надзор, финансовия сектор и качеството на институциите и управлението. Еврогрупата даде да се разбере, че конструктивните дискусии през последните няколко месеца на 2018 г. относно пътната карта за присъединяването на българския лев към ERM-2 доведоха до успешен резултат. Между другото *никоя друга държава – кандидат за членство в еврозоната, до момента не е поемала ангажимент за изпълнение на предварителни условия за членство в ERM-2, какъвто България поема с това писмо и с неговото официализиране.*

Може да се приеме, че това, което правителството договори с европейските партньори, е перспективата, пътят, по който можем в краткосрочен план да стигнем до т.нар. „преддверие“ на еврозоната, в което се престоява минимум две години, преди страната да стане пълноправен член на еврозоната. В позицията на еврогрупата е заявено, че всички останали държави, които имат желание ня-

¹ <http://www.minfin.bg/bg/news/10416>.

кога да се присъединят към еврозоната, трябва да следват този път. От една страна, процесите в еврозоната се променят и всяка държава кандидат трябва да се адаптира към тях, а от друга – ерогрупата гледа сериозно на нашето членство, доколкото е предложен механизъм, по който то може да стане.

За първи път ерогрупата има поет ангажимент към нашата страна. Иначе през годините назад са водени много тайни разговори между Централната банка, правителството и европейските партньори, от които не само не произлезе резултат, но и не се чу каква е била комуникацията. Правени са опити за присъединяване към ERM-2, които са отхвърлени дори без аргументи. На сегашното правителството е казано, че от гледна точка на формалното изпълнение на критериите имаме много добри показатели, но от гледна точка на това, че вече има банков съюз и еврозоната се реформира, в момента единственият път, който може да ни се предложи, е този. България е една от държавите с най-ниска степен на конвергенция в ЕС, затова се държи на увереността, че степента на подготовка е относително добра, за да не страда Съюзът от присъединяването ни. Затова биха очаквали от нас поемане и на допълнителни ангажименти, а те в крайна сметка са цел и на нашето общество. С тях казваме на нашите европейски партньори, че ще се опитаме всеки ден да ставаме все по-добри, за да можем в обозримо бъдеще да се доближим до ценностната система, която те използват.

От ЕЦБ може да се очаква тя да приключи цялостната си оценка в рамките на приблизително една година след официалното заявление от страна на България и нейното решение може да се превърне в начало на „тясно сътрудничество“ в зависимост от напредъка на България в изпълнението на възможните мерки, изисквани във връзка с резултатите от цялостната оценка.

2. План за действие на правителството на България от 22 август 2018г.²

На 22 август 2018 г. правителството на България одобри План за действие, включващ мерки в отговор на намеренията на България за присъединяване към Валутен механизъм II (ERM-2) и

² <http://www.minfin.bg/bg/news/10437>.

към банковия съюз до месец юли 2019 г. Документът е изготвен в резултат на изпратеното на 29 юни 2018 г. официално писмо от министъра на финансите и управителя на Българска народна банка за участие на страната ни в Единния надзорен механизъм (ЕНМ) чрез установяване на тясно сътрудничество с Европейската централна банка по смисъла на Регламент (ЕС) №1024/2013 и за намеренията на страната за кандидатстване във Валутен механизъм II, което, както беше отбелязано, получи политическа подкрепа на еврогрупата.

В Плана за действие са включени мерки, които, като се имат предвид поетите с писмото ангажименти, следва да се изпълнят до края на месец юни 2019 г. Мерките се изразяват във: засилване на рамката на надзора в банковия сектор чрез тясно сътрудничество с ЕЦБ и предприемане на необходимата подготовка в съответствие със съществуващите процедури, чрез извършване на редица промени в националното законодателство, като се предвижда към края на 2018 г. те да бъдат одобрени от Народното събрание; подобряване на макропруденциалната рамка чрез въвеждане до края на 2018 г. на макропруденциални инструменти в Закона за кредитните институции, позволяващи налагането на системно ниво на изисквания към кредитополучателите; засилване на надзора върху небанковия финансов сектор (пенсионните фондове и застрахователните дружества); подобряване на рамката за несъстоятелността след извършване на преглед на законодателството и изготвяне на съответните законови изменения; засилване на рамката за борба с прането на пари; модернизиране на рамката за управление на държавните предприятия посредством преглед и оценка на законодателната, регулаторната и функционалната рамка и отправяне на препоръки, свързани с преодоляването на несъответствията между българското законодателство и най-добрите международни практики, а впоследствие и изготвяне на законодателни текстове в съответствие с насоките на ОИСП; ратифициране от Народното събрание на Споразумение относно прехвърлянето и взаимното използване на вноски в Единния фонд за реструктуриране.

Присъединяването към еврозоната е стандартна процедура. Нестандартното е, че сега имаше предусловие за конкретни ангажименти. Вероятно проблемите в еврозоната през последните години, относително слабото познаване на реалностите в България и предпазливостта на европейските институции – защото за

пръв път темата за разширяването на еврозоната се повдига от доста години насам – ги кара да искат да са уверени, че ние сме достатъчно готови, а не както някои държави, които са влезли по-малко подготвени, в резултат на което системата беше поставена пред изпитание по време на криза. Въпреки че голяма част от въпросите, които се поставят пред нас, идват от непознаване на функционирането на нашата финансова система, няма как да ги убедим лесно, че сме много стегнати и подредени, при положение че само преди четири години имахме криза с една системна банка в България. Положихме доста усилия и направихме доста вътрешни проверки. Вероятно новите само ще ни направят по-силни. Но фактът, че толкова кратко време след една сериозна финансова криза те са готови да си говорят с нас, е добър знак. Както и да поемат ангажимент за относително конкретни срокове.

В заключение, с изпълнението на предварително поетите ангажименти в различните области на политиката и икономиката може да се очаква до юли 2019 г. плавният преход към ERM-2 и банковия съюз да завърши и в съответствие с чл. 140 от Договора за функционирането на Европейския съюз, при изпълнение на всички критерии за конвергенция България да да въведе еврото след 2023 г.

ФИНАНСОВИ ПАЗАРИ И ИНСТИТУЦИИ

*Десислава КОСТОВА-ПИКЕТ**

The main purpose of the company is to increase the price of its shares. Share prices are determined in the financial markets; so if financial managers have to make good decisions, they need to understand how these markets work. In addition, individuals make personal investment decisions, so they also need to know how to deal with the financial markets and institutions that operate in these markets. That is why in this article we describe the markets in which capital, securities are traded and stock prices and the institutions that trade in those markets are established.

НЕОБХОДИМИ СА ЕФЕКТИВНИ ФИНАНСОВИ ПАЗАРИ ЗА РАСТЯЩАТА ИКОНОМИКА

През последните няколко десетилетия промяната на технологиите и подобряването на комуникациите довеждат до увеличаване на трансграничните трансакции и разширяват обхвата и ефективността на глобалната финансова система. Дружествата рутинно набират средства в целия свят и с натискане на мишката инвеститорът може да закупи фондовете на GE на Нюйоркската фондова борса, да депозира средства в европейска банка или да закупи взаимен фонд, който инвестира в китайски ценни книжа.

Тази глобализация е демонстрирана драматично през есента на 2007 г. Американският пазар на жилища е изключително силен, което укрепва цялата икономика. Повишаването на стойностите в домашни условия позволява на хората да вземат заеми за жилища, да купят всичко – от автомобили до ваканции на Карибите. Но заемодателите правят заеми, които не изискват авансово плащане,

* Авторът е доцент, доктор, Калифорнийски университет – САЩ.

при които тарифите са програмирани да се покачват рязко след година или две, и това се прави на кредитополучатели, чийто кредит не е бил внимателно проверен. Тези отпуснати стандарти за кредитиране позволяват на хората, които не биха могли да купят домове в миналото, да закупят дом сега, но заемите стават по-рискови, а около 30 % са класифицирани като „високорискови“.

Увеличаването на риска е затъмнено от фантастичния „финансов инженеринг“. Преди повече от веднъж хората са получавали ипотечни заеми предимно от местни банки. Банките държат ипотеките, събират лихвите и вероятно знаят колко рискови са заемите. През последните години ситуацията се променя. Ипотечните брокери сега произхождат например от 500 кредита на стойност 200 000 долара, или общо 100 млн. долара, след което ги продават на инвестиционна банка. Банката използва заемите като обезпечение за облигации от 100 млн. долара, които са разделени на класове А, Б и С. А облигациите имат първо искане за парични средства от ипотеките и са оценени с AAA; Bs са следващите, които също са високо оценени; и дори Cs са оценени като „инвестиционен клас“. Първоначално времето е добро; лихвата и погасяването на главницата от ипотеките са достатъчни, за да покрият изискваните плащания по всички облигации. Въпреки това наскоро някои от ипотеките започват да вървят към неизпълнение и входящите потоци вече не са достатъчни, за да покрият просрочените плащания по всички облигации [1].

Когато цените на жилищата се увеличават, капиталът на кредитополучателите също така отваря възможности пред кредитополучателите, които не могат да продължат да плащат за рефинансиране или да продадат къщата на достатъчно висока цена, за да изплатят ипотеката. Но когато цените на жилищата започват да се понижават, рефинансирането и печелившите продажби са невъзможни. Това предизвиква ипотечни просрочия, което от своя страна води до неизпълнение на задълженията на най-рисковите облигации. Хората се притесняват за В, и дори за облигациите А, така че техните ценности също падат. Банките и другите институции, които притежават облигациите, са принудени да напишат повторно своите баланси.

Институциите, които държат облигации, обезпечени с ипотека, много от които са дъщерни дружества на банки, вдигат парите, за да купуват облигациите, като заемат тримесечни средства от

фондове на подобни фондове на паричния пазар. Тъй като рисковете стават по-очевидни, краткосрочните кредитори отказват да прехвърлят тези заеми. По този начин облигационерите са принудени да продадат облигации, за да изплатят краткосрочните си заеми. Тези продажби потискат още повече пазара на облигации, което довежда до по-нататъшни продажби на облигации, по-ниски цени на облигациите и по-малко спадове в книгата. Започват спирала надолу и тежка кредитна криза.

Банките по целия свят инвестират в тези облигации и огромни загуби са отчетени от Citigroup, Deutsche Bank (най-голямата в Германия) и UBS (най-голямата в Швейцария). Тези загуби намаляват готовността и способността на банките да правят нови заеми, което заплашва икономиките в много държави. Федералният резерв и другите централни банки понижават лихвените проценти и улесняват сроковете, при които отпускат кредити на банките, а самите банки обединяват усилията си, за да отстъпят от спиралата надолу. Заглавието в The Wall Street Journal на 13 октомври 2007 г. гласи следното: „Големите банки натискат \$100 млрд. за акредитиране на кризата“. Статията описва как държавните служители работят с банкери, за да отблъснат предстоящата криза. Въпреки това работата е трудна. Мнозина смятат, че банките, чиито действия допринасят за проблемите, – особено Citigroup – не бива да се спасяват. Други смятат, че кризата трябва да бъде предотвратена, защото икономиката на САЩ и други икономики ще бъдат сериозно засегнати, ако спиралата надолу продължава.

Всичко това показва степента, в която пазарите са взаимно свързани, влиянието на пазарите, което те могат да имат върху държавите и отделните компании, и сложността на капиталовите пазари.

ПРОЦЕСЪТ НА РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА КАПИТАЛА

Фирмите, физическите лица и правителствата често трябва да набират капитал. От друга страна някои хора и фирми имат доходи, които надвишават текущите им разходи, в който случай те разполагат с налични средства за инвестиране.

Хора и организации с излишък от средства спестяват днес, за да кумулират средства за бъдеща употреба. Членовете на едно домакинство могат да спестят, за да платят за образованието на децата си и пенсионирането на родителите, докато могат да имат и

бизнес, освен за финансиране на бъдещи инвестиции. Тези с излишък от средства очакват да получат възвръщаемост върху своите инвестиции, докато хората и организациите, които се нуждаят от капитал, разбират, че трябва да плащат лихви на онези, които осигуряват този капитал.

В добре функционираща икономика капиталовите потоци са по-ефективни от тези с повече капитал в сравнение с онези, които се нуждаят от него. Това прехвърляне може да се осъществи по три начина.

1. Директните трансфери на пари и ценни книжа се появяват, когато един бизнес продава своите акции или облигации директно на спестителите, без да преминава през него всеки вид финансова институция. Бизнесът доставя своите ценни книжа на спестителите, които на свой ред дават на фирмата необходимите пари. Тази процедура се използва главно от малки фирми и относително малко капитал се увеличава чрез директни трансфери.

2. Трансферите могат да се извършват и чрез инвестиционна банка (iBank), като Merrill Lynch или Citigroup, която поема проблема. Подписващото дружество служи като посредник и улеснява издаването на обезпечения. Дружеството продава своите акции или облигации на инвестиционната банка, която след това продава тези ценни книжа на спестителите. Търговските ценни книжа и парите на спестителите просто „преминават“ през инвестиционната банка. Тъй като обаче инвестиционната банка купува и държи ценните книжа за определен период от време, тя поема риск – може да не е в състояние да препродаде ценните книжа на спестителите за толкова, колкото е платила. Тъй като се включват нови ценни книжа и корпорацията получава постъпленията от продажбата, тази сделка се нарича *първична пазарна сделка*.

3. Трансферите могат да се извършват и чрез финансов посредник, като банка, застрахователно дружество или взаимен фонд. Тук посредникът получава средства от спестителите в замяна на своите ценни книжа. Междинният служител използва тези пари, за да купува и държи ценни книжа на предприятията, докато спестителите държат ценните книжа на посредника. Например спестителят депозира долара в банка, получавайки сертификат за депозит; тогава банката отпуска парите на бизнес под формата на ипотечен заем. По този начин посредниците буквално създават нови форми на капитал – в този случай депозитни сертификати, които са по-

безопасни и по-ликвидни от ипотечи, и по този начин са по-добри за повечето спестители. Наличието на посредници значително повишава ефективността на паричните и капиталовите пазари.

Често предприятието, което се нуждае от капитал, е бизнес (и по-точно корпорация). Но е лесно да се визуализира търсещият капитал, като домашен купувач, малък бизнес или правителствено звено. Например, ако ви дават пари, за да ви помогнат да финансирате нов бизнес, ще настъпи директно прехвърляне на средства. Като алтернатива, ако заемате пари за закупуване на жилище, вероятно ще увеличите средствата чрез финансов посредник, като вашата местна търговска банка или ипотечен банкер. Този банкер може да продаде вашата ипотека на инвестиционна банка, която след това може да я използва като обезпечение за облигация, която е закупена от пенсионен фонд.

В глобален контекст икономическото развитие е силно корелирано с нивото и ефективността на финансовите пазари и институции. Трудно е, ако не и невъзможно, икономиката да достигне своя пълен потенциал, ако няма достъп до добре функционираща финансова система. В добре развита икономика, като тази на Съединените щати, широкият набор от пазари и институции се е развил във времето, за да се улесни ефективното разпределение на капитала. За да се набира ефективно капиталът, мениджърите трябва да разберат как функционират тези пазари и институции; а лицата трябва да знаят как пазарите и институциите работят, за да получат висока възвръщаемост на спестяванията си.

ФИНАНСОВИТЕ ПАЗАРИ

Хората и организациите, които искат да заемат пари, се събират заедно с тези, които имат излишък от финансови средства на финансовите пазари. Обърнете внимание, че пазарите са множество число; има много различни финансови пазари в развита икономика, като тази на Съединените щати. Описваме някои от тези пазари и някои тенденции в тяхното развитие.

ВИДОВЕ ПАЗАРИ

Различните финансови пазари обслужват различни видове клиенти или различни части на страната. Финансовите пазари съ-

що варират в зависимост от падежа на търгуваните ценни книжа и видовете активи, използвани за обратно изкупуване на ценните книжа. За тези реакции е полезно да се класифицират пазарите по следните измерения:

1. Пазари на физически активи спрямо пазари на финансови активи. Пазарите на физически активи (наричани още „материални“ или „реални“ пазари на активи) са за продукти, като пшеница, автомобили, недвижими имоти, компютри и машини. Пазарите на финансови активи от друга страна се занимават с акции, облигации, банкноти и ипотечи. Финансовите пазари също се занимават с деривативни ценни книжа, чиито стойности се получават от промени в цените на други активи. Дял от акциите на Ford е „чист финансов актив“, докато опцията за закупуване на акции на Ford е дериватна гаранция, чиято стойност зависи от цената на Ford. Облигациите, подкрепени от рискови ипотечи, обсъдени, са друг вид дериват, тъй като стойностите на тези облигации се извличат от стойностите на основните ипотечи.

2. Спот пазари спрямо фючърсни пазари. Спот пазарите са пазари, в които активите се купуват или продават за доставка на място (буквално в рамките на няколко дни). Фючърсните пазари са пазари, в които участниците се съгласяват днес да купят или продадат актив на някоя бъдеща дата. Например земеделският стопанин може да сключи фючърсен договор, в който днес се съгласява да продаде 5000 бушела соя 6 месеца след това на цена 5 долара за бушел. За да продължим този пример, един преработвател на храни, който се нуждае от соя в бъдеще, може да сключи фючърсен договор, в който се съгласява да купува соеви зърна след 6 месеца. Такава сделка може да намали или хеджира рисковете, пред които е изправен както земеделският производител, така и преработвателят на храни.

3. Парични пазари спрямо капиталови пазари. Паричните пазари са пазарите на краткосрочни високоликвидни дългови ценни книжа. Паричните пазари в Ню Йорк, Лондон и Токио са сред най-големите в света. Капиталовите пазари са пазари за междинни или дългосрочни дългови и корпоративни акции. Нюйоркската фондова борса, където се търгуват акциите на най-големите американски корпорации, е отличен пример за капиталов пазар. Няма правило за бързо и бързо, но в описанието на дълговите пазари краткос-

рочните по принцип са по-малко от 1 година, средносрочните са от 1 до 10 години, а в дългосрочен план – повече от 10 години.

4. Първични пазари спрямо вторични пазари. Първичните пазари са пазарите, в които корпорациите набират нов капитал. Ако GE трябва да продаде нова емисия на обикновени акции за набиране на капитал, ще се извърши първична пазарна сделка. Корпорацията, която продава новосъздадени акции – GE, получава постъпленията от продажбата на първична пазарна сделка. Вторичните пазари са пазари, в които се търгуват съществуващи, вече неизплатени ценни книжа сред инвеститорите. Така, ако Джейн Доу реши да купи 1000 акции на GE фонд, покупката ще се осъществи на вторичния пазар. Нюйоркската фондова борса е вторичен пазар, защото се занимава с неизплатени, за разлика от новоиздадените акции и облигации. Съществуват и вторични пазари за ипотечи, други видове кредити и други финансови активи. Корпорацията, чиито ценни книжа се търгуват, не участва във вторична пазарна сделка и по този начин не получава средства от такава продажба.

5. Частни пазари спрямо публични пазари. Частни пазари, където има сделки, пряко договорени между двете страни, се различават от публичните пазари, където се търгуват стандартизирани договори на организирани борси. Банковите заеми и пласирането на частни вземания от застрахователни дружества се проверяват на частни пазарни сделки. Тъй като тези сделки са частни, те могат да бъдат структурирани по начин, по който двете страни са съгласни. Обратно, ценни книжа, търгувани на публични пазари (например обикновени акции и корпоративни облигации) се държат от голям брой лица. Тези ценни книжа трябва да имат сравнително стандартизирани договорни характеристики, защото публичните инвеститори обикновено нямат време и опит да преговарят за уникални, нестандартни договори. Широката собственост и стандартизацията водят до публично търгуване на ценните книжа, които са ликвидни от ценовите, уникално договорени ценни книжа.

Могат да бъдат направени други класификации, но това разбиване показва, че има много видове финансов пазар. Също така имайте предвид, че различията между пазарите са често замъглени и незначителни, освен като обща референтна точка. Например това не прави малка разлика, ако фирмата заема 11, 12 или 13 месеца, т.е. дали сделката е сделка „пари“ или „капитал“. Трябва да сте наясно за важните различия между видовете пазар.

Здравословната икономика зависи от ефективното прехвърляне на средства от хора, които са нетни спестители, на фирми и физически лица, които се нуждаят от капитал. Очевидно е, че равнището на заетост и производителността (т.е. жизненият стандарт) ще бъдат много по-ниски. Следователно е от съществено значение финансовите пазари да функционират ефективно – не само бързо, но и евтино.

ПОСЛЕДНИ ТЕНДЕНЦИИ

Финансовите пазари претърпяват много промени през последните години. Технологическият напредък в областта на компютрите и телекомуникациите заедно с глобализацията на банкирането и търговията довежда до дерегулация в целия свят. В резултат на това има по-ефективни международни свързани пазари, които са далеч по-сложни от онова, което съществуваше преди няколко години. Макар че това развитие е до голяма степен положително, то също създаде проблеми на политиките. На една конференция бившият председател на Борда на Федералния резерв Алън Грийнспан заявява, че съвременните финансови пазари „излагат националните икономии на шокове от нови и неочаквани източници и с малко, ако има някакво изоставане“. Той признава, че централните банки трябва да разработят нови начини на оценка и ограничаване на риска за финансовата система. Големи количества капитал се движат бързо по света в отговор на промените в лихвените и валутните курсове и тези движения могат да разстроят местните институции и икономики. Кредитната криза на ипотечните заеми илюстрира как проблемите в една държава бързо влияят на икономиките на други държави.

Глобализацията разкрива необходимостта от по-голямо сътрудничество между регулаторите на международно равнище, но задачата не е лесна. Фактори, които усложняват координацията, включват: (1) различните структури в банковите сектори и сектора на ценните книжа на нациите; (2) тенденцията към конгломерати на финансови услуги, която затъмнява развитието в различните пазарни сегменти; и (3) нежеланието на отделни държави да се откажат от контрола над националните си парични политики. Все пак регулаторите са единодушни относно необходимостта от запълване на пропуските в надзора на световните пазари.

Друга важна тенденция през последните години е увеличената употреба на производните. Дериватив е всяка ценна книга, чиято стойност се получава от цената на друг „базисен“ актив. Опция за закупуване на IBM акция е дериват, както и договор за купуване на японска йена за 6 месеца от сега. Стойността на опцията IBM зависи от цената на акциите на IBM, стойността на „бъдещето“ на японската йена зависи от обменния курс между йени и долари, а стойността на облигацията зависи от стойността на базисните ипотечи. Пазарът на деривати нараства по-бързо от всеки друг пазар през последните години, като предоставя на инвеститорите нови възможности, но също така ги излага на нови рискове.

Дериватите могат да бъдат използвани за намаляване на рисковете или за спекулиране. Да предположим, че разходите за пшеницата се покачват, а нетният доход намалява, когато цената на пшеницата се покачи. Процесорът би могъл да намали риска си чрез закупуване на деривати – пшеница фючърси, чиято стойност се увеличава, когато цената на пшеницата се покачва. Това е хеджираща операция, а неговата роля е за намаляване на рисковата експозиция. Спекулациите от друга страна се извършват в условията на висока възвръщаемост, но се повишава рискът.

ФИНАНСОВИ ИНСТИТУЦИИ

Преките преводи на средства са често срещани сред лицата и малките предприятия и в икономиките, където финансовите пазари и институциите са по-слабо развити. Но големите предприятия в развитите икономики като цяло смятат, че е по-ефективно да се възползват от услугите на финансова институция, когато дойде време за набиране на капитал.

В Съединените щати и други развити държави се развива набор от високоефективни финансови посредници. Оригиначните им роли обикновено са доста специфични, а регулирането им пречи да диверсифицират. През последните години обаче регулациите срещу диверсификацията до голяма степен са премахнати и днес различията между институциите са замъглени. Все пак остава известна институционална идентичност. Поради това е полезно да опишем тук основните категории финансови институции. Имайте предвид все пак, че една компания може да притежава няколко

дъщерни дружества, които се занимават с различните функции, описани по-долу.

1. Инвестиционните банки традиционно помагат на компаниите да набират капитал. Те: (а) помагат на корпорациите да проектират ценни книжа с характеристики, които понастоящем са привлекателни за инвеститорите; (б) да купуват тези ценни книжа от корпорацията; и (в) да ги препродават на спестители. Въпреки че ценните книжа се продават два пъти, този процес е наистина основна пазарна сделка, като инвестиционният банкер действа като посредник, който помага за прехвърлянето на капитал от спестителите към бизнеса. Тъй като инвестиционната банка по принцип гарантира, че фирмата ще увеличи необходимия капитал, инвестиционните банкери също се наричат „застрахователи“.

2. Търговските банки, като Bank of America, Citibank, Wells Fargo, Wachovia и JPMorgan Chase, са традиционните „универсални магазини на финансите“, защото обслужват различни спестители и кредитополучатели. Исторически погледнато, търговските банки са основните институции, които се занимават със счетоводните сметки и чрез които Федералната резервна система разширява или договаря паричното предлагане. Днес обаче и няколко други институции осигуряват проверка и оказват значително влияние върху паричното предлагане. Обърнете внимание, че по-големите банки обикновено са част от корпорациите за финансови услуги.

3. Корпорациите за финансови услуги са големи конгломерати, които съчетават много различни финансови институции в една корпорация. Повечето корпорации в сферата на финансовите услуги започват в една област, но сега са разнообразни, за да покрият по-голямата част от финансовия спектър. Например Citigroup притежава Citibank (търговска банка), Смит Барни (инвестиционна банка и брокерска организация), застрахователни компании и лизингови компании.

4. Кредитните съюзи са кооперативни асоциации, чиито членове се очаква да имат обща облигация, като например служители на една и съща фирма. Спестяванията на членовете се заемат само от други членове, обикновено за автомобилни покупки, заеми за жилищни подобрения и жилищни ипотeki. Кредитните съюзи често са най-евтиният източник на средства за отделните кредитополучатели.

5. Пенсионните фондове са планове за пенсиониране, финансирани от корпорации или правителствени агенции за техните работници и администрирани предимно от службите за доверителна собственост на търговските банки или животозастрахователните компании. Пенсионните фондове инвестират основно в облигации, акции, ипотeki и недвижими имоти.

6. Животозастрахователните компании спестяват под формата на годишни премии, инвестират тези средства в акции, облигации, недвижими имоти и ипотeki и извършват плащания на бенефициентите на осигурените лица. През последните години компаниите за животозастраховане предлагат и различни планове за спестяване на данъци, предназначени да осигурят предимства на участниците, когато се пенсионираат.

7. Взаимните фондове са корпорации, които приемат пари от спестители и след това използват тези средства за закупуване на акции, дългосрочни облигации или краткосрочни дългови инструменти, емитирани от предприятия или държавни единици. Тези организации обединяват средства и по този начин намаляват рисковете чрез диверсификация. Те също така постигат икономии от мащаба при анализирането на ценни книжа, управлението на портфейли и закупуването и продажбата на ценни книжа. Различни средства са предназначени за постигане на целите на различните видове спестители. Следователно има фондове за облигации за тези, които предпочитат безопасността, фондове за спестители, които са склонни да приемат значителни рискове с надеждата за по-висока възвръщаемост, и още други средства, които се използват като лихвоносни сметки (фондове на паричния пазар). Има буквално хиляди различни взаимни фондове с десетки различни цели.

Взаимните фондове нарастват по-бързо отколкото повечето други институции през последните години до голяма степен поради промяна в начина, по който корпорациите осигуряват пенсионирането на служителите.

8. Фондовете за търгуване на борсите (ETF) са подобни на редовните взаимни фондове и често се оперират от дружествата на договорните фондове. ETF купуват портфейл от акции от определен тип, например S&P 500 или медийни компании, или китайски компании, и след това продават собствените си акции на обществеността.

9. Хедж фондовете също са подобни на взаимните фондове, защото приемат пари от спестителите и използват средствата за закупуване на различни ценни книжа, но има някои важни разлики. Докато взаимните фондове (и ETF) са регистрирани и регулирани, Комисията за ценните книжа и фондовите борси (SEC), хедж фондовете са до голяма степен нерегулирани. Тази разлика в регулацията произтича от факта, че взаимните облигации обикновено се насочват към малки инвеститори, докато хедж фондовете обикновено имат големи минимални инвестиции (често надхвърлящи 1 млн. долара) и се предлагат предимно на институции и лица с висока нетна стойност. Хедж фондовете получават името си, защото традиционно се използват, когато дадено лице се опитва да хеджира рискове. Например мениджър на хедж фондовете, който смята, че лихвените разлики между корпоративните и държавните облигации са твърде големи, може едновременно да купи портфейл от корпоративни облигации и да продаде портфолио от съкровищни облигации. В този случай портфолиото би било „хеджирано“ срещу общите движения на лихвените проценти, но би било особено полезно, ако спредът между тези ценни книжа бъде намален.

Някои хедж фондове обаче поемат рискове, които са значително по-високи от тези на средния индивидуален фонд или взаимен фонд.

Тъй като хедж фондовете стават по-популярни, много от тях започват да намаляват минималните инвестиционни изисквания. Може би не е изненадващо, че бързият им растеж и преминаването към по-малки инвеститори също довеждат до призив за повече регулиране.

10. Дружествата за дялово участие са организации, които оперират много като хедж фондове. По-скоро играчи с частен капитал купуват част от акциите на фирми и след това ги управляват. Повечето от парите, използвани за закупуване на целеви дружества, се заемат.

С изключение на хедж фондовете и дружествата за дялово участие финансовите институции са регулирани, за да гарантират безопасността на тези институции и за да защитават инвеститорите. Исторически много от тези регламенти, които включват забрана за клонове в цялата страна, ограничения върху видовете активи, които институциите биха могли да купят, тавани върху лихвените проценти, които биха могли да платят, и ограничения за ви-

довете услуги, които биха могли да осигурят, има тенденция да възпрепятстват свободния поток на капитал и по този начин да навредят на ефективността на капиталовите пазари.

Финансовата среда е подложена на тримерни промени, включително пробиви в технологиите, увеличена глобализация и промени в регулаторната среда. Всички тези фактори са представени от финансовите мениджъри и инвеститорите на Citigroup и са резултат от три важни тенденции:

1. Регулаторните промени позволяват на американските корпорации да се занимават с търговско банкиране, инвестиционно банкиране, застраховане и други дейности.

2. Повишената глобализация прави от съществено значение финансовите институции да следват своите клиенти и така да действат в много държави.

3. Промените в технологиите довеждат до увеличени икономии от мащаба и обхвата, като и двете увеличават относителната ефективност на огромните диверсифицирани компании, като Citigroup.

СТОКОВАТА БОРСА

Както беше отбелязано по-рано, неизплатените преди това емитирани ценни книжа се търгуват на днешните пазари. Най-активният вторичен пазар и най-важният според един от финансовите мениджъри е борсовият пазар, където цените на акциите на фирмите са установени. Тъй като основната цел на финансовите мениджъри е да максимизират цените на акциите на техните фирми, знанията за фондовия пазар са важни за всеки участващ в управлението на бизнеса.

Има няколко различни фондови пазари. Двата лидера са Ню-Йоркската фондова борса (NYSE) и фондовият пазар Nasdaq. Запасаите се търгуват, използвайки разнообразни пазарни процедури, но има само два основни типа: (1) физически местни борси, които включват NYSE, Американската фондова борса (AMEX) и няколко регионални борси; и (2) пазари, базирани на електронни дилъри, които включват Nasdaq, по-малко формалния извънборсов пазар и наскоро де-електронни съобщителни мрежи (ECN).

ГЛОБАЛНИ ПЕРСПЕКТИВИ

THE NYSE и NASDAQ GO GLOBAL

Авансите в компютрите и телекомуникациите, които стимулират консолидацията в сектора на финансовите услуги, също насърчават онлайн търговските системи, които заобикалят традиционните борси. Тези системи, известни като „електронни съобщителни мрежи (ECN)“, използват електронна технология, за да обединяват купувачите и продавачите. Нарастването на ECN ускорява прехода към 24-часова търговия. Американските инвеститори, които искат да търгуват след затварянето на американските пазари, могат да улеснят ECN, като по този начин заобиколят NYSE и Nasdaq.

Признавайки новата заплаха, NYSE и Nasdaq предприемат действия. Първо и двата обмена стават публични, което им позволява да използват запасите си като „валута“, които могат да се използват за закупуване на ECN и други борси по целия свят. Например Nasdaq придобива американската фондова борса (AMEX), няколко ECN и 25 % от Лондонската фондова борса, като активно се стреми да се слее с други борси по света. NYSE предприема подобни действия, включително сливане с най-голямата европейска борса – Euronext, за формиране на NYSE Euronext.

Тези действия илюстрират нарастващото значение на световната търговия, особено на електронната търговия. Всъщност много експерти заключават, че търговците на пода, които купуват и продават акции на NYSE и други физически борси, скоро ще станат нещо от миналото. Това може и да не е вярно, но е ясно, че търговията с акции ще продължава да се подлага на драматични промени през следващите години.

ФОНДОВИ БОРСИ – ФИЗИЧЕСКО МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ

Обменът на физически местоположения са материални единици. Всеки от по-големите притежава собствена сграда, позволява на ограничен брой хора да търгуват на неговия етаж и има избран управляващ орган – своя управител. Членовете на Нюйоркската фондова борса многократно имат „места“ на борсата, въпреки че всички се изправят. Днес местата са обменяни за търговски лицензи, които се продават на търг на организациите членки и струват

около 50 000 долара годишно. Повечето от по-големите инвестиционни банки ретрират брокерските отдели. Те купуват места на борсите и определят повече от своите оференти като членове. Борсите са отворени във всички нормални дни, като членовете се срещат в голяма стая, оборудвана с теле- и електронно оборудване, което позволява на всеки член да комуникира в офисите на своята фирма в цялата страна.

Подобно на други пазари, обменът на ценни книжа улеснява комуникацията между купувачите и продавачите. Например Merrill Lynch (четвъртата по големина брокерска фирма) може да направи поръчка в офиса си в Атланта от клиент, който иска да закупи акции на GE. Едновременно с това офиса на Морган Стенли (пета по големина брокерска компания) в Денвър може да получи поръчка от клиент, който иска да продаде акции на GE, всеки брокер – електронно, с представителя на фирмата на Нюйоркската фондова борса. Страната също комуникира със свои собствени обменни членове, като членовете на борсата с поръчки за продажба предлагат акциите за продажба и те се предлагат от членовете с поръчки за покупка.

OVER-THE-COUNTER (OTC) И ФОНДОВИТЕ ПАЗАРИ НА NASDAQ

Когато се търгуват акциите на повечето големи компании, които търгуват на NYSE, по-голям брой пазари търгуват на борсата, което традиционно се нарича „извънкласен пазар“. Обяснението на термина „без рецепта“ ще помогне да се изясни този термин. Както беше отбелязано по-рано, борсите работят като аукционни пазари, а поръчките за продажба идват повече или по-малко едновременно и обменят членове.

Днес тези пазари често се наричат „пазари на дилъри“. Дилърският пазар включва всички съоръжения, които са необходими за извършване на сделки със сигурността – не се правят действия по обмена на физическо местоположение. Пазарната система на дилърите се състои от: (1) сравнително малко търговци, които държат запаси от тези ценни книжа и за които се казва, че „правят пазар“ в тези ценни книжа; (2) хилядите брокери, които действат като агенти за привеждане на дилърите заедно с инвеститори; и (3) компютри, терминали и електронни мрежи, които осигуряват комуникационна връзка, дилъри и брокери. Дилърите, които правят пазар на определен запас, цитират цената, на която ще платят

за стоката (цената на офертата), и цената, на която ще продават акции (цена на поискване). Цените на всеки дилър се коригират, тъй като условията на предлагане и търсене се променят – може да се гледа на компютърни екрани светът. Разпределението на офертата искане, което е разликата между цена на купуване и цена на покупка, представлява маркер на дилъра или печалба. Рискът на дилъра се увеличава – при запасите е по-нестабилна или когато акциите се търгуват рядко. Обикновено очакваме нестабилни, рядко търгувани акции да имат по-широки спредове, за да компенсират търговците, които поемат риска, да ги държат в инвентара.

Брокерите и дилърите, които участват в извънборсовия пазар, са членове на самоуправление, регулаторен орган, известен като „Национална асоциация на дилърите на ценни книжа (NASD)“, който лицензира брокери и контролира търговските практики. Компютризираната мрежа, използвана от NASD, е известна като NASD Automated Quotation System (Nasdaq).

Nasdaq започва като система за котировки, но се превръща в организация, пазар на ценни книжа със собствени изисквания за регистрация. През последното десетилетие конкуренцията между NYSE и Nasdaq става все по-ожесточена. Както бе отбелязано по-рано, Nasdaq инвестира на Лондонската фондова борса и на други пазари, докато NYSE се обединява с Euronext. Тъй като повечето от големите компании търгуват на NYSE, пазарната капитализация на акциите, търгувани на NYSE, е много по-висока, отколкото на акциите, търгувани на Nasdaq. Въпреки това отчетният обем (брой търгувани акции) често е по-голям на Nasdaq, а повече компании са включени в Nasdaq.

Интересното е, че много високотехнологични компании, като Microsoft, Google и Intel, са останали на Nasdaq, въпреки че отговарят на изискванията за регистрация на NYSE. В същото време обаче други високотехнологични компании са напуснали Nasdaq на NYSE. Въпреки тези отклонения растежът на Nasdaq през последното десетилетие е впечатляващо. През следващите години конкуренцията между Nasdaq и NYSE Euronext без съмнение ще остане свирепо.

ПАЗАРЪТ ЗА ОБЩИЯ СКЛАД

Някои компании са толкова малки, че техните обикновени акции не се търгуват активно; те са собственост на сравнително

малко хора – обикновено на мениджърите на фирмите. Тези фирми се считат за частни или държани в тясно сътрудничество корпорации и техният запас се нарича „стриктно задържан запас“. За разлика от тях акциите на повечето големи компании са собственост на хиляди инвеститори, повечето от които не са активни в управлението. Те се наричат „обществени корпорации“ и техните запаси се наричат „публичнодържавни акции“.

Неотдавнашно проучване установява, че институционалните инвеститори притежават около 46 % от всички публични обикновени акции. Включени са пенсионни планове (26 %), взаимни фондове (10 %), чуждестранни инвеститори (6 %), застрахователни компании (3 %) и брокерски фирми (1 %). Тъй като тези институции купуват и продават сравнително активно, за което отговарят 75 % от всички трансакции. По този начин институционалните инвеститори имат значително влияние върху цените на отделните акции.

ВИДОВЕ ТРАНСАКЦИИ НА ФОНДОВИЯ ПАЗАР

Можем да класифицираме сделките на фондовия пазар в три отделни категории:

1. Дялови акции на установени публични дружества, които се търгуват – ежедневният пазар.

2. Допълнителни акции, продадени от установени публични дружества – първичният пазар.

3. Публични предлагания, направени от частни фирми, – пазарът на IPO.

Високопопуляризираното публично предлагане на Google Inc. привлича вниманието, тъй като размерът му се увеличава с 1,67 млрд. долара и поради начина, по който е осъществена продажбата. Вместо да има цена, определена от инвестиционните и банкери, Google провежда холандски търг, в който отделни инвеститори директно подават оферти за акции. На холандски търг действителната цена на сделката се определя на най-високата цена (клиринговата цена), която кара всички предлагани акции да бъдат продадени. Всички инвеститори, които правят своите оферти на или над клиринговата цена, получават всички акции, за които се абонираат, по цена на предлагане, която се оказва \$85. Докато публичното предлагане на Google е в много отношения преференциално, малко

фирми, които публикуват оттогава, са склонни или са в състояние да използват холандския търг, за да отменят акциите си с IPO.

Важно е да се признае, че фирмите могат да станат обществени, без да набират допълнителен капитал. Например Ford Motor Company някога е собственост изключително на фамилията Форд. Когато умира Хенри Форд, той оставя значителна част от акциите си на фондация „Форд“. Когато фондацията по-късно продава част от акциите на обществеността, Ford Motor Company става публично достояние, въпреки че самата компания не вдига капитал в сделката.

ПАРИЧНИ ПАЗАРИ И ВЪЗВРЪЩАЕМОСТ

Всеки, който инвестира на фондовия пазар, знае, че може да има големи разлики между очакваните и реализираните цени и възвръщаемостта. Както би предположила логиката, очакваните акции на фондовата борса, оценени от инвеститорите на маржа, винаги са положителни; в противен случай инвестициите няма да купуват акциите. Въпреки това през някои години реалните възвръщаемости са отрицателни.

ОТЧЕТ ЗА ФОНДОВИЯ ПАЗАР

Преди няколко години най-добрият източник на котировки на акциите бе бизнес секцията на ежедневните вестници, като The Wall Street Journal. Проблемът с newspapers обаче е, че те съобщават за вчерашните цени. Сега е възможно да цитирате котировки в реално време през целия ден от голямо разнообразие от интернет източници. Един от най-добрите е Yahoo!

ИЗМЕРВАНЕ НА ПАЗАРА

Индексите на пазара са предназначени за показване на ефективността на фондовия пазар. Съществуват обаче много борсови индекси и е трудно да се определи кой индекс най-добре отразява марж действията. Някои от тях са предназначени да представят целия фонд, а някои проследяват възвръщаемостта на определени отрасли на промишлеността и на малки капачки, средни капачки или големи капачки. Освен това има индекси за различни държави. Тук се описват трите водещи индекса в САЩ. Тези индекси са: Т –

анализиран бенчмарк за сравняване на отделните акции с общия пазар, за измерване на тенденциите в цените на акциите; s – време и за определяне на това как действат различните икономически фактори на пазара.

DOW JONES ИНДУСТРИАЛНА СРЕДНА СТОЙНОСТ

Разкрита през 1896 г. от Чарлз Х. Доу, Dow Jones Industrial Average (DJIA) започва само с 10 акции, засенчена е през 1916 г. до 20 акции, а след това е увеличена до 11 акции през 1928 г., когато редакторите на The Wall Street Jour започват да коригират индекса за разделяне на акциите и да правят периодични замествания. Днес DJIA все още включва 30 компании. Те представляват почти 1/5 от пазарната стойност на всички американски акции и всички са водещи компании в своята индустрия и са широко притежание на индивидуални и институционални инвеститори. Посетете www.dowjones.com, за да получите повече информация за DJIA. Можете да разберете как се изчисляват компаниите, които съставляват DJIA, и повече история на DJIA. Освен това времевата линия на DJIA показва различни исторически данни.

S&P 500 ИНДЕКС

Създаден през 1926 г., индексът S&P 500 е широко считан за стандарт за измерване на ликвидността на фондовите пазари в САЩ. Акциите в S&P 500 се избират от Standard&Poor's Index Committee и са водещите компании във водещите индустрии. Тя претегля пазарната стойност на всяка акция, така че най-големите компании имат най-голямо влияние. S&P 500 се използва за бенчмаркинг от 97 % от всички мениджъри на парите в САЩ и спонсори на пенсионни планове, а около 700 млрд. долара се държат в индексни фондове, предназначени да отразяват същото представяне на индекса.

ИНДЕКС NASDAQ COMPOSITE

Индексът Nasdaq Composite измерва резултатите от всички акции, включени в Nasdaq. В момента тя включва повече от 5000 компании. И тъй като много компании от технологичния сектор се

търгуват на компютърна база Nasdaq, този индекс обикновено се разглежда като екологичен индикатор за високотехнологичната индустрия. Microsoft, Intel, Google и Cisco Systems са четирите най-големи компании на Nasdaq и представляват висок процент от пазарната капитализация на стойността на индекса. Поради тази причина съществените движения в същата посока от тези четири компании могат да преместят целия индекс.

ЕФЕКТИВНОСТ НА ФОНДОВИЯ ПАЗАР

Пазарна цена: Текущата цена на акция. Например интернет показва, че в един ден акциите на GSK се търгуват на \$45,89. Пазарната цена варира от \$45,42 до \$46,23 през същия ден, в който влизат поръчките за покупка и продажба.

Вътрешна стойност: Цената, с която биха се продавали акциите, ако всички инвеститори разполагаха с цялата известна информация за запасите. Присъщата стойност на фонда се основава на очакваните бъдещи парични потоци и на риска. Освен това пазарната цена има тенденция да се колебае около вътрешната стойност; и вътрешната стойност се променя във времето, когато компанията успее или се провали с нови проекти, конкурентите навлизат или излизат от пазара и т.н. Можем да отгатнем (или да оценим) присъщата стойност на GSK, но различни анализатори ще стигнат до малко по-различни изводи.

Равновесна цена: Цената, която балансира поръчките за покупка и продажба по всяко време. Когато даден запас е в равновесие, цената остава сравнително стабилна до появата на нова информация, която води до промяна на цената. Например равновесната цена на GSK изглежда около \$45,89, тъй като тя се колебае тясно около тази сума.

Ефективен пазар: Пазар, в който цените са близки до вътрешните стойности и запасите изглеждат в равновесие.

Когато пазарите са ефективни, инвеститорите могат да купуват и продават акции и да бъдат уверени, че получават добри цени. Когато пазарите са неефективни, инвеститорите могат да се страхуват – да инвестират и да сложат парите си „под възглавницата“, което ще доведе до лоша загуба на капитал и икономическа стагнация.

Академиците и финансовите професионалисти обстойно проучват въпроса за пазарната ефективност. Както обикновено се

случва, някои хора смятат, че пазарите са високоефективни, други смятат, че пазарите са много неефективни, а други мислят, въпросът е твърде сложен за прост отговор.

Всички тези фактически пазари са ефективни и карат цените на акциите да се движат към техните вътрешни стойности.

Досега обсъждахме пазара на отделни акции. Има и пазар за цели компании, където други компании, частни капиталови групи и големи инвеститори, като Уорън Бъфет, купуват цялата компания или контролиращ дял в нея. Да предположим например, че компанията X е в равновесие, продавайки се на цена, която е близка до нейната присъща стойност, но където вътрешната ѝ стойност се основава на нейната работа от настоящите ѝ мениджъри, които притежават 51 % от акциите. Представете си обаче, че разумни анализатори изучават компанията и стигат до извода, че тя може да доведе до много по-високи приходи и парични потоци под друг управленски екип или ако се комбинира с друга компания, или ако е разбита на няколко отделни части. В този случай акциите могат да се смятат за търговия на ефективен пазар, докато компанията като цяло не е била ефективно оценена.

Преди няколко години доста компании бяха с неефективна цена. Но след това идва Уорън Бъфет, играчите на частни капиталови инструменти и мениджърите на хедж фондовете, които желаят да оспорят учредените мениджъри. Например Dow Jones – собственикът на The Wall Street Journal, е контролиран от основаващото семейство Bancrofts. Стойността на Dow Jones изостава от пазара в продължение на години. Тогава Рупърт Мърдок, който контролира News Corporation (може би най-голямата медийна компания в света, на стойност \$60 на акция за Dow Jones, която тогава продава около \$35 на акция), планира да промени The Wall Street Journal и да съчетае съдържанието му с Fox News и нов финансов канал. За Мърдок вътрешната стойност на Dow Jones е \$60. Без него или някой друг, който би работил различно в компанията, вътрешната стойност би била около 35 щат. дол. Разбира се, може да се твърди, че вътрешната стойност на Dow Jones е \$60 през цялото време, но е трудно да се знае, докато Мърдок не дойде и не направи предложението си. Друга възможност е да се твърди, че Мърдок вдига вътрешната стойност от \$35 на \$60. Накрая можете да заложите, че много анализатори на Уолстрийт търсят следващия Dow Jones. Ако успеят, те със сигурност ще победят пазара [2]!

ЗАКЛЮЧЕНИЯ ОТНОСНО ПАЗАРНАТА ЕФЕКТИВНОСТ

Както беше отбелязано по-рано, ако фондовият пазар е ефективен, това е загуба на време за повечето хора да търсят изгодни сделки, като анализират публикуваните данни за запасите. Това следва, защото, ако цените на акциите вече отразяват цялата обществено достъпна информация, те ще бъдат справедливи и човек ще може да победи на пазара само с късмет или вътрешна информация. Така че, вместо да харчите време и пари, опитвайки се да намерите подценени запаси, би било по-добре да си купите индексен фонд, предназначен да съответства на общия пазар, както е отразен в индекс, като S&P 500. Ако обаче работехме за институция с милиарди долари, бихме се опитали да намерим подценени акции или компании, защото дори и малкото подценяване би довело до много пари, когато се инвестират милиони, а не хиляди. Също така пазарите са по-ефективни за отделните акции, отколкото за цялата компания, така че за инвеститорите с достатъчно капитал има смисъл да се търсят лошо управлявани компании, които могат да бъдат придобити и подобрени. Имайте предвид обаче, че редица играчи с частен капитал правят точно това, така че пазарът за цели компании може скоро да бъде толкова ефективен, колкото и за отделни акции.

Въпреки това, дори ако пазарите са ефективни и всички акции и компании са на справедлива цена, инвеститорът трябва да внимава при избора на акции за своето портфолио. Най-важното е, че портфейлът трябва да бъде диверсифициран, с комбинация от акции от различни индустрии, заедно с някои облигации и други ценни книжа с фиксиран доход. Диверсификацията е важен фактор за повечето индивидуални инвеститори.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В тази статия предоставихме кратък преглед на разпределението и обсъждането на капитала на финансовите пазари, инструменти и институции, използвани в процеса на разпределение. Обсъдихме обмена на физически местоположения и електронните пазари за обикновени акции, отчитането на фондовите пазари и борсовите индекси. Показахме, че цените на сигурността са нестабилни инвеститори, които очакват да направят пари, което обик-

новено правят с течение на времето, но загубите могат да бъдат големи през всяка година. Накрая обсъдихме ефективността на фондовия пазар и развитието на поведенческите финанси. Тази статия дава общо разбиране за финансовата среда, в която работят фирмите и физическите лица, да осъзнаете, че действителната възвръщаемост често се различава от очакваната възвръщаемост и да можете да четете котировки на фондовите пазари от бизнес новини или различни интернет сайтове. Трябва също така да признаете, че теорията за финансовите пазари е „работа в ход“ и много работа остава да бъде свършена.

Литература

1. **Brigham**, Eugene F., Joel F. Houston. Fundamentals of financial management, 2009.
2. **Gitman**, Lawrence J. Managerial finance. 2009.

**ЕДИН ПОГЛЕД ВЪРХУ ПОЛУЧАВАНЕТО
НА ИНФОРМАЦИЯ ЧРЕЗ СПЕЦИАЛНИ
ТЕХНИЧЕСКИ СРЕДСТВА И КАНАЛИ**

Илин САВОВ*

The article discusses different aspects of obtaining information through dedicated technical means and channels worldwide. Specific types of means of collecting information and their use by security structures are identified and evaluated. Data retrieval from networks is analyzed, based on the application of statistical techniques and programming algorithms.

Бурното развитие на техниката и технологиите през последните десетилетия предизвика още по-бързо развитие на техническите средства и системи в разузнаването. В създаването на средства и системи за водене на разузнавателна дейност във всички развити държави се влагат огромни средства. Стотици фирми в много държави работят в тази област. Този отрасъл на бизнеса отдавна е заел своето място в общата система на западната икономика и има своята здрава законодателна основа.

Според мненията на водещи експерти стойността на информацията при използване на специални технически средства (електронно наблюдение, проследяване и подслушване и др.) при разс-

* Авторът е професор, доктор, декан на Учебно-научен център „Национална сигурност и обществен ред“ във Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив.

ледването на някои форми на тежки престъпления или терористични актове е несъмнена. Този метод е от изключителна важност за защитата на националната сигурност в съвременните условия.

Методът „получаване на информация чрез специални технически средства и способности“ обхваща набор от възможности и практики.

Условно методът „получаване на информация чрез специални технически средства и канали“ се дели на няколко отделни групи:

- Аудионаблюдение (Audio surveillance)
 - подслушване на телефони разговори
 - контрол на разговори, които се осъществяват по интернет (VoIP)
 - контрол на разговори в помещение
- Визуално наблюдение (Visual surveillance)
 - скрити видеонаблюдаващи устройства
 - вградена видеосистема в превозни средства
 - наблюдение чрез дрон (Surveillance Drones)
- Проследяващо наблюдение (Tracking surveillance)
 - системи за глобално позициониране (GPS systems)
 - мобилни устройства (mobile devices)
 - устройства за радиочестотна идентификация (RFID)
 - биометрични информационни технологии (сканиране на пръстовите отпечатъци, ириса, ретината на очите и т.н.)
- Контрол върху трафичните данни (Data surveillance)
 - наблюдение върху компютърната информация
 - мониторинг върху използването на компютърни системи

Естествено, че всяко такова деление се явява условно (както впрочем и всяка друга класификация), тъй като практически всеки от посочените по-горе способности може в определени случаи да се яви съставна част на общия контрол върху наблюдавания обект, дори когато става дума за едно-единствено техническо средство. Например наблюдението над един смартфон може да служи за акустичен контрол на провежданите разговори, за проследяване на маршрута на движение на неговия притежател, за контрол на трафичните му данни, за мониторинг върху посетените сайтове в интернет и т.н. Ще се спрем накратко на състоянието на някои основни способности в световен мащаб.

Акустично наблюдение. Телефонният контрол е един от най-старите оперативни способности за получаване на информация.

Показателен е фактът, че само три години след като през 1876 г. Александър Бел получава патент на САЩ № 174465, описващ „метод и апарат (...) за предаване на говор и други звуци по телеграфа (...) с помощта на електрически вълни“, т.е. става дума за телефона, в САЩ е регистриран и патент за защита на телефоните от подслушване. Аудионаблюдението е отдавна известно на обществото и за него могат да се открият много литературни източници, включително и от български автори.

Официалното и неофициалното подслушване на телефонни линии днес е широко разпространено. В САЩ например Законът за съобщителната помощ на правоохранителните органи (Communications Assistance For Law Enforcement Act – CALEA) изисква всички телефонни и VoIP комуникации¹ да са достъпни за разговори в реално време от федералните правоохранителни и разузнавателни служби.² Двете най-големи телекомуникационни компании в САЩ – AT&T Inc. и Verizon, имат договори с ФБР, които изискват те да пазят и правят записите си на телефонни разговори леснодостъпни за федералните агенции в замяна на 1,8 млн. долара годишно.

Не е необходимо хора да слушат повечето обаждания. Софтуер „говор към текст“ (speech-to-text) създава машинно четим текст от подслушвания разговор, който след това се обработва от автоматизирани програми за анализ на обажданията, като например тези, разработени от агенции като Office for Information Awareness или от компании като Verint и Narus, които за определени думи или фрази решават дали да се намеси човек при обработката и анализа.

Правоприлагащите и разузнавателните служби в Обединеното кралство и Съединените щати отдавна притежават технология за дистанционно активиране на микрофона в мобилните телефони,

¹ Voice over Internet Protocol (глас през IP, VoIP или IP телефония) е методология и група технологии за предоставяне на гласови комуникации и мултимедийни сесии чрез интернет протоколни (IP) мрежи, като например интернет. Термините „интернет телефония“ и „широкоплатова телефонна услуга“ се отнасят конкретно за предоставяне на комуникационни услуги (глас, факс, SMS, гласови съобщения) по обществения интернет, а не чрез обществената комутируема телефонна мрежа (PSTN).

² **CALEA:** The Perils of Wiretapping the Internet. *Electronic Frontier Foundation* (website). Retrieved March 14, 2009; **CALEA:** Frequently Asked Questions. *Electronic Frontier Foundation* (website). Retrieved March 14, 2009.

като използват функции за диагностика или поддръжка на телефони, за да слушат разговорите, които се провеждат близо до човека, който държи телефона.³

Мобилните телефони също често се използват за събиране на данни за местоположението. В САЩ този метод е известен под името „Location intelligence“ или „LOCINT“. Географското местоположение на мобилния телефон (и по този начин на лицето, което го носи) може лесно да се определи дори когато телефонът не се използва, като се използва техника, известна като „мултилатерация“ или „геолокация“, при което се изчисляват разликите във времето за преминаване на сигнала от мобилния телефон към всяка от няколкото базови станции в близост до собственика на телефона. Законосъобразността на тези техники е била поставена под съмнение в САЩ, по-специално въпросът дали е необходима съдебна заповед за получаване на информацията. Записите за един телекомуникационен оператор (Sprint) показват, че за една година (между септември 2008 г. и октомври 2009 г.) федералните правоохранителни органи са поискали данни за местонахождението на клиентите 8 млн. пъти.⁴

Въпреки че CALEA изисква от телекомуникационните компании да изградят в своите системи възможността да се извършва законно подслушване, законът не е актуализиран, за да се отговори на въпроса за смартфоните и исканията за достъп до имейли и трафични данни (наричани още „метаданни“). Информацията, станала известна след изказвания на Сноудън, показва, че Агенцията за национална сигурност на САЩ (АНС) се възползва от това двусмислие в закона, като събира метаданни за „най-малко стотици милиони“ „случайни“ цели от целия свят. АНС използва аналитичен инструмент, известен като „CO-TRAVELER“, за да проследява хората, чиито движения се пресичат, и да открива скрити връзки с лицата, представляващи интерес.⁵

³ **FBI** taps cell phone mic as eavesdropping tool. By Declan McCullagh and Anne Broache. Staff Writers, CNET News, December 1, 2006.

⁴ **Zetter**, Kim. Threat Level Privacy, Crime and Security Online Feds 'Pinged' Sprint GPS Data 8 Million Times Over a Year. – In: *Wired Magazine: Threat Level*. Retrieved December 5, 2009.

⁵ **Gellman**, Barton. NSA tracking cellphone locations worldwide, Snowden documents show. – In: *The Washington Post*. Retrieved November 1, 2014.

Контролът на разговорите в помещения или на открито предполага използването на микрофони с последващ запис на информацията. Този запис винаги се прави тайно и без съгласието или знанието на субекта. Микрофоните могат да са по-малки от една монета и да са тайно, незабележимо носени или монтирани. Независимо от затихването на звуковите вълни, микрофонът може да осигури ясен запис дори когато той е достатъчно далеч от разговарящите. Технологиите за аудионаблюдение често се използват за допълване на други технологии, като например определяне на местоположението и видеонаблюдение, като предоставят информация за контекста и подробности за разговорите. Все по-често тези устройства са разположени в публични зони за целите на мониторинга. Те могат да бъдат използвани по този начин за предотвратяване на престъпления, обаче приложението им според доста автори е лишено от балансирано отчитане на правото на личен живот и на ефективността на технологията за постигане на желаната цел. Това поражда сериозни опасения в обществото и може да има възпиращ ефект върху свободата на изразяване.

Визуално наблюдение. Визуалното наблюдение се използва от правителствата за събиране на разузнавателни данни, предотвратяване или разследване на престъпления, защита на процеси, на лица, група лица или обект. То се използва и от престъпни организации за планиране и извършване на престъпления, като грабежи и отвлечения, от страна на бизнеса – за събиране на разузнавателна информация за конкуренти, а така също и от частни детективи. Може да се изпълнява с помощта на хора, но най-често чрез телевизионни системи за наблюдение и документиране на събитията.

Визуалното наблюдение се използва за наблюдение на помещения (частни или обществени), на открити площи (в обекти или населени места). При наблюдение на помещение камерите са камуфлирани в някакъв предмет в него и сигналът се предава по кабел или чрез радиосигнал. През последните години създаването на т.нар. „затворени телевизионни системи“ (Closed Circuit Television – CCTV) особено в градовете добива все по-широки размери. Те се наричат „затворени“, тъй като получаваната чрез тях информация не е за обществено ползване, а може да се ползва само от правоохранителните органи или от охранителните структури. Във всички случаи една от съществените им части са камерите за видеонаблюдение.

Камерите за наблюдение се използват за наблюдение на дадена зона (област). Те най-често са свързани със записващо устройство или IP мрежа и могат да бъдат наблюдавани от охраната на обекта или от полицейски служител. Камерите и апаратурите за запис бяха сравнително скъпи и изискваха в миналото човешки персонал да следи видеоинформацията. Днес анализът на кадрите е улеснен от автоматизиран софтуер, който организира цифровите видеозаписи в база данни с възможност за търсене и от софтуер за видеоанализ. Количеството на записаните кадри също се намалява драстично от т.нар. „сензори за движение“, които позволяват да се прави запис само когато се установи движение в наблюдаваната зона. За по-елементарни системи камерите за наблюдение са прости и евтини и могат да бъдат използвани в системите за домашна охрана и малки системи за ежедневно наблюдение.

В САЩ Министерството на вътрешната сигурност предоставя милиарди долари годишно безвъзмездни средства за национална сигурност на местни, държавни и федерални агенции за инсталиране на модерно оборудване за видеонаблюдение. Например град Чикаго, Илинойс, е използвал субсидия за вътрешна сигурност от 5,1 млн. долара, за да инсталира допълнително 250 камери за наблюдение към съществуващата мрежа от над 2000 камери и да ги свърже с централизиран мониторингов център. Говорейки още през 2009 г., кметът на Чикаго Ричард Далей обявява, че Чикаго ще разполага с камера за наблюдение на всеки уличен ъгъл до 2016 г. Но това изглежда твърде скромна цел в сравнение с плановете на Китай.

Като част от проекта „Златен щит“ (Golden Shield Project) на Китай няколко американски корпорации, включително IBM, General Electric и Honeywell, работят в тясно сътрудничество с китайското правителство, за да инсталират милиони камери за наблюдение в цял Китай заедно с усъвършенствани видеоанализи и софтуер за разпознаване на лица, да идентифицират и проследяват хората навсякъде, където отиват. Те ще бъдат свързани с централизирана база данни и станция за мониторинг, която след завършване на проекта ще съдържа снимка на лицето на всеки човек в Китай – на над 1,3 млрд. души.⁶ Лин Джианг Хуай (Lin Jiang Huai) – ръководител на китайския офис „Технологии за информационна

⁶ Klein, Naomi. China's All-Seeing Eye. Rolling Stone. Retrieved March 20, 2009.

сигурност“ (който отговаря за проекта), е кредитирал подобни системи за наблюдение в САЩ и Великобритания като благодарност за това, че те подпомагат неговата работа по проекта „Златен щит“.

Правителствата най-често първоначално твърдят, че камерите са предназначени да бъдат използвани за контрол на трафика, но много от тях в крайна сметка ги използват за общо наблюдение. Например във Вашингтон имаше 5000 „камери за трафик“, а след като всички са били монтирани на местата си, обединили всички заедно в една система и след това предоставили достъп към нея на столичния полицейски участък, за да могат да изпълняват „денонощен мониторинг“ (day-to-day monitoring).⁷

Разработването на централизираните мрежи от камери за видеонаблюдение, които наблюдават обществени места, свързани с компютърни бази данни със снимки и системи за идентифициране на хората (биометрични данни), дават възможност да се проследяват движенията на хората в целия град и да идентифицират с кого са били.^{8,9}

Авиационното наблюдение е извършване на наблюдение, обикновено визуално изображение или видео, от въздушно транспортно средство, като безпилотен летателен апарат (БПЛА), хеликоптер или шпионски самолет. Военните авиационни средства за наблюдение са известни много отдавна. Естествено, че подобни средства могат да се използват и при задачи от значение за националната сигурност и охрана на обществения ред. Но тук ще обърнем внимание на някои по-нови технологии.

Технологията за цифрови изображения, миниатюрните компютри и много други технологични постижения през последните две десетилетия допринесоха за бързия напредък на хардуера за наблюдение от въздуха, като например миниатюрните въздушните апарати, инфрачервената светлина и изображенията с висока разделителна способност, способни да идентифицират обекти на изключително големи разстояния. Например MQ-9 Reaper¹⁰ – американски самолет, използван и за вътрешни операции от Минис-

⁷ **WIKILEAKS:** Surveillance Cameras Around The Country Are Being Used In A Huge Spy Network. 2016-10-05.

⁸ **EPIC** Video Surveillance Information Page. EPIC. March 13, 2009.

⁹ **Hedgecock**, Sarah. TrapWire: The Less-Than-Advertised System To Spy On Americans. The Daily Beast. 2012-09-13.

¹⁰ **Boyd**, Ryan. MQ-9 Reaper. Retrieved 2016-10-05.

терството на вътрешната сигурност, носи камери, които са в състояние да идентифицират обект с размери на картонена кутия мляко, летейки на надморска височина 60 000 фута (над 18 000 м), и има инфрачервени устройства, които могат да открият топлината на човешкото тяло на разстояния до 60 км.¹¹

Министерството на вътрешната сигурност на Съединените щати е в процес на тестване на БПЛА за патрулиране на небето над Съединените щати за целите на защитата на критичната инфраструктура, граничния патрул, „транзитния мониторинг“ и общото наблюдение на населението на САЩ.¹² БПЛА се използват и в операции на екипите на SWAT (Special Weapons And Tactics).¹³

Проследяващо наблюдение. Проследяващото наблюдение се различава от визуалното по това, че се проследява маршрутът на движение на човек, кола, предмет, без те да са в зоната на пряката видимост, или се отчита преминаването им през определени контролни пунктове. Много често в последните случаи това се използва в системите за контрол на достъп. Методите на извършване на проследяващо наблюдение са много и почиват на използването на различни физически принципи.

Устройството за GPS проследяване е устройство, което обикновено се носи от движещо се превозно средство или човек и което използва глобалната система за позициониране, за да определя и проследява периодично точното местоположение и оттам това на носителя. Записаните данни за местоположението могат да се съхраняват в структурата, която извършва проследяване, или да се

¹¹ **Friedersdorf**, Conor. The Rapid Rise of Federal Surveillance Drones Over America. Retrieved 2016-10-05.

¹² **McCullagh**, Declan. Drone aircraft may prowl U.S. skies. – In: *CNet News*. Retrieved March 14, 2009.

¹³ В Съединените щати екипът на SWAT (Специални оръжия и тактики) е правоохранителна единица, която използва специализирано или военно оборудване и тактики. Първоначално са създадени през 60-те години на XX век, за да се справят с контрола на бунтовете или с въоръжени конфронтации с престъпници. Броят и употребата на екипите на SWAT се увеличават през 80-те и 90-те години, по време на акциите срещу наркотиците, а по-късно, след нападенията от 11 септември – в борбата с тероризма. В САЩ от 2005 г. насам екипите на SWAT са разгръщани 50 000 пъти всяка година, в почти 80 % от случаите за да обслужват заповеди за разследване, най-често за наркотици. Екипите на SWAT са все по-добре оборудвани с военни хардуерни устройства и са обучени да противодействат срещу заплахи от тероризъм, за контрол на тълпата и в ситуации, извън възможностите на обикновеното правоприлагане, считани за „високорискови“.

предават в централна база данни или компютър, свързан с интернет, като се използва мобилен (GPRS или SMS) радио- или сателитен модем, вграден в устройството. Това позволява местоположението на обекта да се показва на фона на картата в реално време или при по-късен анализ на маршрута, като се използва софтуер за проследяване на GPS. Софтуерът за проследяване на данни е налице за смартфони с възможности за GPS.¹⁴

Мобилните телефони също често се използват за събиране на геолокационни данни. Географското разположение на мобилния телефон (и по този начин на лицето, което го носи) може лесно да се определи (независимо дали телефонът се използва или не), като може да се използва твърде различна техника, за да се изчислят например разликите във времето за преминаване на сигнала от мобилния телефон към всяка от няколкото базови станции в близост до собственика на телефона.^{15,16} През 2013 г. от 321 545 заявки за правоприлагане, направени от Verizon, 54 200 от тези искания са били за информация за „съдържание“ или „местоположение“, т.е. не само данни за клетъчни телефонни номера или IP адреси.¹⁷ Информацията за съдържанието е включвала действителния текст на съобщенията, имейлите и подслушването на гласово съдържание или съобщения в реално време.

Обозначаването с радиочестотна идентификация (на англ. ез. RFID – Radio-Frequency IDentification) е използването на много малки електронни устройства (наричани „RFID тагове“), които се прилагат или се включват в предмет, животно или човек с цел идентифициране и проследяване чрез използване на радиовълни. Маркерите могат да бъдат прочетени от няколко метра разстояние. Те са изключително малки, така че могат да бъдат вложени в много видове ежедневни предмети и да бъдат използвани за проследяване и идентифициране на тези обекти за различни цели.

Един пример. Verichip е RFID устройство, произведено от фирмата Applied Digital Solutions (ADS). Verichip е малко по-голям от зърно ориз и може да се имплантира под кожата. Чипът е обвит в стъкло и съхранява VeriChip Subscriber Number, който скенерът

¹⁴ GPS Cycle Computer v3. Axivo Inc. 22 April 2014.

¹⁵ **Tracking** a suspect by mobile phone. – In: *BBC News*. March 14, 2009.

¹⁶ **Miller**, Joshua. Cell Phone Tracking Can Locate Terrorists – But Only Where It's Legal. – In: *FOX News*. March 14, 2009.

¹⁷ **Kappeler**, Victor. Forget the NSA: Police May be a Greater Threat to Privacy.

използва за достъп до личната ви информация чрез интернет от базата данни на Verichip Inc. „Global VeriChip Subscriber Registry“. В Мексико например 160 работници в канцеларията на главния прокурор са били задължени да вкарат чип за проверка на самоличността и контрол на достъпа.¹⁸

Биометричното наблюдение е технология, която измерва и анализира физическите и/или поведенческите характеристики на човека за удостоверяване, разпознаване или скрининг.¹⁹ Примерите за физически характеристики включват пръстови отпечатъци, ДНК и модели на лицето. Примери за предимно поведенчески характеристики включват движението (начина на ходене на човек) или гласа (начина на изразяване, бързината на говорене и т.н.).

Разпознаването на лицето е използването на уникалната конфигурация на лицевите черти на лицето, за да ги идентифицира точно, обикновено от видеонаблюдение. В много държави по света се финансират сериозни изследвания в областта на системите за разпознаване на лица. Службата за технологична обработка на информацията (Information Processing Technology Office) в САЩ например изпълни програма, позната като „идентификация на човек на разстояние“, чрез която разработи технологии, които са способни да идентифицират хора на разстояние до 500 фута (150 м) по техните характеристики на лицето.

Друга форма на поведенчески биометрични данни, основаваща се на ефективни изчисления, включва компютрите, които разпознават емоционалното състояние на човека въз основа на анализ на израженията на лицето: колко бързо говорят, тон и стъпка на гласа, поза и други поведенчески черти. Това може да се използва например, за да се види дали поведението на дадено лице е подозрително.²⁰

¹⁸ **Gardener**, W. David (July 15, 2004). RFID Chips Implanted In Mexican Law-Enforcement Workers. Information Week. March 17, 2009.

¹⁹ Скрининг (от англ. ез. *screening* – *пресяване, селектиране*) е систематичен изследователски метод, чиято цел е извършване на предварителен подбор чрез най-общо класифициране в предварително избрана област за изследване (проби или личности). Предварителният подбор или разслояването на извадката служи за намиране на обектите, които са носители на определени признаци и по-късно ще бъдат подложени на специално изследване.

²⁰ **Vlahos**, James. Surveillance Society: New High-Tech Cameras Are Watching You. – In: *Popular Mechanics*, March 14, 2009.

Перспективно направление е и профилирането и съхранението на данните от ДНК. ФБР изразходва 1 млрд. долара за изграждането на нова биометрична база данни, която ще съхранява ДНК, данни за разпознаване на лицето, данни за ириса или ретината на очите, отпечатъци от пръсти, отпечатъци от дланите и други биометрични данни за хората, живеещи в Съединените щати. Компютрите, които управляват базата данни, се намират в подземно помещение с размери около две американски футболни игрища.²¹

По-голямата част от компютърното наблюдение включва мониторинг на данни и трафик в интернет. В Съединените щати например съгласно Закона за съобщителната помощ на правоохранителните органи (Communications Assistance For Law Enforcement Act – CALEA) всички телефонни разговори и широколентов интернет трафик (имейли, уебтрафик, мигновени съобщения и т.н.) трябва да бъдат достъпни за безпрепятствен мониторинг в реално време от федералните правоприлагащи органи и агенции.²²

В интернет има твърде много данни, за да могат хора да преровят ръчно всичко. Следователно автоматизираните системи за интернет наблюдение пресяват огромното количество трафик от интернет, за да идентифицират и докладват на анализаторите за трафика, какво се смята за интересно или подозрително. Този процес се регулира чрез насочване към определени „задействащи“ думи или фрази, посещаване на определени видове уебсайтове или комуникация чрез електронна поща или онлайн чат с подозрителни лица или групи.²³ Милиарди долари годишно се изразходват от агенции като АНС, ФБР и вече липсващата Служба за оценка на информацията (Information Awareness Office) за разработване, закупуване, внедряване и експлоатация на системи като Carnivore, NarusInsight и ECHELON, за да осъществяват прихващане и анализ на всички тези данни и да извличат само информацията, полезна за правоприлагащите и разузнавателните служби.²⁴

²¹ **Nakashima**, Ellen. FBI Prepares Vast Database Of Biometrics: \$1 Billion Project to Include Images of Irises and Faces.– In: *Washington Post*, pp. A01, May 6, 2009.

²² **CALEA** Archive – Electronic Frontier Foundation. *Electronic Frontier Foundation* (website). March 14, 2009.

²³ **Hill**, Michael. Government funds chat room surveillance research. – In: *USA Today*, Associated Press, March 19, 2009.

²⁴ **McCullagh**, Declan. FBI turns to broad new wiretap method.– In: *ZDNet News*, September 26, 2014.

Компютрите могат да бъдат и са цел за наблюдение. Ако някой може да инсталира софтуер от типа на Magic Lantern и CIPAV на ФБР, той лесно може да получи неоторизиран достъп до тези данни. Такъв софтуер може да бъде инсталиран физически или дистанционно. Друга форма на компютърно наблюдение, известно като „Van Eck phreaking“²⁵, обхваща четене на електромагнитни излъчвания от компютърни устройства, за да извлича данни от тях на разстояния стотици метри.²⁶ АНС поддържа база данни, наречена „Pinwale“, която съхранява и индексира голям брой имейли както на американски граждани, така и на чужденци. Освен това АНС изпълнява програма, известна като „PRISM“, която е система за извличане на данни, даваща на правителството на Съединените щати директен достъп до информация от технологични компании. Чрез достъп до тази информация правителството може да получи историята на търсене, имейли, съхранявана информация, чат на живо, прехвърляне на файлове и др.

Извличането на данни от мрежите се базира на прилагането на статистически техники и програмни алгоритми, за да се открият преди това незабележими взаимоотношения в данните. Профилирането на данни в този контекст е процес на събиране на информация за конкретен индивид или група, за да се генерира профил – това е картина на техните модели и поведение. Профилирането на данни може да бъде изключително мощен инструмент за анализ на психологическата и социалната мрежа.

Икономически трансакции (като например покупки с кредитни карти) и социални трансакции (като телефонни обаждания и имейли) в съвременното общество създават големи количества съхранявани данни и записи. Днес много от тези записи са електронни, което води до създаването на т.нар. „електронна пътека“.

²⁵ Van Eck phreaking е форма на подслушване, при която се използва специално оборудване за събиране на страничните радиочестотни електромагнитни излъчвания от електронни устройства, които са свързани със скрити сигнали или данни с цел да се пресъздадат тези сигнали или данни, за да се шпионира електронното устройство. Излъчванията от страничните радиочестотни ленти съществуват и с подходящото оборудване могат да бъдат заснети от клавиатури, компютърни дисплеи, принтери и други електронни устройства. Носи името на холандски инженер, открил метода и направил демонстрации пред журналисти.

²⁶ **Van Eck**, Wim. (1985). Electromagnetic Radiation from Video Display Units: An Eavesdropping Risk? (PDF). – In: *Computers & Security*, 4 (4): 269 – 286. doi:10.1016/0167-4048(85)90046-X.

Всяко използване на банкова машина, плащане с кредитна карта, използване на телефонна карта, обаждане от дома, проверка на библиотека, наето видео или друга завършена записана трансакция генерира електронен запис. Обществените записи, като раждание, съд, данъци и други документи, все повече се цифровизират и се предоставят онлайн. Електронното водене на данни прави данните лесно събиращими, съхранявани и достъпни, така че е възможно обемно и ефективно събиране и анализ при значително по-ниски разходи.

Друга обща форма на наблюдение е и създаването на карти на социалните мрежи, базирани на данни от сайтове за социални контакти, като Facebook, MySpace, Twitter, както и от информация за анализ на трафика от записи на телефонни обаждания и др. След това тези „карти“ на социалната мрежа се анализират, за да предоставят полезна информация, като лични интереси, приятелства и връзки, желания, убеждения, мисли и дейности.²⁷

Литература

1. **CALEA**: The Perils of Wiretapping the Internet. *Electronic Frontier Foundation* (website). Retrieved March 14, 2009.

2. **Zetter**, Kim. Threat Level Privacy, Crime and Security Online Feds 'Pinged' Sprint GPS Data 8 Million Times Over a Year. – In: *Wired Magazine*: Threat Level. Retrieved December 5, 2009.

3. **Gellman**, Barton. NSA tracking cellphone locations worldwide, Snowden documents show. – In: *The Washington Post*. Retrieved November 1, 2014.

4. **Friedersdorf**, Conor. The Rapid Rise of Federal Surveillance Drones Over America.

5. **Nakashima**, Ellen. FBI Prepares Vast Database Of Biometrics: \$1 Billion Project to Include Images of Irises and Faces.– In: *Washington Post*, pp. A01, May 6, 2009.

²⁷ **Ethier**, Jason. Current Research in Social Network Theory. Northeastern University College of Computer and Information Science. Archived from the original on February 26, 2015. Retrieved March 15, 2009.

КОНТРАРАЗУЗНАВАТЕЛНА ОПЕРАЦИЯ ПО ДЕЗИНФОРМИРАНЕ

*Павел НИКОЛОВ**

The article examines the mechanisms for the implementation of one of the main methods in the counter-intelligence activity, which aims to create favorable conditions for successfully countering the intelligence approaches of foreign special services. The essence of the disinformation, the particularities of the operations of this kind by the counter-intelligence services, as well as the specific tasks, which are solved in the process of their defense against the national security, are clarified.

СЪЩНОСТ НА ДЕЗИНФОРМИРАНЕТО

Понятието „дезинформация“ има латински произход и означава „лъжливо осведомяване с цел заблуда“. В този смисъл трябва да се разбира, че се касае за нарочно разпространени лъжливи, изопачени или видоизменени сведения, за да се създаде лъжлива представа у лицата, които ги използват, т.е. те да се въведат в съзнателно заблуждение.¹

Дезинформацията е известна като метод на въвеждане на противника в заблуждение от дълбока древност. В настоящата практика тя се явява един от основните методи на активна дейност и се прилага широко от различните разузнавателни и контраразузнавателни служби. Това е присъщ метод и за българските служби за сигурност, които го използват в своята оперативна работа за въвеждане на противника в заблуждение. Възможностите

* Авторът е доцент, доктор, Катедра СГК, Академия на МВР – София.

¹ **Николов, П.** Разузнавателни способности на контраразузнаването. София, 2017.

за неговото прилагане се определят от стремежа на чуждите служби постоянно да придобиват нова и съществена информация.²

Дезинформацията представлява несъответстващи на действителността данни, специално подготвени за въвеждане на някого в заблуждение. От своя страна процесът на въвеждането му в заблуждение представлява сложна и високоорганизирана дейност, която освен предоставянето на посочените данни, включва и провеждане на система от други мероприятия, целящи потвърждаването на лъжливата информация и осигуряване на нейното безпрепятствено придвижване. Самата дейност на съставянето на несъответстващи сведения и данни, тяхното предоставяне на противника и контрола по въздействието върху него в технологичен аспект може да бъде разглеждан като сложна форма на дейност – контраразузнавателна операция по дезинформация. По този начин тя може да бъде определена като сложен комплекс от контраразузнавателни действия и мероприятия с единен замисъл, осъществявани единно и централизирано от специалните служби или техни звена и насочени към подготовка, изработване и структуриране на сведения, несъответстващи на действителността, които се предоставят на противника с цел той да изгради такива представи, въз основа на които вземаните от него решения и предприемани действия да бъдат в изгода на нашата страна.

Самият процес на довеждане на дезинформацията до знанието на противника се разглежда като дезинформиране.³

Най-важното обстоятелство, което определя същността на контраразузнавателната операция по дезинформиране, е целта, която се преследва при подготовката и предаването на дезинформацията – да бъде въведен противникът в конкретно заблуждение и да се въздейства върху него по определен начин, като го ориентира към вземане на решения, изгодни за инициатора на дезинформирането и неизгодни за изпълнителя.

С помощта на операциите по дезинформиране могат да се решават и някои специфични задачи. Това касае случаите, когато дезинформирането се явява скрито въздействие върху противника и осигурява благоприятни условия за провеждане на други оперативни действия или мероприятия.

² Христов, В. Противодействие на чуждо разузнаване. Част първа. Варна, 2012.

³ Николов, П. Цит. съч.

ЗАДАЧИ, РЕШАВАНИ В ХОДА НА ОПЕРАЦИЯТА ПО ДЕЗИНФОРМИРАНЕ

В зависимост от насоките на провеждане на конкретната операция и крайната цел, която тя преследва, могат да бъдат решавани задачи от три основни групи:

Първа група са задачите, преследващи определени сведения, факти и данни да бъдат скрити от противника, а именно:

- действителната насоченост на дейността на службите за сигурност, количеството и капацитетът на силите и средствата, които те използват;

- източниците на информация за посегателската дейност на противника, които използват специалните служби;

- характерът и възможностите на използваните оперативни сили и средства в противодействието на посегателската дейност на противника.

Втората група задачи са насочени към създаване на изкуствени ситуации, както следва:

- за подбуждане на разработваните или други лица към действия, способстващи за решаването на конкретни оперативни задачи;

- за провеждане на оперативни експерименти по разкриване на намеренията на проверяваните или разработвани лица или по проверка на агенти, подозирани в измама или двуличиe.

Трета група задачи, които са насочени да внесат дезориентация в противника по отношение на:

- действителния характер на дейността на обектите, интересувачи противника;

- обстановката, в която противникът смята да осъществи своя замисъл.

В зависимост от същността и мащабите на самата операция могат да бъдат решавани и задачи от стратегическо или тактическо значение. Тези, които касаят стратегическите интереси, са свързани с изработването и предоставянето на такава дезинформация, която да способства за решаването на общодържавни задачи и е насочена към въвеждане на противника в заблуждение по отношение на основните въпроси на политиката, военно-икономическото положение, научно-техническите постижения или международните отношения на Република България с трети държави. Освен тези стратегически задачи службите за сигурност могат да решават и

специфични задачи от стратегически характер чрез операциите по дезинформация.⁴ Към тях се отнасят:

- Проваляне и разобличаване на плановете и замислите на чужди специални служби, организации и лица, насочени срещу страната ни.

- Дезинформиране на противника по въпросите за използване от службите за сигурност на различни средства в контраразузнавателната дейност и начините на тяхното прилагане при воденето на оперативни разработки.

- Пораждане на съмнения в правилността на разузнавателните сведения, получени от противника по-рано, както и в достоверността на използваните от него източници.

- Запазване на секретите, тайните и защита на класифицираната информация в страната.

- Убеждаване на противника в неефективността на използваните средства и начините на извършване на посегателска дейност срещу Република България.

- Засилване на противоречията между отделни служби на противника.

В хода на контраразузнавателните операции по дезинформиране често се налага да се решават и специфични задачи **на тактическо ниво** за:

- разкриване, предотвратяване и пресичане на конкретна посегателска дейност;

- осигуряване на запазването на държавната и военната тайна, както и за защита на класифицираната информация в мащабите на отделни организации и институции, предприятия или войскове подразделения;

- скриване на своите източници за получаване на информация и разкриване на тези на противника;

- проверка на свои секретни сътрудници;

- изработване на легендите за прикритие на сътрудници на службите за сигурност;

- изработване на легендите за прикритие на явочни и секретни квартири;

⁴ Трифонов, Т., В. Христов. Теория и технология на контраразузнаването. Варна, 2012.

- компрометиране и разобличаване на разузнавачи и агенти на противника.

ИЗИСКВАНИЯ КЪМ ПОДГОТОВКАТА НА ДЕЗИНФОРМАЦИЯ И ИЗГРАЖДАНЕ НА ОСНОВИ ЗА ДЕЗИНФОРМИРАНЕТО

В процеса на контраразузнавателната операция по дезинформация специалните служби се стремят да изменят напълно или частично някакви данни за елементите на оперативната обстановка, които противникът получава и на основата на които се налага той да взема решения. По този начин се изменя съотношението между истината и лъжата, изменя се съдържанието на предаваните на противника сведения както в количествено, така и в качествено отношение. По този начин се създава база или основа за въвеждане на противника в заблуждение.

Основните способи, които се използват за подготовка на дезинформация, са изфабрикуване, изиграване, дезинформация от противното.⁵

Способът на подготовка на дезинформация, при който действителните данни се изменят напълно, се обозначава като „изфабрикуване“. Удачно е той да бъде прилаган в случаите, когато противникът не разполага с време или няма възможност за проверка на получените сведения и по силата на създалите се обстоятелства е принуден да използва информацията такава, каквато я е получил.⁶ Този способ може да бъде прилаган и в случаите, когато предаваните на противника сведения и данни напълно или частично съвпадат или са близки до неговите възгледи за параметрите на оперативната обстановка в настоящия момент.

Често обаче в практиката данните, които се предават на противника, не могат напълно да бъдат „изфабрикувани“. В такива случаи към тази информация се включва и известна част от сведения и данни, които съответстват на действителността. Такъв способ за подготовка на дезинформация е прието да обозначаваме като „изиграване“. Той се прилага обикновено в случаите, когато трябва да се отвлече вниманието на противника от това, което не

⁵ Пак там.

⁶ **Асенов, Б., П. Кипров.** Контраразузнаването. София, 2005.

трябва да стане негово достояние, или да се осъществи замяна на това, към което той се стреми.⁷

Последният способ, който се използва, се обозначава като „дезинформация от противното“ и се изразява в следното: предават се на противника сведения, които са изготвени въз основата на почти достоверни данни по интересуващите го въпроси, като се разчита, че при оценката на получената информация той ще възприеме за лъжлива, невярна и специално изфабрикувана от службите за сигурност с цел да бъде въведен в заблуждение. Основата на тази негова преценка се крие както в изчерпателността на получената информация, така и в източника, начина и лекотата на получаването ѝ. Този метод може да бъде приложен, ако е известно, че възгледите на противника за същността на дадено събитие рязко се различават от това, което му се съобщава за него. В този случай противникът ще оцени стигналите до него сведения като пълна дезинформация. Способът може да бъде приложен и в случай, че при оперативна игра с привличане на превербуван агент на противника последният е успял да съобщи на ръководещите го за това, че работи под диктовка на службите за сигурност. В този случай следващата почти достоверна информация, предавана от агента, ще се възприеме от разузнаването на противника като дезинформация. Въпреки тези предимства способът крие сериозни опасности от разшифровка на източниците, поради което се прилага сравнително рядко. Най-удачно е за осъществяването на подобни дезинформационни мероприятия да се използват агенти двойници, при условие че противникът смята тяхното двойничество за неразкрито от службите за сигурност. Понякога за тази цел могат да се използват и наши линии за връзка, които се контролират от противника и при които той е намерил начин за разкриване на съответните кодове и шифри.

В практиката могат да се посочат три групи основи за въвеждане на противника в заблуждение:

1. На противника се съобщават лъжливи, не напълно достоверни или непълни сведения за характера или съдържанието на събитието и за обстоятелствата, при които е настъпило, за неговото качество и пътищата за развитие. Тук се залага на преувеличението, прекомерното намаляване, предаването на фактически дан-

⁷ Асенов, Б. Теория на разузнаването и контрразузнаването. София, 2012.

ни за събитието или за това, което никога не се е случвало. Може да се измени качеството на самото събитие или да се предвидят варианти по обстоятелствата около неговото извършване. Възможно е и един елемент да се замени с друг и всички отнасящи се до първия обстоятелства да се пренесат върху втория.

При необходимост да се внесе съмнение в достоверността или ценността на получената от противника информация усилията се насочват към стремеж или за опорочаване на източника на информацията, или за показване на противниковите разузнавачи и агенти, че за посочения период от време е имало и друго подобно събитие, което няма никакво отношение към първото. Това дава основание на противника да смята, че източникът явно е сгрешил при оценката си за събитието.

2. В предаваните на противника сведения се изменят характеристиките за времето, през което са станали събитията. Може да се варира по отношение на това, че събитието е станало, ще стане, станало е по-рано или по-късно от действителното. Освен възможните варианти на изменение на времето на събитието трябва да се добави, че може да се варира и с такива елементи, като начало или край на някакво действие, което е елемент от събитието и за което ние искаме да дезинформираме противника.⁸

3. На противника се съобщават лъжливи и непълни сведения за мястото на събитието, за направлението на развиващите се действия, за техния предел и т.н. Ако събитието е станало или предстои да стане на определено място, ние посочваме друго място. Или обратно – събитието се е състояло на друго място, а ние посочваме, че е било тук.

Дезинформацията на подобна основа може да бъде осъществена само в случай, че на противника не е известно действителното място на събитието и наред с това той е напълно лишен от възможността да провери получената информация.

По отношение на подготовката на дезинформацията следва да се разглеждат и съответните форми на нейното изготвяне. Тя може да бъде в писмена или документална форма, когато сведенията са във вид на писмени документи, съобщения, справки, чертежи, схеми, обзори, договори, писма, статии и др. Тези документи или образци се изготвят специално или пък в наличните материа-

⁸ **Тарас**, А. Наръчник по разузнаване и сигурност. 2009.

ли се внасят дезинформационни изменения. Предпоставка за използването на тази форма е изискването истинските документи да не бъдат известни на противника.

Устната форма на дезинформация е характерна с това, че сведенията, подлежащи на предаване, се довеждат до противника чрез разговори под формата на изказвания, слухове, радиопредавания и др. В този случай няма материален носител на информацията, а оттам и не е налице необходимостта от неговото запазване. Демонстрационната форма, или наричаната още „показна“, се прилага с цел до знанието на противника да се доведат едни или други сведения, факти и елементи чрез тяхната демонстрация.

За постигане на най-добри резултати в процеса на контраразузнавателната операция по дезинформирание следва да се прилагат различните форми в тяхното съчетание, което да позволява един източник на информация да се припокрива от друг. Така се получава по-достоверно впечатление за същността на дезинформацията и е много трудно тя да бъде разкрита и изобличена.

Съответните форми на дезинформация се прилагат със съответстващите способности за привеждането ѝ до знанието на противника. Най-разнообразни са способите при използване на устната форма. Набелязаната информация ще прозвучи достоверно, ако се предава в помещения, оборудвани със средства за подслушване, при използване на линии за връзка, контролирани от противника, или използване на шифри, разкрити от него.

При използване на документалната форма за дезинформация съществуват разнообразни способности на нейното предаване на противника. Възможно е да бъдат „забравени“ специално подготвените документи на определени места, където ще бъдат открити и предадени на съответните органи, а това ще позволи да стигнат и до специалните служби на противника. Такива места са граничните зони, летищата, превозните средства и др. Възможно е документите да се „загубят“ със същата цел или при преместване да бъдат оставени в частично унищожен вид. В практиката се прилага понякога и публикуване в средствата за масово осведомяване на фалшифицирани документи. Предоставят се различни възможности на разузнавачи или агенти на противника „случайно“ да се запознаят със съдържанието на някакъв оставен или забравен документ. Службите за сигурност могат да създават условия за вземане от противника на документи, които уж представляват доклади, из-

готвени от негови сътрудници. Подобни способности се прилагат най-често при извършването на тайникови операции.

При използване на демонстрационната форма също се прибягва до различни способности. Например може да се демонстрира пред субекта повикване на някой от неговите съучастници в службите за сигурност или в поделение на МВР, като по този начин у него се порооди съмнение за надеждността на лицето. Чрез демонстрирането на определени предмети или тяхното появяване в средствата за масово осведомяване също може да се въведе противникът в заблуждение. Тази форма е много успешно използвана при провеждането на маскировъчни мероприятия. При тях маскировъчните действия се осъществяват открито, а се скрива само тяхното действително предназначение.⁹

Освен формите и способите на придвижване на дезинформацията следва да бъдат разгледани и средствата, чрез които това се осъществява. Най-често за тази цел се използват т.нар. „негласни средства“, към които се отнасят главно агентурата и разкритите от службите за сигурност канали за връзка на противника. След като разкрият тези възможности на противника, контраразузнавателните служби снабдяват разузнавачите или агентите му със специално подготвена дезинформация. Ако са разкрити линиите за връзка с противника или неговите технически средства, които участват в предаването на информацията, то те също се използват за довеждане до знание на дезинформацията. Основно негласно средство, използвано от службите за внедряване на дезинформация, се явяват агентите. Възможно е да се използва агентурата на противника, при положение че са прихванати каналите за връзка на противниковите разузнавания и е установен контрол над тях. Възможни са няколко варианта по отношение на тяхното използване:

- Използване на разкрити агенти на противника „на тъмно“. При тази ситуация не е целесъобразно да се предприемат открити действия спрямо разкрития агент, а да се организира система от мероприятия, която да позволява осъществяването на негласен контрол върху него и неговата дейност. По този начин, чрез агента, може да се снабдява противникът „на тъмно“ със „значими“ за него разузнавателни сведения, специално подготвени от службите за сигурност. Такъв агент, не подозирайки, че се намира в ползрени-

⁹ Христов, В. Цит. съч. Част първа.

ето на българското контраразузнаване, ще се държи напълно естествено, което предполага и по-голямата вероятност за разузнавателните органи да не го подозират в двойна игра и да не поставят под съмнение качеството на доставената от него информация.¹⁰

- Използването на агенти двойници и провербуване на агенти на противника. Агентите двойници са най-успешни при използването им в операции по дезинформация. Задължително условие за успеха на тяхното използване е гаранцията, че за тяхната двойна игра службите за сигурност „не подозират“. Разузнаването на противника трябва да бъде уверено в това, че агентът не е разкрит, и тогава успехът от неговото използване е сигурен. Службите за сигурност, работейки с такъв агент, външно проявяват към него пълно доверие, а с даваните задачи – указание за тяхното изпълнение, дезориентират противниковото разузнаване за кръга от интересите си и за методите си на работа. Аналогичен е случаят при използването на агенти на противника, които са разкрити от службите за сигурност и в резултат на това – провербувани от българското контраразузнаване. Създавайки впечатление за успешно изпълнение от такива агенти на поставените им задачи, службите за сигурност внедряват чрез тях дезинформационни сведения.

- Използване на специално подставени агенти. Много често при провеждането на операции по агентурно проникване в средите на противника чрез подстава е необходимо и придвижване на дезинформационни материали с цел те да заинтересуват противниковото разузнаване. Чрез тези материали подставата демонстрира своите възможности. Ако операцията е успешна и агентът бъде вербуван от противника, той започва да изпълнява неговите задачи, да завоюва доверието му и да укрепва позициите си. За улесняване на тези действия контраразузнаването подготвя дезинформационни материали, които чрез него се придвижват към противника. Формално такъв специално подставен агент се превръща в агент двойник, но всъщност действа по наши указания.¹¹

- Разкриване на средствата, използвани от противника за връзка със своите агенти. Много често в хода на контраразузнавателната операция по техническо проникване се отдава възможност за овладяване на шифрите и кодовете на противника, технически-

¹⁰ Асенов, Б., П. Кипров. Цит. съч.

¹¹ Трифонов, Т., В. Христов. Цит. съч.

те средства за връзка и условията за нейното осъществяване. Това е благоприятна предпоставка линията за връзка на противника да се използва за придвижване на дезинформация. При такава ситуация службите за сигурност могат да контролират, от една страна, протичащите по линията за връзка съобщения на агентите към центъра и задачите на центъра към действащата агентура, и от друга страна, да изпращат по разкритите канали за връзка дезинформационни материали от името на агентите на противника или да предават на последните лъжливи указания, които все едно идват от техните ръководители. Най-ефективното решение на въпроса с прихващане на канала за връзка на противника е чрез вербуване на агента, който осъществява тази връзка с разузнавателния център. За внедряване на дезинформация могат да бъдат използвани тайниците на противника, а също така и притежателите на пощенски кутии.

Литература

1. **Асенов**, Б. Теория на разузнаването и контраразузнаването. София, 2012.
2. **Асенов**, Б., П. Кипров. Контраразузнаването. София, 2005.
3. **Лазаров**, В. Разузнаване с хора (HUMINT). София, 2009.
4. **Николов**, П. Разузнавателни способности на контраразузнаването. София, 2017.
5. **Полмар**, Н., Т. Алън. Енциклопедия на шпионажа. 2001.
6. **Тарас**, А. Наръчник по разузнаване и сигурност. 2009.
7. **Трифонов**, Т., В. Христов. Теория и технология на контраразузнаването. Варна, 2012.
8. **Христов**, В., И. Савов. Управление и функциониране на службите за сигурност. 2017.
9. **Христов**, В. Противодействие на чуждо разузнаване. Част първа. Варна, 2012.
10. **Христов**, В. Противодействие на чуждо разузнаване. Част втора. Варна, 2012.

**ПРЕДСТАВЯНЕ НА НАУЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ
ЗА НАЙ-УСПЕШНИТЕ БЪЛГАРСКИ ПРЕМИЕРИ
(1879 – 2009 Г.)**

Научното изследване за най-успешните български премиери (1879 – 2009 г.) беше представено във Висшето училище по сигурност и икономика. Пред изпълнената аудитория ръководителят на проучването и

автор на книгата проф. Георги Янков разказа за първата по рода си класация на министър-председатели на България след Освобождението. „Това е първото по рода си изследване у нас, което продължи две години. Рейтинговата класация е извършена въз основа на 20 индикатора за оценка на качествата и постиженията на премиерите. Масщабното експертно изследване се основава на анкета с 56 учени (историчи, политолози, социолози, културолози и др.) – специалисти в различни направления на социалните науки“, заяви проф. Янков. Той уточни, че в проучването участват 31 академици и професори, 21 доценти и 4 доктори от водещите университети,

академии и институти в България – УНСС, СУ „Св. Климент Охридски“, Българска академия на науките, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, ЮЗУ „Неофит Рилски“, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ и др.

Първото място в подреждането заема Стефан Стамболов, следват Петко Каравелов, Константин Стоилов, Александър Малинов, Андрей Ляпчев. В дъното на класацията учените са поставили Гриша Филипов и Антон Югов. В публичното представяне във ВУСИ участие взе и акад. Георги Марков, който е научен консултант на проучването. „В народната памет остават премиерите, които са управлявали в тежки времена и които са построили нещо за хората, без да търсят лична облага. В историята не се остава с банка, предприятие или фирма под мишница. Също така българският народ помни твърдата ръка и страха – интелектуалците и умерените политици много не ги зачита“, заяви акад. Марков. Водещ на публичното представяне на резултатите от изследването във Висшето училище по сигурност и икономика беше ректорът на вуза – политологът проф. Георги Манолов, който подчерта, че със своята прецизност рейтинговата класация в цялата ни следосвобожденска политика разчупва както редица догми на прехода, така и множество лидерски митове в българската политическа история. Представянето на изследването премина при огромен интерес. Доказателство за това е и дълго продължилата дискусия, в която дейно участие взеха много студенти и преподаватели.

ПРОФ. Д-Р ГЕОРГИ ЯНКОВ

**НАЙ-УСПЕШНИТЕ БЪЛГАРСКИ
МИНИСТЪР-ПРЕДСЕДАТЕЛИ 1879 - 2009 Г.**

Представяне на 25 октомври (четвъртък) 2018 г., 11:00 ч.

ВИШЕ УЧИЛИЩЕ ПО СИГУРНОСТ И ИКОНОМИКА
(Голяма конферентна зала)

☎ 4004 Пловдив, бул. „Жуковско шосе“ 13
www.vusi.bg

БИВШИЯТ РЕКТОР НА ВУСИ ИЗБРАН ЗА АКАДЕМИК

Бившият ректор на ВУСИ и изявен учен чл.-кор. проф. д.с.н. Димитър Димитров беше избран за академик от Събранието на академиците на Българската академия на науките. Високата титла му е присъдена в областта „Обществени науки“ и е за научните му трудове в областта на теоретичните проблеми, свързани със: социологическото познание и професията на социолога; управлението и разрешаването на конфликти; воденето на успешни преговори; промените в развитието на демократичния процес в страната и извън нея; проблемите на социологията на труда и др. Проф. Димитров е ректор на ВУСИ в периода 2010 – 2016 г., а научноизследователските му постижения имат не само национално, но и международно значение.

Димитър Велков Димитров е роден на 18.10.1947 г. в с. Долистово, обл. Кюстендилска. Завършва ВИИ „Карл Маркс“, специалност „Политикономия“, профил „Социология“, през 1972 г. Владее френски, руски и английски език. Аспирант, свободен, научен сътрудник в Института по социология при БАН през периода 1975 – 1976 г. Има следните специализации: европейско университетско образование – Единен европейски университетски център, гр. Нанси, Франция, 1973 – 1974 г., и Институт за социологически изследвания, гр. Москва, Русия, 1977 г. Членува в следните международни и чуждестранни научни организации и академии: Международна социологическа асоциация (1984 г.); Международна социологическа асоциация на френскоговорещите социолози (AYSFLF)

(1987 г.); Международна организация „Евродир“, създадена в гр. Рен, Франция (1994 г.); Българска социологическа асоциация (БСА) (1980 г.) (зам.-председател на БСА (1990 – 1994 г.); Съюз на българските учени в България (2000 г.); Център за социологически и политически изследвания – Париж (2003 г.).

Проф. Димитров има съществен принос в укрепването и развитието на БАН, университетите и културните институции в България. Съветник е на председателя на БАН, 2013 – 2016 г.; председател на Съвета за социално сътрудничество в БАН, 2013 г.; главен координатор на Националната академична мрежа, 2013 – 2016 г.; ректор на Висше училище Колеж по икономика и администрация – Пловдив, 2010 г.; ректор на Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив, 2014 – 2016 г.; председател на Научния съвет на КИА, 2010 г. и на ВУСИ, 2015 – 2016 г.; и.д. директор на Института за изследване на обществата и знанието, БАН, 2010 г.; директор на Института по социология при БАН, 2008 – 2010 г.; ръководител на катедра „Публична администрация“ при СУ „Св. Кл. Охридски“, 2007 – 2008 г.; заместник-декан на Стопанския факултет, УНСС, 1992 – 1999 г.; директор на Центъра за социологически изследвания при Синдикалния институт (НИПП „Г. Димитров“), 1984 – 1996 г.; завеждащ-сектор „Методика и анализ на информацията от социологически изследвания“ в Центъра за социологически изследвания на младежта, 1972 – 1976 г.; член на Общото събрание на БАН, 2008 – 2010 г.; член на Научния съвет на ИС при БАН, 2008 – 2010 г.; член на Съвета на директорите на Институтите по обществени науки при БАН, 2009 – 2010 г.; ръководител на екипа от ИС при БАН, участвал в оценката на постоянните научни звена на БАН, 6. – 13.07.2009 г.

Проф. д.с.н. Димитър Димитров има солидно присъствие и членство в научни, консултативни и експертни съвети. Председател е на Научната комисия по обществени науки НК-12 при ВАК, 2006 – 2009 г.; член на Научната комисия НК-12 при ВАК, 2010 г.; член на СНС по социология, политология и наукознание към ПВАК, 2000 – 2005 г.; постоянен член на Комисията по социални и правни науки и национална сигурност при НАОА, 2006 – 2008 г.; член на Факултетния съвет на Философския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, 2002 – 2009 г.; член на Факултетния научен съвет на Общикономическия факултет на УНСС, 2000 – 2004 г.; ръководител на експертни групи в НАОА, 2006 – 2008 г.; член на Общото събрание на БАН, 2008 – 2010 г.; член на Научния съвет на Инсти-

тута по социология при БАН, 2008 – 2010 г.; член на Съвета за социално сътрудничество в БАН, 2010 г.; председател на ССС в БАН, 2013 – 2016 г.; член на Съвета на директорите на институтите от обществените науки, 2008 – 2010 г.; член на Съвета на ректорите на ВУ в България, 2010 – 2016 г.; председател на Консултативния съвет към НАМ от РАЦ, БАН, 2017 г.

В творческата биография на проф. Димитров ярко се откроява и участието му в редакционни колегии, както следва: гл. редактор на сп. „Социология“, 2009 – 2010 г.; гл. редактор на сп. „Социология и икономика“, 2011 – 2016 г.; член на редколегията на сп. „Панорама на труда“, от 2009 г. до сега; член на редколегията на електронното списание „Медиите на 21 век“, от 2011 г. до сега; член на редколегията на Информационен бюлетин на БАН, 2013 – 2016 г.; зам. гл. редактор на сп. „Политика и сигурност“, ВУСИ, от 2017 г. до сега.

Проф. д.с.н. Димитър Димитров е с дългогодишна и активна преподавателска дейност. Лектор е по управление на човешките ресурси във: СУ „Св. Климент Охридски“, 2000 – 2012 г.; УНСС, 2002 – 2005 г.; Висше училище Колеж по икономика и администрация – Пловдив, 2010 г.; Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив, от 2014 г. до сега. Преподавател по управление и разрешаване на конфликти във: СУ „Св. Климент Охридски“, 2002 – 2008 г.; Нов български университет, 2004 – 2005 г. Преподавател по административна конфликтология във ВСУ „Черноризец Храбър“, катедра „Администрация и управление“, 2009 – 2010 г. Лектор по икономическа социология, социология и социология на труда във: УНСС, 1990 – 2004 г.; КИА – Пловдив, 2010 – 2015 г.; ВУСИ – Пловдив, 2016 – 2017 г. Гост-професор по социология на труда (социология на промишлеността и предприемачеството) в Университета на гр. Клермон Феран, Франция, 1995 – 2000 г.

Проф. Димитров е носител на следните научни степени и звания: доктор хонорис кауза на ЮЗУ „Неофит Рилски“, 2015 г.; член-кореспондент на БАН, 2012 г.; професор в СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „Публична администрация“, 2002 г.; доктор на социологическите науки, ВАК, 2000 г.; старши научен сътрудник II степен, НИИПП „Г. Димитров“, 1984 г.; доцент в УНСС, 1990 – 2000 г.; научен сътрудник в БАН, 1975 г.; доктор по социология (к.ф.н.) в Института по социология при БАН, 1976 г.

Проф. Димитър Димитров е член на престижни международни научни организации: член на Международната социологи-

ческа асоциация, 1984 г.; член на ИК по социология на труда, избран на световен конгрес 1986 г., Делхи – Индия; Международна социологическа асоциация на френскоговорещите социолози (AYSFLF), 1987 г., избран за зам.-председател на Изследователския комитет по социология на самоуправлението, 1988 г.; съосновател и член на международна организация „Евродир“, гр. Рен, Франция, 1994 г., обединяваща учени и социални работници от Европа; Българска социологическа асоциация, 1980, 1990 – 1994 г., зам.-председател; Съюз на учените в България, член от 21.12.2000 г.

Проф. Димитров има научни публикации в специализирани списания и сборници – международни, чуждестранни и български – 11 в чужбина, 73 в България; монографии в чужбина и у нас – 13; участие с научни доклади на форуми в чужбина и у нас (пленарни и др.) – 9 в чужбина, 11 в национални научни форуми.

Проф. Димитър Димитров е носител на множество награди: „Мениджър човешки ресурси – 2011 г.“ (национален приз); Грамота, издадена от Медицинския университет – Плевен, за създаване на Регионален академичен център към БАН; Почетен диплом за присъдена академична длъжност „заслужил професор“ на ВУСИ, гр. Пловдив, 7.10.2017 г.; Юбилейна грамота на БАН за заслуги и принос в науката, София, 2017 г.; Поздравителен адрес от името на Събранието на академиците и член-кореспондентите на БАН по случай 70-годишния юбилей, 2017 г.; Поздравителен адрес от името на Съюза на учените в България по случай 70-годишния юбилей, 2017 г.

Акад. проф. д.с.н. Димитър Велков Димитров е високоерудирана личност, авторитетен преподавател и учен със запазено име в областта на социологическата наука. Той се откроява с професионалната си компетентност, като непрекъснато отдава знанията си за утвърждаването на академизма и просперитета на висшето образование. Акад. Димитров е изключителен учен и преподавател, доказал своето високо ниво на експертност и с огромен принос за развитието на науката.

Ръководството на Висшето училище по сигурност и икономика поздравява чл.-кор. проф. Димитър Димитров по случай избирането му за академик от Събранието на академиците на БАН и му пожелава да бъде все така отдаден на науката и целеустремен, да печели признание със стойностните си разработки, а постигнатото да му носи удовлетворение и радост, желае му най-сърдечно здраве, жизнени сили и творческа енергия!

**ЮБИЛЕЕН СБОРНИК
„АНТРОПОЛОГИЯ НА ИЗТОК ОТ РАЯ“**

„Антропология на изток от рая“ – това провокативно заглавие носи сборникът, посветен на 25 години от създаването на департамент „Антропология“ в Нов български университет и на 60-годишния юбилей на проф. д-р Пламен Бочков. Вероятно не е случаен фактът, че за 25-годишнината на първия в България университетски департамент по антропология бе публикуван юбилеен сборник с 25 създатели – учени, изследователи и преподаватели, с приноси както в създаването и институционализирането на антропологията като академична дисциплина в

България, така и в преподаването и изследването на проблеми в областта на антропологията. Този колективен труд разкрива дългогодишния труд, непрестанните усилия и личната ангажираност на авторите за утвърждаването и развитието на антропологията у нас.

Разглеждан в съдържателен аспект, юбилейният сборник запълва празнина в антропологичното познание у нас. Статиите в петте части на книгата са тематично обвързани и подбрани много умело, за което сърдечно поздравявам съставителите доц. Магдалена Елчинова и доц. Васил Гарнизов.

В първата част на сборника са включени статии, разкриващи, от една страна, създаването, обхвата, промените и развитието на департамент „Антропология“ в НБУ, а от друга – появата и развоя на съвременната антропология в България. По същество се очертава идентичността на българската антропология.

Статиите във втората част, озаглавена „Примери от преподаването“, акцентират върху основни тематични полета и проблеми, залегнали в обучението по антропология. Отделено е внимание, от една страна, на проблематиките на мита, митологическото мислене и митологията, а от друга – на различните подходи за изучаване и разбиране на етничността.

Научноизследователската дейност и изследователските търсения на изявени антрополози са представени в третата част на сборника. Статиите засягат проблеми като: социалната организация на обществата, проявяващи недоверие към държавата; семантиката и функционирането на метафората „набухване“ в мита, обряда, царската идеология и фолклора; етнографското писане за нестинарството; антропологично за пейзажа; храната и храненето на българите в социалистическия и постсоциалистическия период; колективните и социалните страхове; демографските процеси сред православните българи в Истанбул; труда на българските емигранти.

В следваща част, озаглавена „Интердисциплинарни диалози“, е поставен акцент върху изключително актуалния въпрос за взаимодействието на антропологията с други дисциплини. Заложените теми са в областта на: етноантропологията и интердисциплинарността; съвпаденията и различията между антропологията и социологията; символната арматура на модерните общества; предизвикателствата и новите практики в преподаването по туризъм и антропология; заместващите образи; межкултурната комуникация през призмата на превода; превода на табуирана лексика; ислямския екстремизъм и режима на талибаните в Афганистан.

Последната част на юбилейния сборник е посветена на академичните слова на трима учени, удостоени с почетната титла

„доктор хонорис кауза“ на НБУ, а именно проф. Асен Баликси, проф. Клаус Рот и проф. Майк Федърстоун.

В приложенията на книгата читателят има възможност да се запознае както с публикациите на департамент „Антропология“, така и с проектите, в които се е включвал в периода 1998 – 2017 г.

Сборникът „Антропология на изток от рая“ е доказателство за еволюцията на българската антропология. Сам по себе си той е още една крачка в развитието на антропологичното познание. Редица са неговите достойнства и приноси както в теоретичното, така и в практическото направление. Сборникът има потенциала да разшири познанията не само на студентите бакалаври и магистри, но и на широката публика, която се интересува от тематиката. Има силата да спомогне за популяризирането на професията антрополог, както и да пропагандира антропологичното познание в публичното пространство.

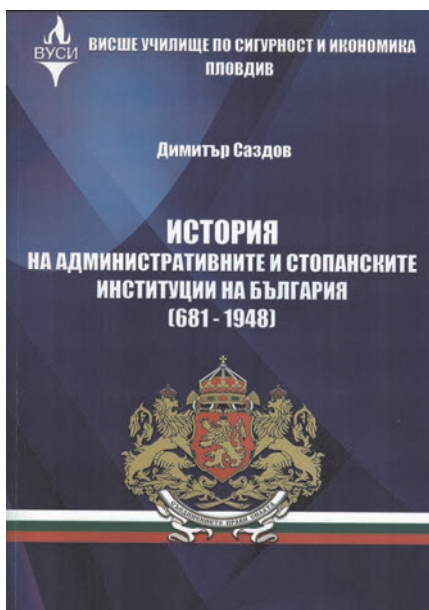
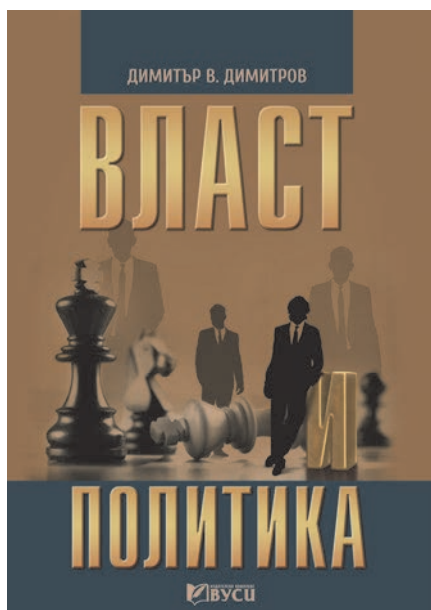
Добро впечатление прави оформлението на книгата, както и приложеният снимков материал. Чрез публикуваните снимки читателят успява да се докосне до духа, енергията и ентузиазма на преподавателите и студентите от департамента, участващи в множество кръгли маси, научни конференции, дискусии, проекти, теренни изследвания и др.

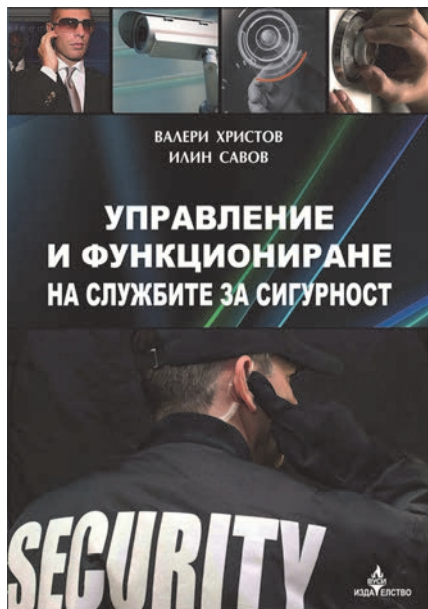
В сборника се подчертава, че *„С този том се опитваме да покажем поне донякъде дейността на департамент „Антропология“ в НБУ през годините“* (с. 11). Считаю, че така поставената цел от страна на съставителя и ръководител на департамент „Антропология“, НБУ, е постигната успешно в издадения през 2017 г. юбилеен том.

В заключение „Антропология на изток от рая“ ни запознава (метафорично казано) с антропологията в България „вчера, днес и утре“ или, казано с други думи, със съвременната история, настоящето, перспективите и бъдещето на антропологията у нас.

Уважаеми автори на сборника, на добър час!

Гл. ас. д-р Тодорка Кинева

ИЗИСКВАНИЯ

за представяне на статиите за сп. „Политика и сигурност“

Ръководство за авторите

Настоящите насоки имат цел да улеснят авторите в подготвянето на техните текстове за приемане в списанието и евентуалното им публикуване. Опитът показва, че следвайки ги, те могат да си спестят много неудобства, позволявайки на издателите да работят бързо и качествено.

Основни изисквания

1. Технически изисквания

1.1. Авторите трябва да предоставят текста си на електронен и хартиен носител. Електронните файлове трябва да са в Word.doc формат. Три копия на хартиен носител трябва да бъдат предоставени в редакцията на списанието на адрес: 4004 Пловдив, бул. „Кукленско шосе“ № 13, списание „Политика и сигурност“, e-mail: pechat@vusi.bg.

1.2. Празни полета от по 2,5 см трябва да бъдат оставени от всички страни на текста (включително отгоре и отдолу).

1.3. Страниците НЕ трябва да бъдат номерирани.

1.4. Таблици, диаграми и други графични представяния се изискват да бъдат вградени в текста като снимка или да бъдат представени като отделни файлове. Тяхното позициониране в текста трябва да е ясно обозначено от автора. Номерацията им да бъде с арабски цифри.

1.5. Текстът трябва да бъде внимателно проверен за грешки, преди да бъде представен за рецензия, редакция и публикуване. Текст, съдържащ множество правописни и граматически грешки, се връща на автора.

1.6. Изисква се резюме на статията на български и английски език (до 200 думи).

1.7. Ръкописите да бъдат по стандарт А4, 1800 знака (на страница); Times New Roman 12 pt, междуредие 1,5. Максимален обем – 20 страници.

1.8. Дебатни статии, пояснения към предходни публикации, прегледи на книги и др. трябва да са в обем 2 – 5 страници.

2. Допълнителни изисквания

2.1. С цел спазване на изискванията за анонимност при депозиране на статията авторът я представя на електронен файл, несъдържащ каквито и да е индикации за неговата самоличност. Към него се добавя единствено броят на думите в текста (включително цитати и бележки). В допълнение се добавя писмо до редакторите, съдържащо име, лични и професионални координати (e-mail, адрес, тел., факс, моб. тел. и т.н.), кратка биографична справка и заглавие на текста.

2.2. Приемат се само непубликувани статии (текстът да не е бил публикуван със сходна форма или съдържание другаде и да не се намира в процес на оценка или публикация от друго научно списание), което авторите удостоверяват с декларация при депозирането на статията в сп. „Политика и сигурност“.

2.3. Задължение на автора е да притежава разрешение за цитиране на публикации, защитени от „Закона за авторското право“.

3. Начин на цитиране

3.1. В рамките на текста: например: Вж. някои бележки по... – В:... източника, както се цитира в библиографията, плюс страници; или Цит. по:... източника, както се цитира в библиографията; или с отправка към забележка под линия; или с отправка към номерацията в библиографията, например [3: 56], като 3 е номерът на цитирания източник, а 56 е страницата в него; или (Кун, Т. 1996: 48). При цитиране на източника в библиографията страниците не се отбелязват. Когато даден източник се посочва в текста или под линия без библиографско цитиране, заглавието на произведението се пише в кавички.

3.2. Обща библиография: Представя се по азбучен ред в края на текста в следния вид:

– ЗА КНИГА:

Кун, Т. Структура на научните революции. София: Петър Берон, 1996.

В случай, че авторите са повече от един:

Von Neumann, J. and O. Morgestern. Theory of Games and Economic Behavior. New Jersey: Princeton University Press, 1944.

– ЗА ПУБЛИКАЦИЯ В СПИСАНИЕ ИЛИ СБОРНИК НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК:

Михайлов, Ст. Косвената анкета като метод в социологическите изследвания. – В: *Поглед върху социологията днес*. София: Наука и изкуство, 1969, с. 18.

– ЗА ПУБЛИКАЦИЯ В СПИСАНИЕ ИЛИ СБОРНИК НА ЧУЖД ЕЗИК:

Smith, M. P. Postmodernism, Urban Ethnography, and the New Social Space of Ethnic Identity. – In: *Theory and Society*, vol. 21, No. 4, 1992, p. 493 – 531 (или p. 493).

– ЗА ПУБЛИКАЦИЯ В ИНТЕРНЕТ:

Грозев, К. Светът, ЕС, еврото и дълговият проблем. [онлайн]. <http://www.transmedia.bg/342>.

ЗАБЕЛЕЖКА: Страници се посочват само когато цитираният автор е включен в списание, сборник или интернет сборен източник.

Списание „Политика и сигурност“

Година II, бр. 3, 2018

Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив

4004 Пловдив, бул. „Кукленско шосе“ № 13

e-mail: pechat@vusi.bg; info@vusi.bg

Печат и подвързия: Издателски комплекс ВУСИ

Издателство • Дигитална печатница • Рекламно студио

e-mail: pechatnica@vusi.bg; тел.: 032 345 610; 0882 392 740

Politics & Security Journal

Year II, Issue 3, 2018

Higher School of Security and Economics – Plovdiv

13, Kuklensko shose, 4004 Plovdiv, Bulgaria

e-mail: pechat@vusi.bg; info@vusi.bg

Printing and binding: Publishing complex HSSE

Publishing house • Digital printing works • Ad Studio

e-mail: pechatnica@vusi.bg; тел.: +359 32 345 610; +359 882 392 740

ISSN 2535-0358